TOPLUMSAL
Tarih
171
MART
2008

EĞİTİM BÜLTENİ İLE BİRLİKTE

İstanbul Mevleviliği Üzerine Ekrem Işın ile Söyleşi

"Saltanatın Dervişleri, Dervişlerin Saltanatı"

Ece Zerman

Tam Zamanında Gözlerinizin Önünde

Londra Panoramalarında İstanbul Sergileri (II)

Namık Erkal

Boncuklardan Okunan Tarih

Urartu Boncukları

Necla Arslan Sevin
Veli Sevin

Tıp Bayramından Kadın Diş Hekimlerine, Batı Resminden Öjenizme, Röntgenden Lityazol Cemil'e

Tıp tarihinden bir kaç yaprak

Namık Erkal, Şefik Görkey, Bülent Özaltay Hakan Ertin ve Fahrettin Er'in yazılarıyla...
Dosya editörü: Nuran Yıldırım

TOPLUMSAL TARİH | AYLIK TARİH DERGİSİ | TARİH VAKFI TARAFINDAN YAYIMLANIR | Fiyatı: 6,00 YTL. (KDV Dahil) | ISSN: 1300-7025

İspanyol denizci **Federico Gravina**'nın gözünden...

İstanbul'un Anlatımı

"Türkler sürekli olarak küçük fincanlarla şekersiz kahve içiyorlar. Çok değerli pipolar kullanıyorlar ve enfiye çekiyorlar. (...) Şarap yasak olduğu için onun yerine afyon kullanılıyor; İstanbul'da afyon içmek için tiryaki çarşısı ya da afyon pazarı adı verilen bir yerde toplanıyorlar. Bunu, zeytin taneleri gibi tabletler halinde hazırlıyorlar. Afyonu çok kullananlar sarhoşluğun doğal etkisini aşarak aptallaşıyorlar, sararıp soluyorlar, zayıflıyorlar."

İstanbul'un Anlatımı
Federico Gravina

İspanyol denizci Federico Gravina'nın 18. yüzyılın son çeyreğinde İstanbul'a yaptığı yolculuğu ve burada gördüklerini aktardığı **İstanbul'un Anlatımı**, Osmanlı İmparatorluğu'na, saraya, Osmanlı toplumuna, İstanbul'da yaşayan diğer halklara, kentin yapılarına ve gündelik yaşantısına ilişkin Batılı bir gözden yansıyan gözlemleri sunuyor okuyucuya. Sarayın düzeni ve sarayda yaşananlar, harem, hazine, askeri ve kültürel gelenekler, coğrafya ve tarih... Metne, Madrid Saray Kitaplığı'ndan harita ve gravürler de eşlik ediyor.

Çeviren: Yıldız Ersoy Canpolat
144 sayfa, 10 YTL

Yapı Kredi Yayınları

YAPI KREDİ YAYINLARI KİTABEVLERİ ▪ İSTANBUL: 212 293 08 24 / 502 ▪ İZMİR: 232 463 82 90 ▪ ANKARA: 312 435 85 94 **E-POSTA** ▪ ykykultur@ykykultur.com.tr **WEB SİTESİ** ▪ www.ykykultur.com.tr
İNTERNET SATIŞ ▪ http://alisveris.yapikredi.com.tr
YAPI KREDİ KÜLTÜR SANAT YAYINCILIK TİC. VE SAN. A.Ş. 212 293 08 24 - 252 47 00

YapıKredi Kültür Sanat Yayıncılık

KURUMSAL TARİH DOSTU

Bazı işlerin manevi kazancı, maddi kazancından çok daha fazladır. Kurumsal Tarih Dostları küçük bir katkıyla büyük bir kazanç sağlıyor, Türkiye'nin geleceğinin oluşturulmasına destek oluyor.

Dışlayıcı olmayan, gerginlikler üretmeyen, çağdaş-bilimsel bir tarih bilincinin yaygınlaşması için yürüttüğümüz çalışmalarda, Tarih Vakfı'na destek veren **Kurumsal Tarih Dostlarımıza ilgileri ve yüreklendirmeleri için sonsuz teşekkürlerimizle...**

arih Vakfı *Kurumsal Tarih Dostu*
urum ve şirketlerden öncelikle
yi ve yüreklendirme, ardından
ı aylık 500 YTL katkı bekliyor.

Kurumsal Tarih Dostları 1 yıl süreyle, *Toplumsal Tarih* ve *İstanbul* dergilerinden birinde 1 sayfa ücretsiz reklam yayınlatabiliyor. Her iki dergi için ikişer abonelik ve Tarih Vakfı kitapları için ise %40 indirim hakkı kazanıyor.
Ayrıca tüm Kurumsal Tarih Dostları, Tarih Vakfı web sitesinde logosuyla yer alıyor.

Aktif Dağıtım A.Ş.

Barut Hotels

Bileşim Matbaacılık

Digicom Elektronik Pazarlama A.Ş.

Ekin Fuarcılık Ltd.

Hedef Alliance

KONE Asansörleri

Odeon Tours

Royal Garden Hotel

Transteo Turizm

TÜYAP A.Ş.

Üçgen İnşaat ve Ticaret

Vasco Turizm A.Ş.

Visitur Seyahat Acentası

www.tarihvakfi.org.tr

15 YIL TARİH VAKFI

VAKIF MERKEZİ
Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi
34349 Beşiktaş İstanbul
T (0212) 227 37 33-(0212) 227 37 34 **F** (0212) 227 37 32
E tarihdostu@tarihvakfi.org.tr

GÖNÜLLÜLÜK, PROJE VE FON GELİŞTİRME, İLETİŞİM ÇALIŞMALARI MERKEZİ VE İSTANBUL MÜZESİ PROJESİ
Zindankapı Değirmen Sokak No:15 Eminönü / İstanbul
T (212) 513 52 35
F (212) 513 21 77

171. SAYIMIZLA MERHABA

Bir aylık aranın ardından martta tekrar yeni bir dosya ile karşınızdayız.
Tıp Tarihi dosyamızı Prof. Dr. Nuran Yıldırım hazırladı. Nuran Yıldırım dosyaya üç yazı ile katkıda bulunmaktan başka, girişteki sunuş yazısında makalelerin değerlendirmesini de yapıyor. Hayatının acılı bir evresinde böylesine kapsamlı, bilgilendirici ve zengin görsel malzemeyle desteklenmiş renkli bir dosya hazırlayan Nuran Yıldırım'a çok teşekkür ediyoruz.

Şubat ve mart sayılarında Namık Erkal'ın "Londra Panoramalarında İstanbul Sergileri" başlıklı önemli çalışmasını iki bölüm halinde yayınlıyoruz. Erkal, panoramanın nasıl ortaya çıktığını anlattıktan sonra bu tekniğin Londra'da hangi koşullarda ve ne amaçla kullanıldığını ortaya koyuyor. 19. yüzyılda bir tür eğlence olarak tüketilen panoramanın tarihini anlatırken, Batı'nın Doğu'ya nasıl baktığı konusunda da ilginç açılımlar getiriyor.

Bu sayının arkeoloji konulu makalesini Prof. Dr. Necla Arslan Sevin ve Prof. Dr. Veli Sevin kaleme aldı. Makalede, Van Gölü havzasında Urartu ve daha önceki dönemlerde üretilen boncuklar ve boncuk işçiliğinden yola çıkarak İÖ 14 ve 7. yüzyıllar arası dönemde bölgedeki kültürler ve bu kültürlerin komşularıyla ilişkilerini irdeliyorlar.

Bu ay, 2008'in II. Meşrutiyet'in ilanının 100. yılı olması vesilesiyle bütün sene boyunca devam edecek olan bir köşe açıyoruz. Bu köşede Mehmet Ö. Alkan ve Erol Üyepazarcı dönem karikatürlerinden yola çıkarak o günlerin havasını okuyucuya aktarmaya çalışacak.
Nisanda görüşmek üzere.

Ahmet Akşit

04 OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY
Hazırlayan: Emel Seyhan

06 TARİH EĞİTİMİ NE İŞE YARAR?
YUNANİSTAN'DA 6. SINIFLAR TARİH KİTABI TARTIŞMASI
Vangelis Kechriotis

08 ASSOS'TA FELSEFE
Simge Vurtok

09 JOSEF KOUDELKA'NIN FOTOĞRAF SERGİSİ İZLEYİCİSİYLE BULUŞTU
ÇİNGENELER, İŞGAL, SÜRGÜN VE KAOS ÜZERİNE
Güliz Atsız

11 TÜRKİYE BARIŞ MECLİSİ KONFERANSI
Ayşe Hür - Nevzat Çiçek

14 İSTANBUL MEVLEVİLİĞİ ÜZERİNE EKREM IŞIN İLE SÖYLEŞİ
"SALTANATIN DERVİŞLERİ, DERVİŞLERİN SALTANATI"
Söyleşi: Ece Zerman

20 27 TEMMUZ 1867
SULTAN ABDÜLAZİZ LONDRA'DA
Hazırlayan: Edhem Eldem

22 KARİKATÜRLERLE 1908
Erol Üyepazarcı
Mehmet Ö. Alkan

24 TAM ZAMANINDA GÖZLERİNİZİN ÖNÜNDE
LONDRA PANORAMALARINDA İSTANBUL SERGİLERİ (II)
Namık Erkal

32 BONCUKLARDAN OKUNAN TARİH
URARTU BONCUKLARI
Necla Arslan Sevin - Veli Sevin

42 I. DÜNYA SAVAŞI'NDA TIBBİYELİLER VE
14 MART'IN TIP BAYRAMI OLUŞU
Nuran Yıldırım

50 RÖNESANS SONRASI BATI'DA
RESİM SANATI VE TIP
Şefik Görkey

58 DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE
DİŞ HEKİMLİĞİ MESLEĞİNDE KADINLAR
Nuran Yıldırım

64 SAĞLAM VE GÜRBÜZ BİR NESİL YARATMAK
TÜRK TIBBINDA IRK HIFZISIHHASI MESELESİ
Bülent Özaltay, Hakan Ertin

70 RÖNTGENİN KEŞFİNDEN SONRA
X IŞINLARININ İSTANBUL'A YANSIMASI VE İLK UYGULAMALAR
Nuran Yıldırım

74 PATENTLİ İLK TÜRK İLACI
LİTYAZOL CEMİL'İN ÖYKÜSÜ
Fahrettin Er

80 LİZ BEHMOARAS İLE SUAT DERVİŞ KİTABI ÜZERİNE SÖYLEŞİ
"BİR GÜZEL İNSANIN GÜZERGÂHI"
Söyleşi: Ece Zerman

84 RESİMLİ ROMAN
KADINLARA TAVSİYELER
Hazırlayan: Gökhan Akçura

88 ANAKRONİK
Aydan Çelik

Jan Steen (1626-1679), "Dişçi".

Toplumsal Tarih'in 171. sayısı MAS Matbaacılık AŞ.'nin katkılarıyla basılmıştır.

06 **TARİH EĞİTİMİ NE İŞE YARAR?**
Vangelis Kehriotis, Yunanistan'da 6. sınıflar tarih kitabından dolayı çıkan tartışmayı ve bu tartışmada tarafların durumunu irdeliyor.

20 **SULTAN ABDÜLAZİZ LONDRA'DA**
Edhem Eldem, ilk yurtdışı gezisi yapan Padişah Sultan Abdülaziz'in Londra seyahatini konu edinen l'Illustration'*un baş yazısını sunuyor.*

40-78 **TIP TARİHİ DOSYASI**

80 **"BİR GÜZEL İNSANIN GÜZERGÂHI"**
Ece Zerman, Liz Behmoaras ile, yeni çıkan Suat Derviş Efsane Bir Kadın ve Dönemi *kitabı üzerine konuştu.*

84 **KADINLARA TAVSİYELER**
Gökhan Akçura, cumhuriyet dönemindeki kılavuz kitaplardan yola çıkarak kadınları "iffetli" birer ev kadını yapma konusundaki politikayı göz önüne seriyor.

TOPLUMSAL TARİH
Aylık Tarih Dergisi
Sayı: 171 Mart 2008

TARİH VAKFI ADINA SAHİBİ
Halim Bulutoğlu

TARİH VAKFI

Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi 34349 Beşiktaş/İstanbul
0 212 227 37 33-227 37 34

www.tarihvakfi.org.tr

YAYIN KURULU
Mehmet Ö. Alkan, Murat Belge, Fatmagül Berktay, Aydan Çelik, Gökhan Çetinsaya, Esra Danacıoğlu, Edhem Eldem, Nurşen Gürboğa, Murat Güvenç, Mehmet Hacısalihoğlu, Ayşe Hür, Yavuz Selim Karakışla, Murat Koraltürk, Mutlu Öztürk, Necdet Sakaoğlu, Mustafa H. Sayar, Oğuz Tekin, Taner Timur, Mete Tunçay, Nuran Yıldırım

YAYIN KOORDİNATÖRÜ
Rauf Kösemen

S. YAZIİŞLERİ MÜDÜRÜ VE YAYIN YÖNETMENİ
Ahmet Akşit

YAYIN YÖNETMENİ YARDIMCISI
Esin Kumral

REDAKSİYON/DÜZELTİ
Belgin Sunal

KATKIDA BULUNANLAR
Canan Balcı, Barış Baştürk, Peri Efe, Fatih Tatari

DERGİ VE KAPAK TASARIMI
Rauf Kösemen

KAPAK UYGULAMA
Harun Yılmaz (Myra)

SAYFA TASARIM/UYGULAMA
Aysel Kazıcı

İLETİŞİM
(0212) 227 37 33 (Dahili 27)
(0212) 227 37 32 (Faks)
aaksit@tarihvakfi.org.tr
ekumral@tarihvakfi.org.tr

BASKI
MAS Matbaacılık A. Ş.
Hamidiye Mahallesi, Soğuksu Caddesi, No: 3
34408 Kağıthane/İstanbul
(0212) 294 10 00

BASKI TARİHİ
25.02.2008

DAĞITIM
YAYSAT
(0212) 622 2222
www.yaysat.com.tr

YAYIN TÜRÜ
Yerel Süreli Yayın

ANKARA TEMSİLCİLİĞİ
(0312) 439 12 61

ABONELİK
Tarih Vakfı
(0212) 227 37 33 (Dahili 16)
(0212) 227 37 32 (fax)

BİR YILLIK ABONE BEDELİ
70,00 YTL.

Seyyahin

1 MART 1908

İKDAM

Vayt İstar (Beyaz Yıldız) Kumpanyası'nın Arabik vapuruyla yedi yüz Amerikalı ve Alman seyyahinin evvelki akşam şehrimize geldiklerini yazmış idik. Bu seyyahinden bazıları dün arabalar ile İstanbul cihetine geçerek şehrimizin şâyân-ı temâşâ mahallerini ziyaret etmişler ve Çarşı-yı Kebir'e dahi uğrayarak ahz ü i'tâ'da (alışverişte) bulunmuşlardır. Arabik vaporu bu gün öğleden sonra Boğaziçi'ne gittikten sonra avdet ile Suriye, Mısır sahili, Napoli ve Newyork'a müteveccihen azimet edecektir.

Şâkirdâna Mahsus Paso Hakkında

6 MART 1908

İKDAM

Mütekarrib-ül-hulûl olan (girmesi yaklaşan) sene-i maliye Mart'ı ibtidasından itibaren bilâ-istisna umum mekâtip şâkirdânına paso tevzi ve itâ olunacağı cihetle şâkirdânın paso ahz edebilmeleri için ber-vech-i âtî mevadın icrasına itina eylemeleri iktiza eder. Şöyle ki: Evvela devam olunan mektep müdür veya muallîminden bir ilm ü haber alınacak ve bu ilm ü haberde şâkirdin hangi karye ve mahalde ikâmet eylediğine ve hangi iskeleden hangi iskeleye çıkmakta olduğuna dair sarahat-ı kâfiye münderic olacağı gibi o şâkirdin evvelce pasosu olup olmadığı dahi bildirilecek ve şayet pasosu var ise o paso ilm ü habere merbut olarak şirket idaresine ibraz olunacaktır.

Sâniyen mektep ilm ü haberi şâkirdin vapora râkib olacağı iskelenin memurine ibraz olunacak ve memurlar dahi şâkirdin hakikaten iskelenin bulunduğu karyede ikâmet eylediğini ve daima o iskeleden vaporlara râkib olarak ilm ü haberde gösterilen mektebe gidip gelmekte bulunduğunu tasdik edecektir. Sâlisen şâkirdân idarehaneden paso aldıktan sonra pasolarını vaporlara râkib oldukları iskele memurlarına ibraz ile memurların yedlerinde bulunacak olan deftere kendilerinin ve devam ettikleri mektebin ismiyle pasolarının numarasını kaydettireceklerdir. Râbian Köprü'den Boğaziçi mekteplerine giden şâkirdân mektep ilm ü haberini hem köprü ser memurluğuna ve hem hangi mektebe gidiyor ise o mektebin bulunduğu iskele memuruna tasdik ettirecektir. Hâmisen mekâtib-i âliye şâkirdânının paso almak için ibraz edecekleri ilm ü haberlerde yalnız mektep talebesi olup tahsil ve tedristen başka vazife ve memuriyetleri olmadığı tasdik ve tasrih edilecektir. Sâdisen mektep ilm ü haberlerinde talebenin leyli veya nehârî olduğuna dair kayıt ve sarahat bulunacaktır.

Cinayet

12 MART 1908

TERCÜMAN-I HAKİKAT

Beyoğlu'nda Tarlabaşı'nda Sakızağacı Caddesi'nde Karasu Sokağı başında şarap ve kömürcülük eden Mariko'nun 20 yaşındaki kızı Sofiya geçen gece saat bir buçukta tabanca ile göğsünden cerh ve katl edilmiş ve katil fürce-yâb firar olmuş (kaçmaya fırsat bulmuş) ise de zabıtaca icra ettirilen tahkikat ve taharriyat-ı mû-şikâfâne (kılı kırk yararcasına yapılan arama) neticesinde katilin Papas Köprüsü'nde sâkin sabıkalı takımından Koçaki olduğu tebeyyün ederek merkum derdest edilmiştir.

Cinayetin suret- vukuuna dair icra edilen tahkikata göre maktule Sofiya Beyoğlu'nda Beyker Mağazası'nda çalışır imiş. Gece her zamanki gibi saat birde mağazadan çıkıp dükkana gitmiş. Haneleri de dükkanın karşısında imiş. Saat bir buçukta dükkana kalpaklı, orta boylu, ve kara bıyıklı bir Rum gelmiş. Yarım kıyye şarap almış. Mariko'ya bir çeyrek vermiş, yüz para geri almıştır. Aldığı şarabın Karnavalu Sokağı'na kadar çırak Atagos tarafından götürülmesini Mariko'ya söylemiş. Mariko da çırağa şarabı vermiş ve şahs-ı mechul ile beraber çırak dükkandan çıkarak yola düzülmüştür.

Bir iki dakika sonra mezkûr dükkana uzun boylu, sarı bıyıklı, kahve renginde paltolu biri girmiş. Bu esnada Mariko şahs-ı mechule sattığı şaraptan aldığı çeyreği çantasına koymakta imiş. Dükkana giren herif mezbûrenin elindeki çantaya sarılmış ve çantayı kapıp kaçmak için pek çok uğraşmış ise de bu sırada çanta parçalanarak paralar yere dökülmüş, bu hali gören mariko'nun kızı Sofiya kapı önünde feryada başlamasıyla herif dükkandan çıkmış. Mezbûre Sofiya'da çanta kapıldı zannıyla arkasından koşmuş ve birkaç adım koştuğu zaman herif tabanca ile kızı göğsünden cerh ile paltosunu yüzüne kapayıp firar eylemiştir. Mecrûha hemen dükkana dönüp :

"Aman ben vuruldum " diye düşmüş ve o anda vefat eylemiştir

Maktûle Sofiya'nın Beyoğlu Mutasarrıfiyet-i âliyesi etibbasından izzetlü Dikran Efendi tarafından muayenesi icra kılınmış ve göğsünden girip iki küreği arasında kalan kurşun muayene-i vâkıada çıkarılmıştır. Kızın babası mezkûr dükkan sahibi Yorgi olup vefat etmesiyle familyası temin-i maişet etmek için orada kömür ve şarap fürûht eder imiş.

Hasköy Harik-i hâili Tahminen 370 binanın ihrâkı

14 MART 1908

İKDAM

Hasköy'de kain Naftalı Sokağı'nda Avram Leon'un müstecir bulunduğu bakkal dükkanında dün saat altı buçuk raddelerinde ateş zuhur etmiştir. Ateş zuhur eder etmez dükkan sahibi her ne kadar itfasına sa'y ü gayret eylemiş ise de dükkanın ahşap olması ve zaten derûnundaki eşyanın da sühûletle kabil-i iştiâl (kolaylıkla tutuşmaya) bulunması cihetiyle bastırılması mümkün olamayarak ateş ân-ı vâhidde (kısa zamanda) yağ ve gaz gibi sair mevad-ı iştiâleye sirayet eylemiş ve dükkanın üzerinde dahi ahşap hane bulunduğundan ve dükkanın da tavanı alçak olduğundan alevler mezkûr haneyi dahi tutuşturmuştur. Sokak ahalisi mahal-i vak'aya şitâb ve ateşi bastırmaya bezl-i cehd eylemişler

ise de bakkal dükkanı ateşler içerisinde olduğu gibi yangın üzerindeki haneyi dahi iyice sardığından artık itfasından kat'-i ümit edilmiştir. Mezkûr sokaktaki haneler ahşap ve yekdiğerine gayet mülâkî bulunmasından dolayı hane sahipleri ziyadesiyle telaşa düşerek herkes tahlis-i can ve mal kaygısına düşmüş ve erkek kadın, çoluk çocuk eşya kurtarmaya başlamışlardır.

İşte bu sırada gaz ve yağlardan hasıl olan alevler karşı tarafa da kol atarak ahşap bir haneyi tutuşturmuştur. Hasköy tulumbaları yetişmiş ise de harike sokulmak ve su bulmak imkan haricine çıkmış idi. Bu esnada lodos rüzgarı şiddetle hübûb eylemeye (esmeye) başlamakla ateş sokağın sağ ve sol ve karşı cihetindeki hanelere de sirayetle üç koldan her tarafı sarmıştır. Vürud eden tulumbaların hiçbir tesiri görülmeyerek harikin bir kolu Keçeciler cihetine, diğer kolu ise arabacılar Mahallesi'nin Okmeydanı tarafına ayrılıp sekiz on hane birden yanmaya başlamıştır. Keçeciler tarafında bulunan bir cesim hane tutuşmuş ve harik beş kola inkısâm eylemiştir.

Mahal-i harike muvasalat eden memurin-i zabıta, ahali ve tulumba efradı ateşe sokulamamışlardır. Harikin zuhur eylediği mahal hem yüksek, hem de düz olmağla beraber bazı sokaklar da Hasköy çarşısına doğru meyilli bulunduğu cihetle ateş üç beş sokağı birden sarmış ve itfa-yı harik adeta imkân haricinde bulunmuş idi. Bu sırada Beyoğlu İtfaiye Tabur-ı Hümâyûnu Okmeydanı cihetinden kırdan yetişmiş, Bahriye İtfaiye Tabur-ı hümâyûnu Aynalı Kavak – Keçeciler cihetinden gelerek lazım gelen tedabire tevessül eylemişler ise de bir sokağın hem üst başındaki hem de alt başındaki haneler ateş almış olduğundan itfaiye tabur-ı hümâyûnlarının gayretleri akim kalmakta idi.

İtfaiye tabur-ı hümâyûnları vürûdlarında su bulmak hususunda dahi müşkülat çekmişlerdir. Tam saat sekiz raddelerinde ateş yedi kola münkasım olarak birkaç kol Keçeciler cihetine, iki kol Okmeydanı kır tarafına, iki kol da Kalaycı Bahçesi cihetine doğru yol almaya başlamış idi. Harik-zedegânı hangi cihete gideceklerini şaşırarak bir taraftan ellerine geçirebildikler eşyalarını, diğer taraftan da küçük çocuklarını ateşten kurtarmak üzere bir takımları kır cihetine. Bazıları Kalaycı Bahçesi tarafına, kimisi de Aynalı Kavak semtine doğru koşuşup gitmekte idiler. Saat on buçuk raddelerinde Keçeciler cihetindeki bir mahalde itfaiye taburlarının ve mahallât tulumbalarının sa'y ü gayretiyle, birkaç hanenin hedmiyle (yıkılmasıyla) bir dereceye kadar o taraftan ateşin önü alınmış ise de bu sırada rüzgar poyraza tahavvül eylemekle ateş Çıksalın – Kalaycı Bahçesi cihetine doğru kol atmakta devam eylemekte idi. Muhterik olan mahallâtın haneleri umumiyetle ahşap ve yekdiğerine mülâki olmasına ve sokakların dar ve ateş her sokağın iki cihetindeki hanelere sirayet eylemiş bulunmasına rağmen memurin-i itfaiye ibraz-ı mesai ve muavenetten ve itfa-yı harik hususunda gayretten bir dakika hâli kalmamakta idiler. Saat on bir raddelerinde idi ki Keçeciler cihetindeki haneler ile Arabacılar mahallâtı ve Arabacılar'ın Okmeydanı'na nazır haneler kamilen muhterik olmuş ve ateş Kalaycı Bahçesi çukuruyla Kızıl Minare cihetine doğru yürümeye başlamış idi. Keçeciler ve Okmeydanı cihetinde itfa edilecek mahal kalmadığından Beyoğlu ve Bahriye itfaiye tabur-ı hümâyûnları Kalaycı Bahçesi ve Kızıl Minare'ye gelerek son derece edilen gayret üzerine ateş bir dereceye kadar itfa edilmiş iken tekrar büyük bir hanenin tutuşmasıyla harik yine tevsi eylemiş, Kalaycı Bahçesi üzerindeki haneler dahi kâmilen muhterik olduğu halde ancak saat on iki raddelerinde iki hanenin dahi hemdi suretiyle Camcı Sokağı'nda itfa edilebilmiştir. Muhterik olan ebniye hane, bakkal, meyhane, kahve, atâr dükkanları, Sinagog, karakolhane ve iki mektep olmak üzere 370 bina tahmin edilmektedir. Muhterik olan mahallât malum, Arabacılar,Demirkapı, Kalaycı Bahçesi mahalleleridir.

Karnaval Faciası

16 MART 1908

İKDAM

Adapazarı'nda geçen karnaval haftasında bir cinayet îka olunmuştur. Yirmi yaşında kahveci Dikran Ohanyan namında biri karnaval elbisesi giyerek birkaç arkadaşla birlikte gece saat ikide evinden dışarı çıktığı sırada karanlıkta mechul bir şahıs üzerine hücum edip şakağına bir tabanca sıkar. Dikran hemen yere düşer. Cani bununla da iktifa etmeyip bıçakla kafasını yarar. Dikran aldığı cerihalardan müteessiren hemen terk-i hayat eder. Sebeb-i cinayete ve katilin hüviyetine dair henüz malumat-ı katiye yoktur. On sekiz yaşında Bogos Kasbaryan namında bir çocuğun meydanda bulunmadığına bakılırsa katilin merkum olduğu zannediliyor. Katilin derdesti için tedabir-i lâzımeye tevessül edilmiştir.

Emanuel Mercanoğ Ticarethanesi

4 MART 1908

TERCÜMAN-I HAKİKAT

Envai cins velospit sergisi
La moto sakuş 1908
Hafif motosiklet (35)
kilogram saatte (50) kilometre
süratte en dik yokuşta dahi
kolaylıkla yol alır.
Velospit için bil-cümle alât ve

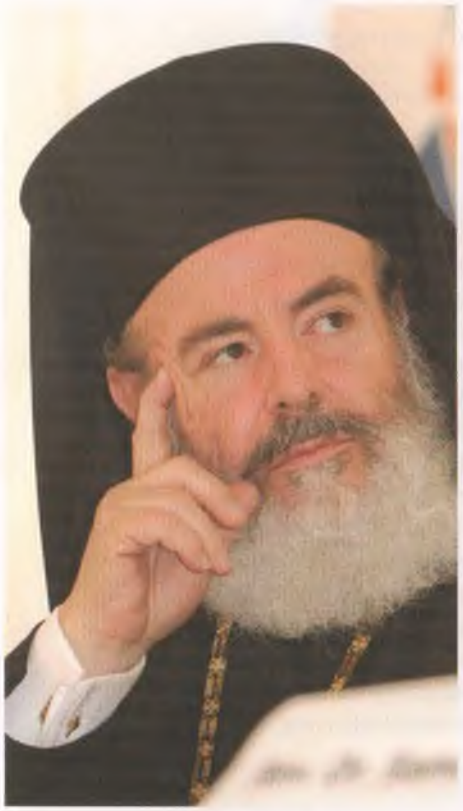

edevat bulunur.
Bil-cümle saat satışı toptan perakende

TARİH EĞİTİMİ NE İŞE YARAR?

YUNANİSTAN'DA 6. SINIFLAR TARİH KİTABI TARTIŞMASI

Son zamanlarda Yunanistan'daki politik gündemi en çok meşgul eden tartışma sona erdi. Bir önceki hükümet tarafından kamuya açık bir yarışma neticesinde ilkokul 6. sınıflar için bir grup tarihçiye ısmarlanan tarih kitabı, medyada ateşli bir tartışmayı tetikledi. Kavganın konusu, yazarların ulusal tarihyazımında uzun zamandır belirleyici olan basmakalıp tipleri görmezden gelip, 15 ve 19. yüzyıllar arasında Osmanlı egemenliğindeki Yunan deneyimine daha ılımlı bir bakış yönündeki açık gayretleriydi.

6. sınıflar tarih kitabının geri çekilmesinde büyük payı olan Atina Başpiskoposu Hristodulos uzun bir hastalık sonucu 28 Ocak 2008'de hayatını kaybetti.

VANGELİS KECHRİOTİS
ÇEVİREN: AHMET AKŞİT

6. sınıflar tarih kitabı, kısmen iyice yerleşmiş olan belli inançların gözden geçirilmesine katkıda bulunan belgelere dayalı tarihsel araştırmanın, kısmen de sadece düşmanlık değil, insani anlayış da taşıyan bir anlatı kurmayı amaçlayan, Alman-Fransız örneğini takip eden Türk ve Yunan hükümetleri arasında varılan bir uzlaşmanın sonucuydu. Yapılanı genç kuşakların Yunanlılıktan uzaklaştırılması olarak algılayan aşırı sağın gürültülü protestolarıyla; Komünist Parti'nin, Türk-Yunan yakınlaşması emperyalist niteliktedir söylemi üzerinden yönelttiği suçlamayı bir araya getiren büyük bir şamatanın sonunda kitap, zamanında diğer sorunların yanı sıra Makedonya konusunda ulusal histeriye boyun eğmiş olan, kısa bir zaman önce ikinci defa seçilen Yeni Demokrasi hükümeti tarafından geri çekildi.

(a) Çatışmada merkezi rol, Yunan kilisesinin ve özellikle de ruhani lideri Başpiskopos Hristodulos'undu. Bütün Balkanlar'da olduğu gibi, Yunanistan'da da kilisenin rolü daima önemli olmuştur. Ancak entelektüelliği kadar ölçüsüz politik hırsıyla ve parlak hatipliğiyle tanınan müteveffa başpiskopos Hristodulos'un seçiminden sonra bu rol görülmemiş boyutlara ulaştı. Hristodulos, kamusal alanda Ortodoksluğu belirleyici ideoloji haline getirmek yönündeki amacını gizlemedi. Büyük ölçüde de başarılı oldu. Önceki sosyal demokrat hükümet zamanında, hükümetin kişisel bilgilerle ilgili yasaları Avrupa normlarına uydurmak için kimlik kartlarından din hanesini çıkarma kararına karşı milyonlarca imza toplamıştı. Bu, dinci cenahta protestoları ve şiddetli bir Avrupa karşıtı söylemi ya da daha çok Helenizmin daimi düşmanı olan "Latin" ve "mason"ları hedef alan Batı karşıtı bir söylemi tetikledi. Gerçi son olarak Yunan kilisesinin ruhani lideri, mali ve politik skandallarla ilgili olarak Kudüs patriğine kadar uzanan ve kendisini de benzeri görülmemiş krizlerle bağlantılı entrikalara bulaştıran dev bir dalgadan dolayı sıkıntıya girmişti. Bu ortamda tarih kitabı tartışması Hristodulos'a durumu tamir etmesi için parlak bir fırsat sunmuştu.

Bu kitap kilise için neden böylesine tehlikeliydi? Ulusal kültürün oluşturulmasında kilisenin rolü ilk kez menkıbeler dünyasından ayrıldı ve daha tarihsel bir perspektifle yazıldı. "Gizli okul" efsanesinden, yani Osmanlılar Hıristiyanların eğitim almasına izin vermediği için yerel papazların barbar Türklere fark ettirmeden köy çocuklarını geceleri gizlice topladığından ve böylece genç Ortodoksların okuma yazma öğrenebildiği teorisinden hiç bahsedilmiyordu. Tarih araştırmacılığı, ki "radikal solcu" olması gerekmiyor, tam bir kesinlik içinde bunun yalnızca 19. yüzyılın milliyetçi tarih anlayışının bir parçası olduğunu ispatladı. Yine de insanlar bu tür saçmalıkları tekrar üretmekten keyif alıyorlar çünkü bu, Osmanlı zamanındaki karanlık resmi pekiştiriyor. İki sene evvel bir konuşma yapmak üzere İstanbul Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi'ne davet edilmiştim. Konuşmadan sonraki kokteyl sırasında, yerel cemaatin bir üyesi gayet duygusal bir şekilde Kapodokya'daki anneannesinin gizli okuldan mezun olduğunu söyledi. Ciddiydi...

Bir başka konu da, kilisenin ulusal ayaklanmanın hazırlanmasındaki rolüyle ilgilidir. Bu, yıllardır akademik çevrelerin canını sıkan bir konudur, fakat en azından profesyonel tarihçilerin büyük kısmı, Osmanlı idaresinin bir parçası olan İstanbul Patriği ve üst düzeydeki diğer ruhbanların her türlü devrimci aktiviteyi önlemek için mümkün olan her şeyi yaptıkları olgusundan şüphe etmezler. Sonunda patrik, gayretlerinde başarılı olamadığı için Osmanlılar tarafından öldürülür.

Bu durum, milliyetçi tarihyazımının onu bir şehit olarak resmetmesine yol açar. Mermer büstü Atina Üniversitesi'nin önünde, sol köşede durur. Sağ köşede, 18. yy sonunun önde gelen devrimcisi Rigas'ın büstü durur. Aralarındaki tek ortak nokta, ikisinin de Osmanlılar tarafından öldürülmüş olmasıdır.

Çağdaş araştırmanın sonucu olan yeni kitap, kilisenin ulusal bağımsızlığa yardım ettiğine dair basmakalıp lafları tekrarlamadı. Geçmişteki rolü küçümsenirse şu andaki politik ve sosyal önemi de otomatik olarak azalacağından, Yunan kilisesi buna tepki gösterdi.

b) İkinci olarak, son yıllarda Avrupa'nın genelinde de görülen sebeplerden dolayı Yunanistan'da aşırı sağcı bir parti ortaya çıktı. Kullandığı yabancı düşmanı, Avrupa ve Amerikan karşıtı, anti-global ve hiç de sofistike olmayan söylemi dışında, "Helenlerin gerçek tarihi"ni savunmak için alışılmadık yollara başvurdu. Zaten 1990'ların ortasından itibaren amatör tarihçiler tarafından sunulan tarih programları özel, marjinal kanallarda görülmeye başlanmıştı. O zamanlar bu kanalları sadece "trash tv" olarak seyretmekten keyif alıyorduk ve genç tarih öğrencileri arasında günün dedikodu malzemesi olacak bir sonraki ahmaklığı bekliyorduk. Bu programları daima, Yunan tarihine odaklanan yeni programlar takip etti. Artık daha genç ve gürültücü yayımcılar, antik Yunan filozofları ve tarihçilerinin kitaplarını ve Yunan Bağımsızlık Savaşı'nın kahramanlarının anılarını vs. tam dizi olarak satıyorlar. Bu arada, Helenizme karşı girişilen bütün entrikalar hakkında (ki Yahudilerinki ilk ve en iyi organize olandı, Avrupa ve Amerikan entrikaları bunu takip ediyordu) çaba ve bilgilerini damıttıkları kendi "parlak çalışmalarını" araya sıkıştırıyorlardı. Tabii ki bütün bu kitaplar "sadece birkaç dakika için" büyük indirimlerle satılıyordu. Bu programların bazıları "trash tv" ve parodi arasındaki çizgide duruyordu. Bu onlara bir tür özel televizyon kültürü katıyordu, öyle ki, antik Yunanlıların uzaylı oldukları ve Büyük İskender zamanında olduğu gibi bütün dünyayı yönetmek için geri gelmek üzere dünyanın derinliklerinde kayboldukları bile iddia ediliyordu!!! Psikanalistler ve sosyologlar için mükemmel bir araştırma konusu fakat biz tarihçiler gülmeye devam ediyorduk. Tarih kitabı tartışması esnasında bu yayımcılardan bazıları programlarını, kitaba ve kitabı destekleyerek "ulusa ihanet eden" bütün o saygın tarihçilere hakaret etmek ve saldırmak için kullandılar. Son seçimlerde bazıları artık parlamentoda temsil edilen aşırı sağcı parti LAOS'un milletvekili oldular.

c) Kitaba saldıran ve seçimlerden birkaç gün sonra hükümetten kitabı çöpe atmasını isteyen sadece kilise ve aşırı sağın birliği miydi? Hükümet daha önce kitabı sınıfta uygulayıp değerlendirme sözü verdiği ve kitabın yazarları da aşırı muhafazakâr bir kurum olan Atina Akademisi'nin yaptığı uyarı ve düzeltmelerin çoğunu kabul ettikleri halde, kitap çöpe atıldı.

Maalesef bunun nedeni sadece kilise ve aşırı sağın birliği değildi; Yunan toplumunun geniş kesimleri, sağ kesimin dışındakiler de dahil, başından itibaren kitabı hedef aldılar. Örneğin kitabı kınayan Komünist Parti, tartışmayı milliyetçilerle kozmopolitler arasındaki lüzumsuz bir kavga olarak tanımlamıştı. Muhalefetteki sosyalist PASOK partisinin bazı üyeleri oy kaygısıyla kitaba açıkça destek vermekten çekinmişti. Tarih kitabı tartışması Yunan toplumunda büyük gerilimlerin yüzeye çıkmasına yol açtı. 1990'ların sonunda PASOK hükümetinin modernleştirici bir programla yukarıdan yenilik empoze etme gayretleri, toplumun imtiyazsız kesimleri tarafından "Avrupa'nın direktifleri doğrultusunda modernleşme" ile "global kapitalizm", "Yunan-Türk yakınlaşması" ile "Annan Planı" arasında otomatik bağlantılar kuran ve bunların hedefini ulusun "gerçek ruhu"nun altını kazmak olarak gören bir tepkiyle karşılaştı. Böylece, bu gerçek veya hayali projeler toptan reddedildi. Uluslararası toplantılara katılıp ulusal tarihyazımlarını mukayese eden, ders kitaplarını düzelten ve eğitim programlarını gözden geçiren tarihçiler, basitçe kendilerini bu entrikanın organizatörlerine, Soros gibi şahıslara ya da muhtemelen George Bush'a satmış olarak görülüyordu. Şimdi bu durum Türkiye'deki durumu takip edenlere tanıdık geliyorsa, bu açıdan Yunan ve Türk toplumlarının birbirlerine çok benzediklerini söylemekten mutlu değilim.

d) Neden bu insanların hayal gücü böylesine güçlü ve neden bütün bu bağlantıları kurguluyorlar? Şunu söylemeyi göze almalıyım: Bunun nedeni, Yunan kimliğinin esas olarak Türklere karşı temel bir aşağılama ve hatta nefret üzerine kurulmuş olması değildir. Bu, hazır cevaplar arayan ve geçmişte çok yaygın olarak kullanılan Türk düşmanlığını tekrarlamaktan tereddüt etmeyen daha derin sosyal bir krizin göstergesidir.

VANGELİS KECHRİOTİS
BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ TARİH BÖLÜMÜ

NÂZIM VE VERA: MOSKOVA'DAN İSTANBUL'A

"Şehrime ulaşamadan bitirirken yolumu / Nâzım ve Vera: Moskova'dan İstanbul'a" başlıklı sergi Yapı Kredi Sermet Çifter Salonunda ziyaretçileri bekliyor. Serginin küratörlüğünü Melih Güneş üstlenmiş. Sergide öncelikle, şairin eşyalarından oluşan "Nâzım Hikmet odası" dikkati çekiyor. Nâzım Hikmet'in daktilosu, defterleri, takvim yaprakları, daktilosuyla yazdığı şiirleri ve Vera ile çekilmiş fotoğraflar gibi parçaların yanı sıra, basılmış kitaplar, şiirlerinden oluşan plaklar ve Nâzım Hikmet'in yer aldığı programlara ilişkin afiş ve davetiyeler de dikkat çekiyor. Yer yer Nâzım'ın dizelerinin bulunduğu sergide, ayrıca Nâzım ve Vera'nın fotoğraflarından oluşan bir video bölümü de yer alıyor.

ASSOS'TA FELSEFE

SİMGE VURTOK

Binlerce yıl önce Aristoteles'in ders verdiği Assos'u felsefeyle yeniden buluşturan Felsefe Sanat Bilim Derneği'nin 11 senedir organize ettiği felsefe kongresinin bu yılki konusu, Marx'tı. İki gün süren kongreye Hacettepe Üniversitesi'nden Oruç Aruoba ve Çetin Türkyılmaz, ODTÜ'den Barış Parkan, Galatasaray Üniversitesi'nden Türker Armaner, Kocaeli Üniversitesi'nden Sinan Özbek konuşmacı olarak katıldı.

İlk günün ilk konuşması, "Marx'ın Gözü" başlığıyla Oruç Aruoba'nındı. Tartışmalı geçen

oturumda genelde, Marx'ın bir filozof olarak nereye baktığı ve Marksizmden hangi anlamda ayrıştığı sorgulandı.

Aruoba'nın yorumuyla, filozofun çevresinde olup bitene bakışı farklıdır ve farklı olduğu sürece de "gözü" daha önce görülmemiş olanı görür. Çevrenin filozofa bakışı ise Aruoba'ya göre üç aşamadan evrilerek geçer; ilk aşamada filozof yeni bir şey söylediği için anlaşılmaz, ikinci aşamada göreceli olarak anlaşılmaya, hak verilmeye başlanır ama yanlış anlaşılır. Ancak son aşamada, düşünür tekrar ele alınır ve daha önceki tartışmaların da ışığında söyledikleri yeniden, doğru yerlerine oturtulmaya çalışılır.

Filozof ise, tıpkı şimşek çaktığında, şimşeği çaktıranı arayan çocuk gibi, olayların arkasında kim olduğunu arar, yani "insan etkinliği" üzerinde çalışır. Bu ereksel bakış Marx'ta "neden oluyor" sorusuyla, yani nedensellikle iç içe geçmiş bir bütündür.

Marx'ın felsefesinin odak noktasını arayan Aruoba şunları ekledi:

"Nasıl ki epistemoloji insanın 'bilen' yanı üzerine çalışırsa, Marx'ın felsefesi de temelde, insanların 'etkinlikleriyle üretken' veya 'üretkenlikleriyle etkin' oldukları alanla, yani ekonomiyle; diğer bir deyişle, insanların amaçlı eylemleriyle kontrol dışı sonuçlarının dünyada bıraktığı etkiyle ilgilenir. Bu bağlamda Marx'ın gözü, amaçlanmayan şeylerin en önemlisi olarak, temelden yanlış olan Devleti görür. Teorideki bu görüşün pratikteki yansıması olarak 'kabul gören' SSCB, tarihin gördüğü en büyük merkezi devlettir."

"MARKSİZM ÖLDÜ, YAŞASIN MARX"

Ayrıca insanların ortaya koydukları, değiştirdikleri veya "geliştirdikleri"nin bir önceki yapıdan çok farklı olmayabileceğinden bahseden Aruoba için, SSCB aslında çarlık rejiminin bir yeniden üretimi olmaktan ileri gidememiş ve bu anlamda da Stalin'in bir çardan farkı olmamıştı.

Oruç Aruoba, "Marksizmin" en çarpıcı örneği olan SSCB'nin Marx'ı yanlış göstermesinden ötürü Marksizmle özdeşleştirilen bu yapının çöküşüyle birlikte "Marksizmin" de çöktüğünü ve nihayet Marx'ın görünür olduğunu vurgulayarak konuşmasını sonlandırdı.

BALIKÇI OLMAK YA DA OLMAMAK

Günün ikinci oturumunda, Barış Parkan konuşmasına ilk olarak Marx'ın *Alman İdeolojisi* adlı yapıtında komünizmi nasıl tanımladığını açıklayarak başladı, öyle ki, esas olarak komünizm insanın sosyal bir varlık olarak kendine dönmesi/dönebilmesiydi. Dolayısıyla Marx bu bağlamda bireye bakarken, onun tekilliğine vurgu yapar. "Raphael olabilecek herkesin Raphael olabilme imkânının verildiği" bir toplumu hayal eder. Yani "herkesten yeteneğine göre, herkese ihtiyacı kadar"dır olması gereken. Parkan'ın da belirttiği gibi, Marx'ın bahsettiği bireyin tanımlanmasında, balıkçı ile balığa çıkan kişi örneği önemlidir çünkü balıkçı olmak kapitalizmin toplum üyelerine verdiği bir fonksiyonun sonucudur, zaten aykırılık da buradadır. Oysa önemli olan, bireyin basit olarak, kimsenin yaptırımına maruz kalmadan balığa çıkabilmesidir, yani balığı satmak değil, aktivitenin kendisidir.

Parkan, Marx felsefesinde insanın kendini özgürleştirmesini/gerçekleştirmesini açıklarken Aristo'nun energeia ve kinesis kavramlarından yararlanır. Az önceki benzetmeden hareketle, energeia edimselleşme/özgürleşme/gerçekleşme, yani "balığa çıkmak" anlamına gelirken, kinesis/hareket "iş (balıkçı olmak)" anlamına gelir. Kinesis'in energeia'dan/"gerçek"ten farklı bir eyleme yönlenmesi, kapitalist toplumun bir sonucudur. Nasıl ki praxis'te teori ve eylem birbirinden ayrılamazsa, aynı şekilde kinesis de energeia'dan ayrılmamalıdır.

ROBİNSON TOPLUMU

Marx ve kendine yabancılaşan 19. yüzyıl başlıklı konuşmasına Robinson Crusoe kitabından bir alıntıyla başlayan günün son konuşmacısı Türker Armaner, genel olarak Marx'ın erken ve geç yapıtlarında yabancılaşma kavramını nasıl yapılandırdığını açıkladı. Alıntısından yola çıkarak Marx'ın kısaca Robinsonvari insanlardan oluşan bir toplumu tahayyül ettiğini belirten Armaner, metanın/meta değiş tokuşunun siyasal iktisatçılar tarafından doğal görülmesine karşın, Marx'ın bunun doğal bir eğilim değil, siyasi iktisat tarihinin bir neticesi olduğunu ve aslında meta değiş tokuşunu da yabancılaşmanın üstünün örtülmesi olarak gördüğünü vurguladı. Armaner'in kullandığı mantık ilkesine göre, meta-ürün-üretici arasındaki ilişki şu şekildeydi: A üreticisinin ürettiği x ürünü a olmayana ait olduğu ölçüde a'ya ait, yani üreticinin ürettiği ürün başkalarına satıldığı ölçüde kendi ürünü oluyordu. Dolayısıyla ürün ancak "meta" olduğu sürece ürün, meta da değiş tokuşa girdiği sürece meta. Meta özneyi (bireyin sarf ettiği emek) de metaya çeviriyor ve özneler dönüşüme giriyordu. Bu tabloda emek, artık nesne olmuş emekti ve içinde artı emeği barındırıyordu, artı emek de artı sermayeye dönüştüğü sürece, emek bu sistemde "öteki/başka/kişinin, kendinin dışında" bir varlık haline geliyordu.

Dahası, kapitalist üretim biçimi de dahil olmak üzere tüm üretim biçimlerinde süreklilik, yani yeniden ve yeniden üretim temel unsur olduğu gibi, yabancılaşma sürecinde bu sürekliliğin de olmazsa olmaz hale gelmesi ve bu düşüncenin "mümin ibadet ettiği sürece kendisinden kendisine daha az kalır." cümlesinde de netlik kazanması, Armaner'in dikkatimizi çekmek istediği noktalardan biriydi.

Son olarak, kapitalist üretim sisteminin emeğin entelektüel biçimini yok etmek üzerine kurulu olduğu, yani üretimin entelektüel birikimden yoksun özneler tarafından yapıldığı hatırlatıldı ve bu noktada bilimin nesnelliği fetişini tartışmaya açan Marx'ı Türker Armaner'in ağzından dinlerken, konuşma, "Hangi üretim biçimini korumak üzere tasarlanmış bilimsel çalışma?" sorusuyla noktalandı.

JOSEF KOUDELKA'NIN FOTOĞRAF SERGİSİ İZLEYİCİSİYLE BULUŞTU

ÇİNGENELER, İŞGAL, SÜRGÜN VE KAOS ÜZERİNE

GÜLİZ ATSIZ

Pera Müzesi'nin en üst katı 26 Ocak-13 Nisan tarihleri boyunca Josef Koudelka fotoğraflarına ayrılmış. Türkiye'deki ilk Koudelka sergisi olma özelliğini taşıyan "Retrospektif-Josef Koudelka" sergisi, sunduğu geniş arşivle de önemli.

Başlangıçlar (1958-1961), Çingeneler (1962-1970), İşgal (1968), Sürgünler (1968-1994), Tiyatro (1962-1970) ve Kaos (1986-1997) adlı altı bölümden oluşan sergi Koudelka'nın sanatına, tekniğine ve temalarına dair kronolojik bir geçiş sunuyor aynı zamanda.

Başlangıçlar, Koudelka'nın 23 yaşındayken gerçekleştirdiği ilk sergisinden baskılar içeriyor. 1938 doğumlu sanatçı, bu sergiyi 1961'de uçak mühendisliği eğitimini tamamladığı yıl açtı. Fotoğraflar belli bir tema etrafında toplanmamışsa da Koudelka'ya özgü nitelikleri belirgin.

Koudelka, 1962 yılında Balustrad Tiyatrosu (*Divadlo* Na Zâbardi) ve Kapının Ardındaki Tiyatro (*Divadlo* Za Branou) ile işbirliği yaparak soyut ve grafik nitelikte fotoğraflar çekti. Bu fotoğraflar *Divadlo* (Tiyatro) dergisinde de yayımlandı. Koudelka bu dönemki çalışmalarının "tiyatroyu yaşamın kendisi olarak görmeyi ve bu yolla da yaşamı tiyatro olarak algılamayı" öğrettiğinden bahseder. Koudelka aynı yıllarda ağırlıklı olarak Slovakya ve Romanya'daki Roman yerleşimlerinde, daha sonra Çingeneler adlı sergide yayımlayacağı fotoğraflarını çekmiştir. Çingenelerin toplumsal alışkanlıklarından izler taşıyan bu fotoğraflar zamansızlık, müzik ve Bohemya gibi kavramların somut anlatılarını da taşıyor. Tiyatro ve Çingeneler seçkisindeki fotoğraflar eşzamanlılığın izlerini de taşıyor. Yaşamı tiyatro olarak algılamaya biraz da Çingenelerle başlayan sanatçının; "Çingeneler de bir tiyatroydu. Tek fark, senaryo ve yönetmenin olmamasıydı; yalnızca oyuncular vardı. Gerçekti, yaşamdı. Farklı bir tür tiyatroydu, yaşamın tiyatrosu," sözleri yaşama ve Çingenelere bakışının tiyatroyla nasıl şekillendiğini anlatmaya yetiyor.

Koudelka'nın belki de en çarpıcı fotoğrafları, 1968 yılında, Sovyet işgali sırasında çektikleri sokakta, evlerin arasında dolaşan tanklar ve silahlı askerlerle taşlı sopalı sivil Çek halkı arasındaki çatışma adeta elle tutulur biçimde hissediliyor. Koudelka'nın çoğunlukla soyut nitelikler taşıyan çalışmaları arasında bu kadar çarpıcı ve somut fotoğraflarla karşılaşmak şaşırtıcı gelebilir. Oysa haber niteliği bu eserlere bilinçli olarak yüklenmiş bir özellik değil. "Çekoslovakya'da olup bitenler yaşamımı doğrudan etkiliyordu. Söz konusu benim ülkemdi. (...) Yaşamımda ilk kez böyle bir durumla karşı karşıya kaldım. Buna tepki gösterdim. Olan biteni fotoğraflamamın önemli olduğunu biliyordum ve fotoğrafladım da. Ne yaptığımı pek de düşünmüyordum," diyor Koudelka. Belki de bu fotoğraflarla, bir bakıma tanklara taş atmış olan Koudelka, işgal karşısında susmayışını da anlatmış oluyor. Fotoğraflarda zaman, mekân ve tarafların kim olduğundan çok, silahlı olan ve olmayan vurgusu ön plana çıkıyor. Tank üstünde, herhangi bir siyasi rejim, herhangi bir ulus-devlet olabilir. Burada belirgin olan, tank üstünde olanla-topuk üstünde olanın; silahlıyla-elinde taş olanın ilişkisi. Koudelka, fotoğraflarında işgalin daha çok bu yönünün ön plana çıkmasına neden olan düşüncelerini, "İlginçtir, onlara karşı hiç nefret duymadım. Benim gibi genç insanlardı. Onların sorumlu olmadığını biliyordum. Trajik olan, benim de onlarınkine benzer bir sistemin içinde yaşıyor olmam ve onların başına gelenlerin benim de başıma gelebilecek olmasıydı. Bir gün, ben de kendimi Varşova ya da Budapeşte'de zırhlı bir araç içinde bulabilirdim," diyerek anlatıyor.

İşgal fotoğrafları Magnum tarafından her ne kadar "isimsiz fotoğrafçı" imzasıyla yayımlansa da Çek polisinin bu ismi kısa sürede ortaya çıkaracağı aşikârdır. 1970 yılında Çingene fotoğrafları için aldığı vizeyle Çekoslovakya'dan çıkan Koudelka bir daha dönmez. 1987 yılında Fransa vatandaşlığına kabul edilinceye kadar geçen 17 yıl Koudelka için sürgün yıllarıdır. Aslında göçmenlikten huzursuz değildir. "Beni hiçbir yerde, hiçbir şeyin beklemediğini, o anda olduğum yerin olmam gereken yer olduğunu ve orada artık fotoğraflanacak bir şey kalmadığında başka bir yere gitme zamanımın geldiğini bilmem gerekiyor," diyen sanatçı yılın büyük bir kısmını birkaç parça giysi ve uyku tulumuyla yollarda geçiriyor. Kışın birkaç ay karanlık odaya girerek, tekrar yola çıkana kadar adeta orada yaşıyor. Bu nedenle, 1968-1994 yılları arası gibi uzun bir dönemden derlenen çalışmaların Sürgün başlığı

"© Josef Koudelka / Magnum Photos".

altında sergilenmesi tesadüf değil. Fransa, İtalya, Almanya, Çek Cumhuriyeti, Slovenya, Türkiye gibi pek çok ülkede çekilmiş bu fotoğraflar çoğunlukla boş yollar, terk edilmiş köylerden oluşuyor. Bu seçkideki boşaltılmış kent ve terk edilmiş, donuk doğa görüntüleri bir araya geldiğinde bir yabancılaşma ve hüzün bölgesi oluşturuyorlar. Aslında nerede ve ne zaman çekildiği kolaylıkla ayırt edilemeyen fotoğraflar zamansızlıkları ve evrensellikleriyle de çarpıcı. Sert, geometrik hatlı, estetikten nasibini almamış soğuk binaların terk edilmişliğinin fotoğrafları ise ayrı bir soğukluk yayıyor. Zaten ruhsuz metal-beton yığını olan yapılar, bir de şimdi boşaltılmış oldukları için daha da anlamsızlaşıyor sanki. Bu binaların, tarihinin bir döneminden totalitarizmin ya da faşizmin geçmiş olduğu ülkelerde fotoğraflanmış olmaları rastlantı olabilir mi?

1986 yılında tanıştığı panoramik fotoğraf makinesiyle peyzaj ve doğa fotoğraflarına da yönelen Koudelka, peyzajın onu nasıl çektiğini anlatıyor: "Çoğu insan yıkıma uğramış peyzajın korkunç olduğunu düşünüyor. Bana göre korkunç olan peyzaj değil, korkunç olan yıkım. Yüzyıllar öncesinde kurulmuş ve şimdilerde yok edilmiş olan o göz alıcı Bohemya peyzajının artık var olmadığı anlamına gelen yıkım. Sonsuza kadar yitip gitmiş. Bu yaralı peyzajda yabanıl bir güzellik görüyorum. Güç. Varoluş mücadelesi. Yıkımdan sonra toprak yavaşça iyileşmeye başlar, kendini yeniler ve yaşam yeniden ortaya çıkar." Bu mücadeleyi ve dönüşümü anlattığı peyzaj fotoğrafları da Kaos başlığı altında sergileniyor.

Ve aslında bu sergi burada bitiyor ama "Sınırlarını bulmak, ne kadar uzağa gidebileceğini görmek" isteyen sanatçı hem kendi sınırlarını hem de fotoğraf sanatının sınırlarını uzağa taşımaya, "dünyanın en güzel yerini bulamamak için çırpınmaya", babasından aldığı öğütle dünyaya "ne olduğunu göster"meye, "duvarda uzun süre bakılabilen" fotoğraflar çekmeye devam ediyor...

BARIŞIN OZANI OĞUZ TANSEL ANILDI

Şair ve yazar Oğuz Tansel, ölümünün 13. yılında Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ) Edebiyat Topluluğu ve *Folklor - Edebiyat* dergisinin düzenlediği "Barışın Ozanı Oğuz Tansel" başlıklı etkinlikle anıldı. Toplantıya katılanlar arasında yazar Mahmut Makal, Mustafa Şerif Onaran, Işık Kansu, Remzi İnanç, şair Ahmet Özer, ressam Cemil Eren, film yönetmeni Engin Ayça, Ünsal Piroğlu ve edebiyat sanat dünyasından pek çok kişi katıldı.

ODTÜ Kültür ve Kongre Merkezi Kemal Kurdaş Salonu'nda gerçekleştirilen etkinliğe Tansel'in yakınları, dostları ve Türk edebiyatının önemli isimleri katıldı. Gülsen Tuncer'in sunduğu ve Edebiyatçılar Derneği, Nâzım Hikmet Kültür Merkezi, *Nikbinlik* dergisi, Truva Folklor Araştırmaları ve Türkiye Yazarlar Sendikası'nın da destek verdiği etkinlikte konuşan Tansel'in kızı Aysıt Tansel, babasının masalları, "uyutmak için değil, uyandırmak için" yazdığını söyledi. Tansel, "Babam uyutulan, kandırılan ve sömürülen insanların gözünü açmak için sanat yapıyordu. Bunun dışında yapılan sanatı, iktidara yaranmak ve sorunlardan kaçmak olarak nitelendirirdi," dedi. Babasının yazdığı masallarda, "Allah", "kader", "alın yazısı" ve "şükür" gibi kelimelerin hiç yer almadığını vurgulayan Tansel, yaşama dair bütün sertlik öğelerinin yumuşatılarak verildiğini de kaydetti.

Yazar Ahmet Say, Tansel'in eşi bulunmaz bir dost olduğunu dile getirdi. Ortak anılarını anlatan Say, "Tansel'in masallarından, onun eğitici yanından daha ileri sosyalist bir düşünceye sahip olduğunu anlamıştım," dedi. Türkiye Yazarlar Sendikası Yönetim Kurulu Üyesi Ilhan Gülek ise Tansel'in yaşamı boyunca emekten ve haktan yana olduğunu belirtti. Gülek, "Tansel, can kulağıyla dinlenecek masallar yazdı, Fazıl Hüsnü Dağlarca'nın 'Ses Bayrağı' dediği Türkçeyi kaf dağına çıkardı," diye konuştu.

Şair ve halkbilimci Metin Turan, Tansel'in tam bir "bilinç adamı" olduğuna dikkat çekti. Tansel'in halk kültürüne ayrı bir önem verdiğini ve masallarını bu kültür doğrultusunda yazdığını anlatan Turan, "Bir eğitimci ve edebiyat adamı olarak Tansel, gelenekle bugünü özdeşleştiren en iyi yazarlardan biriydi," dedi. Türkiye Yazarlar Sendikası üyesi Fray Canberk, bir yazar ve şair olarak Tansel'in Türk edebiyat yaşamına çok önemli eserler kazandırdığını vurguladı. *Varlık* dergisi Genel Yayın Yönetmeni Enver Ercan, Tansel'in ilk şiirlerinin *Varlık* dergisinde yayımlandığını belirtti. Ercan, "Tansel, masallarında arkasındaki o eski uygarlıkların sesiyle konuşurdu. Bence Tansel, sanatın zirvesine oturmuş bir yazar ve şairdir," dedi. Ankara Üniversitesi (AÜ) Türk Dili Yönetim Kurulu Başkanı Kemal Ateş de konuşmasında, Tansel'in Türk diline verdiği önemden bahsetti. Ateş, "Bana göre iki tür yazar ve şair vardır. Birincisi, sözcükleri zorlayan yazarlar ve şairler, ikincisi de sözcükleri yazan yazar ve şairler... Tansel, sözcüklerini zorlayan bir şair ve yazardı," dedi. Konuşmaların ardından Türk Halk Müziği Sanatçısı Okan Murat Öztürk, türkülerden oluşan bir demet sundu. Gecede ayrıca ODTÜ Edebiyat Topluluğu Dinleti Grubu da Tansel'in şiirlerini okudu.

Sinema ve tiyatro oyuncusu, sunucu Gülsen Tuncer.

TÜRKİYE BARIŞ MECLİSİ KONFERANSI

AYŞE HÜR/
NEVZAT ÇİÇEK

"Yeni Anaya Sürecinde Demokratikleşme ve Kürt Sorunu" konferansı 9-10 Şubat 2008 tarihlerinde Ankara'da, İnşaat Mühendisleri Odası Toplantı Salonu'nda gerçekleşti. Türkiye Barış Meclisi Sözcüsü Prof. Dr. Cengiz Güleç'in açış konuşması ile başlayan konferansın ilk gününde; "Cumhuriyetin Kuruluşundan İtibaren Kürt Politikaları", "Anayasal Vatandaşlık", "Bölgesel Yönetim" ve "Kadın Hareketi ve Barış" başlıklı dört oturum yapıldı.

Konuşmacılardan Ayşe Hür, Kürtlerin Milli Mücadele'de istisnasız yer aldığını, bunun karşılığında kendilerine bazı sözler verildiğini, ama bu sözlerin tutulmadığını ifade ettiklerini belirterek, "Bunların büyük bir kısmı doğrudur ama Kürtlerin kültürel ya da siyasal haklar talep etmek için tarihe atıfta bulunmaya ihtiyaçları yok. Kürtlerin pek çok talebi gayet meşru ve bunların büyük bir bölümünün uluslararası insan hakları kavramları ya da hukuk kavramları dahilinde karşılığı var," dedi. Murat Belge, Türkiye'de "Kürt politikası yerine Kürt politikasızlığı bulunduğunu" söyleyerek başladığı konuşmasına, resmi tarihçiliğin Kürt politikasının kısa bir özetini yaparak devam etti ve "Kürt" tarafının somut öneriler getirmesi halinde 'Türk" tarafının kendilerine daha kararlı şekilde destek vereceğini söyledi. Tarık Ziya Ekinci ise, Kürt milliyetçiliğinin küçük burjuva hareketi olarak gelişmesinin getirdiği zaaflar üzerinde durduktan sonra, Kurtuluş Savaşı yıllarının eşitlikçi milliyetçiliği ile 1925'ten sonra izlenen tek kültürlü asimilasyoncu şoven Türk milliyetçiliğinden ilkinin desteklenmesi, ikincisinin de demokratikleşmesi için mücadele etmek gerektiğini belirtti.

İkinci oturumun en ilginç bölümü, son dönemlerde sık sık Kürt hareketi ile Kemalizm arasındaki "ortak paydaları" vurgulayan DTP Milletvekili Aysel Tuğluk ile Dicle Üniversitesi öğretim üyelerinden Vahap Coşkun arasındaki "anayasal vatandaşlık" konulu tartışma oldu. Tartışmanın can alıcı noktasını, DTP eski başkanı Ahmet Türk'ün, "Kürtler ve Türkler asli unsurdur," saptamasına Vahap Coşkun'un getirdiği eleştiri oluşturdu.

Üçüncü oturumun ilk konuşmacısı Hatip Dicle'nin yerel yönetimlerin güçlendirilmesine yönelik "demokratik özerklik" projesi önerileri, bu konuda pek çok kez yazmış olan Tarhan Erdem'in desteğini aldı. "Türkiye'nin acilen bir idari reforma ihtiyacı olduğunu" vurgulayan Erdem, "Kürt" tarafının bu konudaki taleplerini ilk kez açıkça dile getirdiğini söyleyerek bunların yazılı olarak sunulmasının faydasına dikkat çekti. Cengiz Aktar, "demokratik özerklik" tartışmalarına katkıda bulunmak üzere, Avrupa'daki bazı örnekleri özetledi ve Kürt Meselesi'nin çözümünün AB ilişkilerin geliştirilmesi ile ilişkisine işaret etti.

Günün son oturumu, "Kadın Hareketi ve Barış" başlığını taşıyordu. Oturumun en ilginç konuşmasını Fatmagül Berktay yaptı ve kendisinden önceki konuşmacıların kendilerini belirli kimliklerle tanımalarına atıfla, verili kimlikleri görmezden gelmeyen, ancak onları aşan bir perspektifle hareket etmenin önemine değindi. Hülya Gülbahar ise erkeklerin kadın mücadelesine olan uzaklığını eleştirdi.

İkinci gün, oturumlar sırasıyla "Kültürel Haklar ve Kimlikler", "İhtilafların Şiddet Dışı Yöntemlerle Çözümü" ve "Forum" başlıklarını taşıyordu. Baskın Oran, oturumun en çok soru alan konuşmacısı oldu. Oran, Kürt milliyetçiliğinin de en az Türk milliyetçiliği kadar sorunlu olduğunu ifade etti.

Bu oturumun ardından Barış Anneleri adına birer konuşma yapmak üzere sahneye çıkan iki Kürt annesi, ilk gün salondan büyük alkış alan İsmail Beşikçi'yi sahneye çağırdılar ve kendisine barışın simgesi olarak beyaz bir atkı hediye ettiler. İsmail Beşikçi de küçük bir konuşma ile toplantıya desteğini sundu. Bu sürpriz konuşma salondakileri çok mutlu etti. İkinci oturumda konferansın en tartışmalı konuşmasını Ruşen Çakır yaptı. Çakır'ın görüşlerinin ana fikri, "PKK kayıtsız şartsız silah bıraksın" idi. Bu sözler dinleyicilerin tepkilerine neden oldu. Çakır'a yöneltilen soruların çoğunda, AKP'nin sözcülüğünü yaptığı ima ediliyordu. Halbuki Çakır konuşması sırasında AKP'nin Kürt sorununa ilişkin siyasi bir projesinin olmadığını, daha doğrusu yerel yönetimleri kazanarak Kürt sorununu çözeceğini sandığını da söylemişti.

Toplantının "ev sahibi" konumunda olan Barış Meclisi Üyesi Seydi Fırat ise, "Şiddet, sorunun çözümünü zorlaştırıyor, bunda hemfikiriz, altına imza atıyoruz ama sorunun çözümüne yönelik bir adım atılmıyor," diyerek Ruşen Çakır'ın sözlerine atıfta bulundu. Fırat, "Biz sorunun Türkiye'de iç dinamiklerle çözülmesi gerektiğini düşünüyoruz. Yeni bir anayasa yapılırken, eski anlayışın tekrar önümüze konmasından endişeliyiz. Bu, trajediyi pekiştirmektir. Bu konferansın bu sorunun çözümüne katkı sunacağına eminim. Bu temelde Kürtlerin, 'Bu anayasa benim de anayasamdır' diyebilecekleri bir metin ortaya çıkmalıdır. Kürtlerin dil, kültür haklarına sahip çıkılmalıdır. Bir çatışmazlık ortamının yaratılması için rol üstlenilmelidir," dedi.

Diyarbakır Baro Başkanı Sezgin Tanrıkulu, gelişen sürecin tehlikelerine değinerek, "20 yıldır herkese kritik bir süreçten geçiyoruz dedik, 20 yıl geçti ve halen bu süreci yaşıyoruz," dedi. Başbakanın kendisine "Bekâra karı boşamak kolaydır" dediğini hatırlatan Tanrıkulu, devletin PKK'yi terör başlığı altında ele almasının mahzurlarına değindi ve sorunu çözmek isteyenlerin bölgede daha fazla zaman geçirmesi gerektiğinin önemini vurguladı.

"Savaş, siyasetin başka araçlarla yürütülmesidir," diyerek konuşmasına başlayan yazar Aydın Çubukçu ise, "Savaşın gerçek nedenlerini tespit etmek amacıyla, Türkiye Barış Meclisi önemli bir rol üstlenmiştir," diyerek Türkler ve Kürtlerin duruma el koymasının ve meseleyi silahla konuşan insanların eline bırakmamasının hayati önemine değindi.

Eski MİT müsteşar yardımcısı Cevat Öneş toplantının forum bölümünde yaptığı konuşmasında konferansın en önemli sonucunun "PKK ile devletin güvenlik güçleri arasında devam eden silahlı çatışmaların sonlandırılması ve silahlı çatışmaları ortaya çıkaran, acılar, kayıplar yaratan sorunlar yumağının çözümü çalışmalarına yapıcı katkılarda bulunulması olduğunu," belirterek, "Farklı düşünceler, farklı değerlendirmeler, farklı ideolojik yaklaşımların zenginliği içerisinde 'barış' isteminin hayata geçirilmesi hususunda gösterilen bu topyekûn kararlılığın ve yükseltilen seslerin barış umutlarını yeniden yeşerttiğini," ifade etti. Forum'da konuşan DTP milletvekili Emine Ayna ise iki gün boyunca oluşan yumuşak havayı bir ölçüde gerginleştiren bir konuşma yaptı ve katılımcıları olası kara harekâtını önlemek üzere canlı kalkan olmaya davet etti.

İsmail Beşikçi konferansta kısa bir konuşma yaptı.

TARİH VAKFI ANKARA TARTIŞMALARI

"II. MEŞRUTİYET'İN İLANI VE SİYASİLEŞME"

II. Meşrutiyet'in ilanı Selanik'te coşkuyla karşılanıyor.

İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Selanikten İstanbul'a Terakki Vakfı ve Terakki Okulları 1877-2000

Tarih Vakfı Ankara Temsilciliği tarafından düzenlenen ve "1908 Meşrutiyeti" temalı Ankara Tartışmaları'nın sonuncusunda, Polis Akademisi öğretim üyesi, tarihçi Ali Birinci, "II. Meşrutiyet'in İlanı ve Siyasileşme" başlıklı bir sunuş yaptı. Birinci konuşmasında, serinin önceki konuşmacıları Aykut Kansu ve Kudret Emiroğlu gibi özgün ve önemli bir bakış sundu.

Ali Birinci, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin ve dolayısıyla II. Meşrutiyet'in, çökmekte olan bir imparatorluğun bu sürecini hızlandırdığı ve özellikle Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesinden sonra çokpartili siyasi hayatın sonunun geldiği üzerine temellendirdiği sunuşunda, 1908-1918 yılları arasındaki siyasallaşmayı çokyönlü olarak özetledi.

Ali Birinci'ye göre, II. Meşrutiyet Rumeli'deki askerlerin eylemleri kadar, bürokrasinin sarayı yanıltması üzerine ilan edilmiştir. Meşrutiyet'in ilanı üzerine bir dizi siyasal ve toplumsal gelişme olur ama bunların tarihsel bir temeli yoktur. İlk önemli gelişme, yığınların politikaya girmesi olmuştur. İkinci önemli gelişme ise matbuattaki patlamadır.

Bir başka önemli, ancak diğerlerine göre epeyce farklı olan bir gelişme ise, örgütlenme faaliyetlerinde ortaya çıkan dönüşümdür. 1908'in sonuçlarından biri olan cemiyetleşme (dernekleşme) faaliyetleri, hukuksal altyapıdan yoksun olarak ortaya çıkmıştır. Cemiyetler Kanunu ise ancak 16 Ağustos 1909'da çıkmıştır. Bu durumun diğer siyasal ve toplumsal gelişmelerden farkı, hukuksal düzenlemenin toplumsal oluşumun ardından gelmesidir.

Birinci'ye göre, II. Meşrutiyet'in en önemli sonuçlarından biri, üniversitelerin eğitim alanında ortaya çıkmasıdır. Bu dönemde üniversite dünyaya açıldı; örneğin ilk sosyoloji çalışmaları ve ilk siyasal tarih dersleri bu dönemde başladı. Başta Mülkiye gelmek üzere, yüksek okullara daha fazla öğrenci alınmaya başlandı.

Edebiyat alanında ise, önceki yasakçı dönemde özgürlüğün edebi çalışmaları zenginleştireceği yolundaki beklentiler boşa çıkmışsa da, Türkçe, Refik Halit Karay gibi yazarlarla en yüksek estetik dönemini yaşamıştır.

Bütün bu süreç içinde, başlangıçta neredeyse tamamıyla İttihad ve Terakki Cemiyeti'ni destekleyen Osmanlı aydınlarının dünya ahvalinin ve uluslararası siyasetin doğası konusundaki bilgisizliği yıkılış sürecini hızlandırmıştır. Birinci'ye göre bunun tipik bir örneği, hem aydınların hem siyasetçilerin önce İngiltere'ye yönelik olan, daha sonra İngiltere'nin dünya politikalarından rahatsız olarak Almanya'ya yönelen sempatisinin naifliğidir. Osmanlı aydınları da, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin liderleri de Avrupa'nın sömürgecilik faaliyetlerinin bilgisine sahip değildir. Nihayet, büyük devletlerin Osmanlı Devleti'ni parçalama ve Osmanlı'nın da parçalanmaktan kurtulma çabaları içinde İttihad ve Terakki Cemiyeti oligarşisinin bu bilgisizlik ve düşüncesizlikleri ironik bir şekilde imparatorluğun yıkılışını hızlandırmıştır.

Ali Birinci, yukarıda kabaca özetlenmeye çalışılan kapsamlı sunuşunun ardından katılımcıların sorularını cevapladı ve özellikle II. Meşrutiyet ve tarihyazımı ilişkisi üzerine katılımcıların bakış açısını zenginleştiren bir tartışmaya fırsat verdi.

Birinci'ye göre, bu konu çerçevesinde tarihyazımının önemli sorunlarından ilki, genel olarak dönem tarihçiliğinin doktora tezi düzeyinden öteye gidememiş olması. Buna, kaynak kullanımındaki nakilci tavır, ince işçilik ve derin analizlerin eksikliği ve döneme belli bir mesafeden bakamamak da eklendiği zaman sorun daha da derinleşmektedir.

Ali Birinci, dönem tarihçiliğinin birçok ihtiyacı arasında en önemli ikisini; bir biyografik sözlüğün eksikliği ve süreli yayın koleksiyonlarına kolay ve dijital ortamda erişimin halen sağlanamaması olarak vurguladı.

HRANT İÇİN, ADALET İÇİN

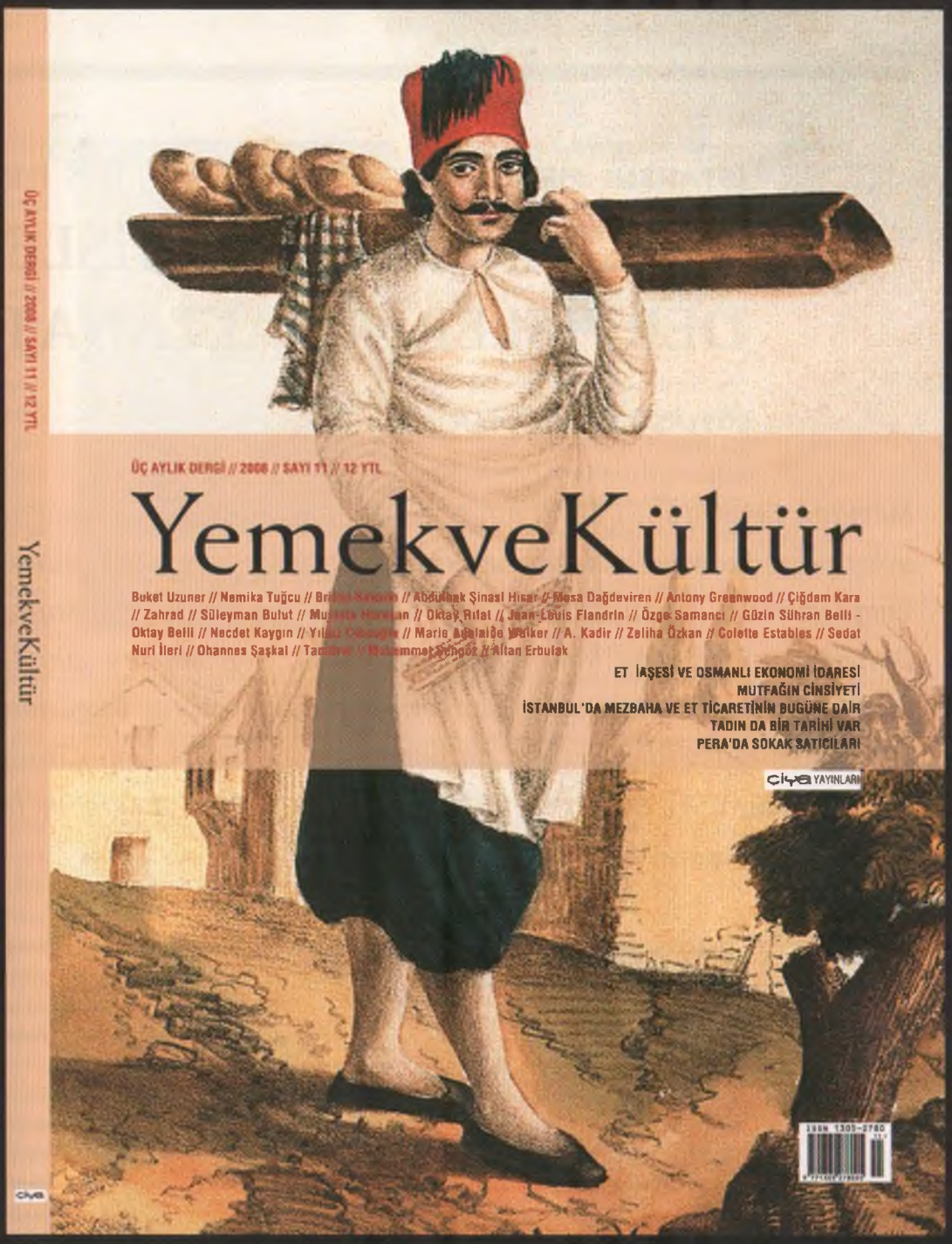
Hrant Dink cinayetinin 3. duruşması, 11 Şubat günü gerçekleşti. "Hrant'ın Arkadaşları" gurubunun yaptığı çağrıyla Beşiktaş Adliyesi önünde toplanan, ellerinde Ermenice, Kürtçe ve Türkçe olarak "Hrant için, Adalet için" yazılı pankartlarla bekleyen grup adına basın açıklamasını Derya Alabora okudu. "Onu aramızdan alanların karanlıklara karışmaması için bir kez daha mahkeme kapısında adalet nöbetindeyiz," denilen açıklamanın ardından "Hepimiz Hrant'ız, hepimiz Ermeniyiz" ve "Hrant için, adalet için" sloganları atıldı. Aynı gün, duruşmanın hemen öncesinde, Hrant Dink Duyarlılık Grubu da bir açıklama yaparak, mahkemenin takipçisi olduklarını belirtti. Adalet Ağaoğlu, Ahmet İnsel, Akın Birdal, Ali Bayramoğlu, Sırrı Süreyya Önder gibi isimlerin oluşturduğu grup adına yapılan açıklamada, adil bir mahkeme sürecine ihtiyaç duyulduğu belirtildi.

"Hrant'ın arkadaşları olarak talebimiz, bu şebekenin ve ardındakilerin ucu nereye giderse gitsin ortaya çıkarılmasıdır. Beklentimiz, 'Ergenekon Operasyonu'nun, Hrant Dink cinayetine ve benzer şekilde gerçekleşen Rahip Santoro cinayetine, Malatya katliamına ışık tutmasıdır. Bu olaylarla ilgili yargı süreci, Türkiye'de adaletin gerçekten işleyebileceğini göstermesi açısından belirleyici olacaktır. Kararlar, toplumsal vicdanı tatmin etmek zorundadır. Hrant'ın katledilişinden bu yana adalet için sokaklara dökülen on binler olarak bir kez daha söylüyoruz: Bugün, Hrant için, adalet için burada olduğumuz gibi yarın da burada olacağız. Bu ülke, ırkçılıktan ve milliyetçilikten arınmış bir ülke olana kadar, Hrant Dink'in arzu ettiği ülke olana kadar, adalet için tuttuğumuz nöbete devam edeceğiz."

Üç aylık dergi

ciya
YAYINLARI

Güneşlibahçe sok. 50/B Kadıköy - 80040 İstanbul Tel: 0216 346 98 61 - Faks: 0216 349 19 02

info@yemekvekultur.com www.yemekvekultur.com

İSTANBUL MEVLEVİLİĞİ ÜZERİNE EKREM IŞIN İLE SÖYLEŞİ

"SALTANATIN DERVİŞLERİ, DERVİŞLERİN SALTANATI"

SÖYLEŞİ: ECE ZERMAN

Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'nin 800. doğum yıldönümü nedeniyle UNESCO, 2007 yılını bu büyük mutasavvıfa ayırmıştı. Bu çerçevede, Suna ve İnan Kıraç Vakfı İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 14 Kasım'dan beri "Saltanatın Dervişleri, Dervişlerin Saltanatı: İstanbul'da Mevlevilik" sergisine ev sahipliği yapıyor. Sergi, İstanbul Mevleviliğine ait levha, gravür, fotoğraf ve gündelik hayata ilişkin objelerden oluşuyor. Serginin danışmanlığını Prof. M. Baha Tanman, küratörlüğünü ise Ekrem Işın üstlenmiş. Ekrem Işın'la sergi ve İstanbul Mevleviliği hakkında konuştuk.

Galata Mevlevihanesi'nde sema, Ahmed Vesim Paşa, 1888.

Suna ve İnan Kıraç Vakfı koleksiyonu, 1256.

Serginin içeriği hakkında bilgi verebilir misiniz? Çerçeveyi nasıl belirlediniz, eserleri seçerken neleri dikkate aldınız?

Bu sergi, İstanbul'daki Mevleviliği, onun ürettiği sembolik içerikli mistik eserleri ve tarikatın tarihiyle ilgili dokümanları yansıtıyor. Dolayısıyla, imparatorluğun en rafine diyebileceğimiz Mevlevilik anlayışını temsil ediyor. İki bölümden oluşan serginin birinci bölümünde Mevlevi sanatçıların elinden çıkmış sanat eserlerini görebiliyoruz. Burada üzerinde durulması gereken önemli bir nokta var; Türkiye'de geçmiş dönemlere ilişkin sergicilik anlayışında bazı yanlış işler yapılıyor. Her dönemin, o dönemi yansıtan otantik eserleri vardır, bir de o dönem için üretilmiş, turistik diyebileceğimiz eserler vardır. Bu eserler genellikle yurtdışına gönderilmek ya da devletin üst kademelerindeki insanlara sunulmak amacıyla üretilmiş süslü ama ait olduğu toplum kesimi tarafından kullanılmayan hediyelik eşyalardır. Bu tür eserler üzerine kurulmuş bir sergi, dönemin otantik estetiğini yansıtmaz. Farklı bir ka-

tegoridir bu. Enstitü olarak bilimsel zemin bizim için esastır. Bu nedenle sergimizde otantikliğe önem verdik. Örneğin, bizim burada sergilediğimiz Galata Mevlevihanesi postnişini Şeyh Galib'in *Hüsn ü Aşk*'ı tamamen otantik bir eser, kendi el yazısıdır. Şeyh Galib bir hattat değil, normal bir el yazısı ile yazmış ama bizzat o ünlü şairin elinden çıkmış bir eser. Halbuki *Hüsn ü Aşk*'ın pek çok süslü, tezhipli, hattatlar tarafından yazılmış nüshaları var. Bunlar oldukça göz alıcı ama o süslü eser bir paşaya ya da sefire hediye edilmiş, o da belki açıp okumamış. Bu tür eserlerin önemi, tezyinatlarından ya da hattatların ustalığından kaynaklanıyor. Biz, ilk bölümümüzde yer alan eserlerin bizzat Mevlevi dervişleri tarafından üretilen sanat ürünlerini kapsamasına özen gösterdik. Bunlar elbette çok çok gösterişli değil, çünkü tasavvuf erbabı tezkiye-i nefs eden, yani dünya nimetleriyle alakasını en aza indirgeyen bir hayat felsefesine göre yaşıyor. Dolayısıyla eğer biz burada bir kurumu, ki mistik bir kurum olan Mevlevilik söz konusu burada, yansıtmak istiyorsak bu kritere uymamız lazım. Buradan da şu netice çıkıyor tabii, Mevlevilik çok büyük bir kültür üreticisi. İçinden bir sürü sanatçının, musikişinasın, edebiyatçının, diğer birçok görsel sanat ya da zanaatlarda marifet sahibi insanların çıktığı bir müessese. Peki bu sadelik, nasıl oluyor da böyle bir ihtişamı doğuruyor? Bu soruyu sormak da bu sergının başlıca amaçlarından biri oldu.

İlk bölümde yalnızca Şeyh Galib yok, onun çok yakın dostu, Galata

Yenikapı Mevlevihanesi dervişlerinden Tahir, Ali ve Sami.

Baki Baykara koleksiyonu.

Mevlevihanesi'nden Esrar Dede'nin *Tezkire-i Şu'ara-i Mevleviyye* başlıklı eseri de sergide yer alıyor. Şeyh Galib'in yetişmesinde büyük rol oynayan, Yenikapı Mevlevihanesi'nde çilesini çektiğinde o Mevlevihanenin postnişini olan Ali Nutki Dede'nin ünlü *Defter-i Dervişan*'ı da yine sergilediğimiz yazma eserlerden. Bu üç yazmanın hepsi otantik ve aslında birbirleriyle ilintilidir. Bunun dışında, Mevlevilik bir sembolizmin en üst düzeyde ifade tarzı olmuştur. Bu aslında bütün tarikatlarda böyledir: Mistik kültür kendini sembollerle ifade eder. Tarikatlarda en belirgin sembol, dervişlerin başlarına giydikleri sikkelerdir. Zaten bu nedenle de tasavvuf erbabının ürettiği güzel sanatlardaki başlıca malzemelerden biri olmuştur.

Birinci galeride bulunan eserlerin büyük bölümü levhalardan oluşuyor. Bunların yanında, Mevlevi hattatlarının elinden çıkma yazılar da var. Bunlar İstanbul'da üretildikleri için de önemli. Bir taşra ekolü, bir de İstanbul'da üretilen, imparatorluk ekolü dediğimiz ekol vardır. Hat sanatında en ince, en estetik, en kemale ermiş yazı, İstanbul'da yazılır.

Ayrıca bu bölümde iki önemli eserimiz daha var. Bir tanesi Dede Efendi'nin kudümüdür. Bugüne kadar bilinmiyordu, ilk defa gün ışığına çıktı. Bu çok mütevazı bir kudüm, kısacası bir sanat eseri değil, ama o kudümle muhteşem ferahfezalar, Türk musikisinin temel direkleri olan o büyük eserler bestelendi ve icra edildi; manevi değeri çok yüksek. Bir de Abbas Vesim Paşa'nın, minyatürden modern resme geçiş olarak kabul edebileceğimiz ve bütün İstanbul'daki Abdülaziz devri postnişinlerini bir arada, bir sema esnasında gösteren orijinal bir tablosu vardır ki, o da İstanbul Mevleviliği açısından çok önemlidir.

Bunun dışında, serginin ikinci bölümünde yabancı gravürcüler tarafından çizilmiş İstanbul Mevleviliği ile ilgili görüntü ve fotoğraflar yer alıyor. Bunlar, 1850'lerden cumhuriyet devrinin başına kadarki tarihsel dönem içinde fotoğraflara yansımış orijinal Mevlevi görüntülerinden oluşuyor. Böylece bu ikinci bölümde 17. yüzyıldan 20. yy başına kadarki Mevlevilerin görüntülerini aksettiriyoruz. Ayrıca Yenikapı Mevlevihanesi'nden gelmiş postnişinler ve dervişlerin kullandıkları Mevlevi tarikatına ait çeşitli otantik eşyalar da yine burada. Ben bir de

Mevlevilikte Kadınlar

Mevlevilikte kadınlar hakkında, II. Mahmud'un kızı Adile Sultan'ın Galata Mevlevihanesi'ne bir sarnıç ve şadırvan yaptırdığı gibi küçük detaylar bulabiliyoruz. Ancak sergide de, genel olarak Mevlevilik çalışmalarında da kadınlar pek görünmez. Bu bize Mevlevilik içinde kadınların olmadığını, bir çeşit dışlanmışlığı mı gösteriyor, yoksa çalışmalar mı yetersiz?

Dışlanmışlık demeyelim, tarikatların içinde kadınların aktif yönetici rolü yoktur. Aslında çok büyük rolü vardır ama kimse buna dikkat etmez. Şeyhlik kadın yoluyla, evlilik yoluyla aktarılır. Diyelim ki ben bir dergâhta şeyhim, benim bir kızım var ve başka bir evladım yok. Ne yapacağım? Ben vefat ettikten sonra sonra kızım şeyh olamaz. Tarikat öldü demek. Kızımı bu işi yapacağına kanaat ettiğim bir şeyhle, dervişle evlendirmek suretiyle onun üzerinden tarikatımı devam ettirebilirim. Mevlevilik kurumlaştıktan sonra kadınlar bu organizasyon içinde eğitim alıyor, izleyici olabiliyorlar, ancak bizzat çıkıp sema yapmıyorlar. Yalnız Mevlevilikte bir istisna vardır; kadın soyundan, yani Sultan Veled'in kızı Mutahara Hatun neslinden gelen ve merkezleri Afyon Karahisar olan bir Mevlevi grubu, İnas Çelebileri (inas, kadın demektir). Bunlar, Mevlevilerin yayılmasında önemli bir rol oynamıştır. Bunların dışında kadın sanatçılar olmuş olabilir, bilemiyoruz. Ayrıca, özellikle hanım sultanlar sırf Mevlevilik için değil; Bektaşilik, Nakşibendiyye, Halvetiye gibi bağlı oldukları, etkisi altında oldukları, gönül verdikleri tarikatlar için pek çok hayır eser bırakmışlardır. Adile Sultan bunlardan biridir.

İstanbul Mevlevihaneleri arasındaki ilişkileri gösteren bir şema yaptım. Burada da izleyici bu Mevlevihaneler arsındaki hilafet alışverişini, şeyhlik ilişkilerini görebiliyor.

Serginin ikinci bölümünde yer alan yabancı gravürcülerin çizdikleri Mevlevi görüntülerinden söz ettiniz. Sizce Mevlevilere nasıl bir açıdan yaklaşıyorlar? Bu gravürleri oryantalizm kapsamında değerlendirmek mümkün mü?

Bu gravürler 17. yüzyıldan itibaren fazlalaşmaya başlar ve 18'de doruk noktasına varır. Bunları çizenlerin çoğu, elçilik heyetleriyle İstanbul'a gelip Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli görüntülerini tespit etmeye çalışan sanatçılar. Bunlar, özellikle 18. yüzyıldan itibaren kafalarındaki oryantalist şablonlarla geliyorlar. Bu şablonları kıran, bunun dışına çıkan çok gerçekçi resimler de var, yok değil. Mesela sergimizde, dervişlerin bütün hareketlerini, duruşlarını, jestlerini bir fotoğraf titizliğinde, doğru biçimde yansıtan E. Korneef'in çalışması çok önemlidir. Diğerlerinde de doğruluk payı olmakla birlikte, oryantalist şablonun getirdiği birtakım yanlışlıklar -bize göre yanlışlıklar tabii- vardır. Örneğin ya sikkeler koni gibidir, ya tennureler bir bayan eteği gibi kısadır, tabii başka bir kültürden geldikleri için o el hareketlerini, semazenin kol açışını, çark vuruşunu tam yansıtmayan, daha çok böyle topaç gibi dönen semazenler çizen gravürcüler vardır. Bunu Doğu büyüsü içinde yansıtmaya çalıştıklarında, ortaya oryantalizmin tipik eserlerinin bazıları çıkmıyor değil. Ama elimizde maalesef başka görüntü yok. Bu noktadaki sorunlar daha çok fotoğrafla ortadan kalkıyor. Sergimizde yer alan fotoğraflar orijinal. Yenikapı Mevlevihanesi ağırlıklı olmak üzere şeyhlerin, şeyh çocuklarının, dervişlerin fotoğraflarını ihtiva ediyor. Bunlara bakarak o dönemdeki sadeliği, olgunluğu okumamız mümkün. Aslında fotoğrafın olduğu dönemde de turistik fotoğrafçılık var. Mesela mankenlere derviş kıyafeti giydirip bunları özellikle Avrupa'da satan bir ilişkiler ağı söz konusu. Bugün pek çok müzayededede çıkan derviş fotoğrafları mizansendir. Buradakiler ise orijinaldir, Yenikapı Mevlevihanesi dervişlerinin özgün görüntüleridir.

Ajanlık meselesi

Geçen yıllarda Mevlânâ'nın bir "Moğol ajanı" olup olmadığı yönünde bir tartışma çıkmıştı. Bu konuda ne söylemek istersiniz?

Bir ilişkiyi değişik açılardan ele alabilirsiniz. Tarih nedir? Tarih, Sartre'ın dediği gibi bir imgedir. İstediğiniz kadar somut belge, bilgi, objektiflik kaygısı güdün, onu okuyacak, yorumlayacak, ondan bir şey çıkaracak olan insanın, tarihçinin kendisidir. Elbette Mevlânâ'nın Moğollarla çok yakın ilişkileri vardı, olmak zorundaydı da çünkü dönem bunu gerektiriyor. O zaman, faaliyetinin meşru bir zemin üzerinde devam edebilmesi için o zemin üzerinde hükümranlık hakkı olan insanlarla ilişkisinin iyi olması doğal. Aynı şeyi oğlu Sultan Veled de kullanmıştır. İlişkileri vardır. Hatta oğlu Ulu Arif Çelebi'yi İlhanlılara gönderen, onlarla görüşme yapmasını isteyen Sultan Veled'in bizzat kendisidir. Niçin? Meşruiyet ve ayakta kalabilme kaygısı. Tabii Sultan Veled Mevleviliği kuran insan. Onun bir de örgüt, organizasyon sorumluluğu var. Bir örgüt ne kadar "ulvi" amaçlarla kurulursa kurulsun maddi ve siyasi destek olmadan ayakta kalamaz. Daha doğrusu, bırakmazlar. Burada baş aktör siyasi otoritedir. Bütün tarikatlar için geçerlidir bu. Bizde çok yanlış yorumlar yapılıyor. Sanki bunlara göz yumuluyor ya da bunlar o kadar güçlü ki, otorite tanımıyorlar, otoriteler bunun altında, hatta şeyhler onları yönetiyor gibi. İlgisi yok. Yöneten tamamen siyasi otoritedir. İsterse bir gecede ortadan kaldırır, isterse yüzyıllarca yaşamasını sağlayacak imkânlar sunar. Devlet çok güçlüdür bizde. Onun için Mevlânâ'nın bu tür bir ilişkisinin olması bence normal. Buna ajanlık denir mi? Orada amacını aşan bir kelime kullanılmış. Tabii bu, tartışmayı başlatan Mikail Bey'in kendi görüşü ama benim açımdan rasyonel bir ilişkidir.

Bu ticari kullanımların hâlâ devam ettiğini, hatta Mevleviliğin kendisinin bir tüketim nesnesine dönüştüğünü söylemek doğru olur mu? Mevlânâ kartları, hatlı süs eşyaları, hatta semazen figürlü yüzükler vs. oldukça popüler. Bunları nasıl değerlendiriyorsunuz, ne kadar çok kişiye ulaşırsa o kadar iyi mi, yoksa içeriği boşaltılıyor mu?

Bugün bir tek Mevlânâ yok, aslında herkesin kendi Mevlânâ'sı var. Bu, uzunca bir süredir böyle. Mesela Doğu'nun bir Mevlânâ'sı var, Batı'nın da öyle. Devletlerin ayrı ayrı Mevlânâ'ları var: İran'ın, Afganisan'ın, bizim... İdeolojilerin Mevlânâ'ları var: Sağcı, muhafazakâr, solcu devrimci... Belediyelerin, derneklerin Mevlânâ'ları var. Hümanist bir Mevlânâ var, dinler üstü bir Mevlânâ, postmodern bir Mevlânâ, new-age bir Mevlânâ var. Var, var, var... Bir kimlik bu kadar farklı parçalara nasıl bölünebilir? Bu ünlü figürden -maddi ya da manevi- bir çeşit rant kapmak, prestij kazanmak, bu figürün üzerinden siyaset yapmak için Mevlânâ'yı bin parçaya bölmüşler. Turistik Mevlânâ'yı biliyoruz elbet-

İsmail Dede Efendi'nin kudümü.

Baki Baykara koleksiyonu.

te: Pazarlanan, pazarlayıcılarına kâr getiren bir Mevlânâ. Fakat daha önemlisi, bugün Batı'da inşa edilen bir Mevlânâ var ki, bu çok tehlikeli. Artık insanların eskisi gibi derin derin araştırıp, okuyup, birtakım bilgilerin, güzelliklerin farkına varacak vakti yok. Karşımızda kariyer yapmak isteyen, çalışıp, para kazanıp kapitalist düzenin nimetlerinden yararlanmak için debelenen bir insan türü var. Altı ciltlik bir *Mesnevî*'yi bu insan modeline okutamayız. Ama bir sema töreni bir buçuk, iki saat sürüyor. O zaman biz bunları biraz tıraşlayalım. Mevlânâ'dan, "Ne olursan ol yine gel" benzeri güzel sözler alalım... Mevlânâ artık bir slogan insanına dönüştü. Tarihte üç beş tane güzel söz etmiş, herkesi kucaklıyor; böyle bir insanın kimseye zararı da yok. Onun dışında, bu Mevlevi ayinini de kısaltalım, on beş yirmi dakikayı geçmesin, biraz dönsünler yeter bize anlayışı... Böyle bir paket program. Bu, Mevlevilik diye ortaya çıkmış, çoğu insan da böyle zannediyor. Çok tehlikeli. "Evet, biz seyrettik, biliyoruz, okuduk da, şu sözü söylemiş..." deniyor. Çok kısa bir sürede Mevlânâ gibi yüce bir insanı tamamen tüketebilecek, ortadan kaldırabilecek bir anlayış. İşin içine başka şeyler de sokuluyor. Demek ki her şeye açık, hoşgörülü, o zaman biraz Hinduizm de katalım, bir new-age, bir fusion yapılanması yaratalım.

Bugün Mevlânâ hakkında yazılanların yüzde doksanı popüler nitelikte, yapılan işlerin yüzde yüze yakını işin aslıyla ilgisi olmayan gösterilerden ibaret. Tamamen tüketim toplumuna yönelik yeni bir Mevlânâ üretilmiştir bugün ve bu Mevlânâ asıl Mevlânâ'yı kovmuştur. Bu Mevlânâ'yla mücadele etmek de mümkün değil. Arkasında maalesef çok büyük bir para gücü, medya ve pazar gücü var.

Mevlevilerin siyasi otoriteyle olan ilişkileri konusunda sergi kataloğunda söylediğiniz bir şey var; 14. yy civarında meşruiyetlerini gaza ve Sünni İslama dayandırmaları. Bunu biraz açar mısınız?

13. yy sonunda Sultan Veled tarafından çelebilik makamı kuruluyor. O makam aileye tahsis ediliyor. Aslında Mevlevilik bir aile müessesesi. Diğer tarikatlar da öyledir, dededen oğula, toruna geçen yönetimlerdir. Bektaşilik farklıdır, orada yönetim seçimle belirlenir. Moğol hâkimiyetinin Anadolu'da 14. yüzyıl başlarından itibaren daha sembolik bir hale gelmesi, buna karşın batı Anadolu'da Türkmen beyliklerinin yavaş yavaş ortaya çıkması ve bu beyliklerin, yeni bir güç olarak Selçuklu'nun yerini almaya başlamalarıyla beraber siyasi terazide bir oynama oluyor. Bu yeni durumda Aydınoğlu, Germiyanoğlu, Menteşeoğlu gibi beylikler gelecek vaat ediyorlar. Dolayısıyla Mevlevilerin Konya dışına çıkıp yayılacağı coğrafyayı belirlemesi lazım. Ulu Arif Çelebi önce Moğollarla görüşüyor. Sonuç alamayınca yönünü batıya çeviriyor ve misyon seyahatlerine başlıyor. Tıpkı Aziz Pavlus gibi. Yöneticileriyle görüşmeler yapıyor, kız alıp vermeler oluyor. O beylik yöneticileri Çelebi unvanı alıyorlar ve ilk Mevlevihaneleri açıyorlar. İktidarın doğuda iki kaynağı var. Âdil olmak, meşru olmak için dini otoritenin, yani halifenin iktidar hakkını ona tanıması, yani onu meşrulaştırması lazım. Halife kimi tanıyor? Varla yok arası Selçuklu hükümdarını. Ama artık öyle bir otorite siyaseten yok. Siyaseten var olan yeni Türkmen aristokratlarının da dini meşruiyeti yok. Mevleviliğin temel işlevlerinden biri, "ben bu meşruiyeti veririm," demektir. Mevlânâ ve ailesi adına bir Mevlevihane açmak, aynı zamanda, yeni çıkan siyasi otoritelerin kendilerini halkın gözünde dinen ya da manevi olarak meşru hale getirme operasyonu oluyor. Mevlevilik bunu ilk dönemde çok iyi kullanılmıştır, bu hem Türkmen aristokratlarını meşrulaştırmış, hem de Mevleviliğin yayılmasına faydalı olmuştur.

Beyliklerin içinde en güçlü olanı, Karamanoğulları. Kendilerini Selçuklu'nun mirasçısı olarak gördükleri için Konya'yı da fethediyorlar. 14.-15. yüzyılda Mevlevilik Karamanoğulları'nın resmi kurumu gibi algılanır olmuştur. Osmanlı Beyliği de o dönemde yükselmeye başlıyor ve Osmanlı'nın karşısındaki en büyük güç, Karamanoğlu Beyliği. Osmanlı Bizans'la mücadele ederken, Karamanoğulları Bizans'ı destekliyor ama mantıken Osmanlı'yı desteklemeleri lazım çünkü Karamanoğulları bir Türk soyudur ve dini Osmanlı'yla aynıdır. Dolayısıyla, Osmanlı beyliği politikası o erken dönemde Karamanoğulları'nın "işini bitirmek" üzerine. Mevlevilik, Karamanoğlu Beyliği'nin resmi patronajı altında olduğu için, genel kanının aksine, o dönemde Osmanlı'nın Mevleviliğe bakışı olumsuz. Genelde sanılıyor ki, Mevlânâ Konya'dan çıkıyor, Mevlevihane açıyor; padişahlar onlara, onlar padişahlara hayran... Tarihle-

Mevlânâ artık bir slogan insanına dönüştü. Tarihe geçmiş güzel sözleriyle herkesi kucaklıyor; böyle bir insanın kimseye zararı da yok. Mevlevi ayinini de kısaltalım, on beş yirmi dakikayı geçmesin. Mevlevilik adına böyle bir paket program piyasaya sürülüyor. Pek çok insan da Mevleviliği bu turistik anlayışla kavrıyor. Mevlânâ gibi yüce bir insanı kısa sürede tamamen tüketebilecek, ortadan kaldırabilecek bir anlayış.

"Yâ Hazret-i Mevlânâ", 19. yy.

Suna ve İnan Kıraç koleksiyonu, 0859

re hiç dikkat etmeden, aile ilişkileri, ekonomi gibi faktörleri devreye sokmadan yapılan tüm analizler bence yanlış. Mevlevilik Osmanlı topraklarına çok geç girmiştir. Neticede bu, ikinci bir misyon seyahatiyle gerçekleşiyor, İstanbul'a kadar geliniyor. Fatih döneminde, Mevlevilik ilk giren tarikatlardandır deniyor. Efendim, Kalenderhane Vakfiyesi'nde Mevlevilere yapılan tahsisler konusunda birtakım kanıtlar varmış. Olabilir ama Fatih döneminde diğer tarikatlara da verilmiş bu tip imtiyazlar var. Evet, bir şeyler olmuş olması normal çünkü yeni bir şehir kurulmuş, İstanbul'un yeni bir nüfusu var ve bunların mistik birtakım şeylere aile kurumu olan tarikatlara ise yer yoktur. Herkes köksüz olmalıdır. Kök demek, otoriteye karşı başkaldırının dayanabileceği olgun bir zemin demektir. Bu, bürokratik mekanizma için de geçerlidir. O da bir emir eri gibi sarayın icaplarını, verilen emirleri yerine getirir, emri ise padişah verir. Böylece çark döner ama sizin bir yerde, diyelim Rumeli'den bir kök bağlantınız var, oraya bir sefer yapılacak, onu engellemeye çalışırsınız. Fatih'in ilk dönemlerinde etrafında olan Bizans ve Türk soylularının sistemi tıkayıcı girişimleri görülmüştür ve bunları etkisiz hale getirmek için devşirmelerden oluşan bir elit yaratılmıştır.

14. yy başlarında bir Mevlevihane açmak, yeni çıkan siyasi otoritelerin kendilerini halkın gözünde dinen ya da manevi olarak meşrulaştırması anlamına da geliyor. Mevlevilik bunu ilk dönemde çok iyi kullanmıştır, bu hem Türkmen aristokratlarını meşrulaştırmış, hem de Mevleviliğin yayılmasına faydalı olmuştur.

ihtiyacı var. Mevleviliğin bunu karşılaması gayet doğal fakat ortada ne bir dergâh var, ne de şeyhlerini biliyoruz; bu dönemde henüz bir örgüt göremiyoruz.

İmparatorluğa geçiş sürecine geldiğimizde, merkezileşmeyle beraber ilişkiler nasıl değişiyor?

İstanbul alındıktan sonra Fatih artık sadece bir devletin başında değil, bir imparatorluğu devralmış ve öyle davranmak durumunda. Bütün Avrupa siyasetini bilmek zorunda ki, devraldığı ve yeniden inşa edeceği imparatorluk yaşasın. Bunu kiminle yapacak? Dervişlerle mi, gönül adamlarıyla mı? Hayır, bunu medreseyle yapacak. Medrese o dönemin bürokratını yetiştiren kurum. Dolayısıyla Fatih'in gözünde ideal insan medreseli ulema tipidir, tasavvuf erbabı değil. Fatih'in ilk işi medrese açmaktır, tekke değil. Fatih, hocası Akşemsettin'le birlikte İstanbul'a geliyor. Akşemsettin, Bayrami halifesi, yani Hacı Bayram'ın halifesi. Bu kadar önemli bir insan Bayrami diye, Bayramiliği getirip tesis edemez miydi? Hayır, çünkü Fatih'in bu tür organizasyonlara karşı, daha önce de söylediğim gibi, belli bir mesafesi olmuştur. İkinci bir neden ise şudur; Osmanlı yönetiminde bir tek aile vardır, Âl-i Osman. Yine bir Tasavvuf müessesesi köklü bir aile kurumu. Mevlânâ gibi bir figür, Çelebilik makamı, buna bağlı köyler, kasabalar, bir örgüt, vakıflar var. Ve kök olarak, Âl-i Osman'dan daha eski bir aile, kökleri Afganistan'a kadar uzanıyor. O zaman Âl-i Osman nev-zuhur!.. Dolayısıyla toplumun temellerinin atılmaya başlandığı Fatih döneminde bu tür tasavvufi kurumlara çok sıcak bakılmadığını söyleyebiliriz. II. Bayezid'de durum değişiyor çünkü o, Cem Sultan'a karşı verdiği mücadelede tasavvuf erbabının desteğini alarak oturuyor tahta. Dolayısıyla bir minnet borcu da var. "Bunlar taşrada örgütlenmiş, bunları ben zapturapt altında tutarsam taşradaki sözcülerim olurlar. Devlet mekanizmasının taşradaki 'şubeleri' olurlar." diye düşünüyor. II. Bayezid faaliyetlerine, kendi denetimi altında ve organizasyonu dahilinde izin veriyor. Taa ki 1925'e kadar...

1925'e gelmeden, bu aradaki dönemde Mevlevilerin İttihad Terakkicileri desteklediği, Batılılığa yaklaştıkları da biliniyor değil mi?

Müttekalar, 19. yy.

Baki Baykara koleksiyonu.

Mevlevilik her zaman siyasetin içindedir ama muhalif bir siyaset değildir bu. Bazı dönemlerde, mesela modernleşme döneminde devletle karşı karşıya gelmiştir çünkü modernleşme, malum, merkeziyetçiliği ön plana çıkaran, periferiyi daha çok merkeze bağlayan bir siyasi ideolojidir. Yani merkezden yönetilen ve merkezdekini güçlendiren bir ideolojidir. III. Selim'le başlayan süreçte, taşradaki vakıf gelirlerine devletin el atması mevzubahis oluyor. Dolayısıyla Konya Çelebileri ellerindeki iktisadi gücü bu vakıf gelirlerinden aldıkları için denetlenmeye karşı çıkıyorlar. Bu karşı çıkış ekonomik temelli olmakla birlikte, her zaman olduğu gibi dini bir kisveye bürünüyor. Konya Çelebisi'nin, "modern ya da 'yoldan çıkmış' bir padişah tahtta oturuyor," diye nitelendirdiği III. Selim bizzat Mevlevi. Böyle bir durumda tabii Konya ile merkezi otoritenin arası biraz açılıyor ama ezmek, kırmak gibi bir şey yok. O dönemde, İstanbul'da yeni yeni ortaya çıkan şeyh aileleri III. Selim'e destek veriyor. Bunlardan bir tanesi, Ebubekir Dede ailesi. Kendisi, Şeyh Galib'i yetiştiren Yenikapı Mevlevihanesi'nin önemli ailelerinden. Destek veriyor ve modernleşmenin yanında yer alıyor. Dolayısıyla, bu aileler III. Selim'in patronajı altında güçleniyor.

Mevlevilik, merkezi bir organizasyondur, atama usulüyle çalışır. Aynı Ankara'nın Diyarbakır, Manisa valisi ataması gibi 17. yüzyıla kadar Çelebi ailesi Konya'dan İstanbul'a atama yapıyor. Şam Mevlevihanesi postnişinine diyor ki, "Yenikapı Mevlevihanesi postnişini vefat etti, onun yerine git görevi devral." Alıyor eline beratını, gidiyor. Postnişin Şam'dan gelmiş; Şam'ın bir folkloru, bir şivesi var. Şeyh Türk Osmanlı ama orada yetişmiş, oranın yerel kültürünü, zihniyetini İstanbul'a getiriyor. İmparatorluğun geniş coğrafyasındaki bütün o kültür farklılıklarının İstanbul'a bu mistik kanallardan geldiğini düşünün, büyük bir zenginlik fakat sürekli olamıyor. Diyelim o şeyh vefat ediyor ya da görevi değiştiriliyor. Bosna'dan bir başkası geliyor. O da kendi rengini getiriyor. Güzel katkılar geliyor ama

Levha, 1922.

Bakı Baykara koleksiyonu.

kesinti halinde, birbirine eklemlenemeyen, bu yüzden de belli bir süre sonra unutulan bir Mevlevilik mirası söz konusu. Ama 1631'de Abdi Dede Galata'dan ayrılıp da Kasımpaşa'da kendi dergâhını kurunca, ne oluyorsa oluyor. Mevlevi şeyhleri meşahat yetkilerini oğullarına devretmeye başlayınca, yönetim de bir ailede dönmeye başlıyor. O zaman, kuşak halinde bir kültür süreklilik kazanıyor. Bu, İstanbul içinde süreklilik kazanıyor. İstanbul'a özgü Mevleviliğin temeli budur. 18. yüzyıldaki bu Mevlevi aileleri III. Selim'i destekleyince, Konya karşısında ikinci bir merkez doğuyor. Konya bir tasdik makamına dönüşüyor, İstanbul'da iktidarın yanındaki modernleşmeci Mevleviler güçleniyorlar. Mesela Şeyh Galib, III. Selim'in İstanbul'da yaptırdığı kışladan köprüye bütün kitabelerini yazmış bir insandır. Bu kadar yakın. III. Selim "pamuk şeyhim" der. Dönemin entelektüel ortamı içinde, birlikte yaşarlar. Mevlevilik, modernleşmeye İstanbul Mevlevileri kanalıyla siyaseten entegre oluyor, bunun devamı gelecektir.

19. yüzyılda, Tanzimat sonrasında anayasacı, Batıcı hareketler içinde Mevlevilik bu doğal destek çizgisini sürdürür. İşin içine masonluk girer. Yeni Osmanlılardan sonra Jön Türkler, İttihad Terakki, bütün bunları İstanbul Mevleviliği desteklemiştir. Tanzimat bir meclisler yönetimidir aynı zamanda. "Şeyhler için, yani tasavvuf erbabı için de bir cemiyet kuralım ve modern anlamda bir denetim olsun." deniyor. Başa da, Yenikapı postnişini Osman Selahaddin Dede getiriliyor. Osman Selahaddin Dede Şeyh Galib'i, Dede Efendi'yi yetiştiren Ebubekir Dede ailesinin fertlerinden. Mithad Paşa'nın yakın arkadaşı, I. Kanuni Esasi'nin ilanında önemli rol oynamış birisi.

Yeni Osmanlıların bir kısmı Paris'e kaçıyor, orada basılan yasak yayınlar daha sonra Jön Türkler döneminde İstanbul'a geliyor, gizli gizli dağıtılıyor. Bunların merkezlerinden birisi de Yenikapı Mevlevihanesi. Daha sonra, 76'da başa Abdülhamid geçince, bu Jön Türk ekibine karşı olduğu için Yenikapı Mevlevihanesi ve aslında genel anlamda İstanbul Mevleviliği şaibeli bir konuma geliyor. Bu sefer siyasetle olan ilişki tersine dönüyor. Mevlevilik İstanbul'da büyük ölçüde siyasete batmış vaziyette ama Konya bu konuda daha sessiz, oradaki Çelebiler olayı uzaktan izliyorlar. Bu, Abdülhamid'in vefatına kadar devam ediyor. Abdülhamid'in yerine geçen Sultan Reşad zaten Mevlevi. Tahta geçtiğinde artık yaşlıdır, munis bir insan, lakabı "Tonton Reşat". Onu Abdühamid'in Mevleviler üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmaya, İstanbul Mevleviliğini yeniden eski konumuna getirmeye çalışan bir padişah olarak düşünebiliriz. O dönemde, zaten Jön Türk geleneğine entegre olmuş Mevlevilerin İttihatçı projenin içinde yer almaları son derece doğal.

Bu noktada, Konya Çelebisi -özellikle Veled Çelebi- yapılan yanlışı anlıyor ve bu modernist çizgiye yaklaşıyor, hatta bayraktarlığını yapıyor. Kaybedilen bir dönem ve prestij Veled Çelebi'nin gayretleri, Türkçü ideolojiyi savunması ve İttihatçılarla olan sıkı ilişkileriyle yeniden kazanılıyor. Dolayısıyla Mevleviler Konya'da, yani merkezde de modernleşmeci, Türkçü diyebileceğimiz İttihatçı çizgide yerini alıyor. Bu, cumhuriyetin ilanıyla, Atatürk tarafından meclisteki görevlendirilmeleriyle son noktaya varıyor. 1925'te kapatılmalarıyla beraber bitiyor.

ECE ZERMAN
BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ
TARİH BÖLÜMÜ ÖĞRENCİSİ

HAZIRLAYAN: EDHEM ELDEM

27 TEMMUZ 1867

SULTAN ABDÜLAZİZ LONDRA'DA

"Kraliçe asil konuklarını Buckingham Sarayı'nın merdivenlerinin başında bekliyordu. Abdülaziz ise fesini hafifçe kaldırdıktan sonra Şark usulüne uygun olarak kraliçeyi, elini saygıyla önce kalbine, ardından dudaklarına, nihayet alnına götürerek selamladı. İngiltere Kraliçesi, bakanlar ve Londra kenti, Müslümanların hükümdarına muhteşem bir kabul resmi yapmaya karar vermişlerdi. Türk İmparatorluğu'nun ayakta tutulması İngiliz siyasetinin temel noktalarında biri değil mi?"

***L'Illustration* dergisinin 27 Temmuz 1867 tarihli kapağında Abdülaziz'in Buckingham Sarayı'na gelişini tasvir eden bir resim yer alıyor.**

Dergimizin Ağustos 2006 tarihli 152. sayısında, *L'Illustration* dergisinin 10 Ağustos 1867 tarihli ve 1276 numaralı sayısında yer alan Sultan Abdülaziz'in (1830-1861-1876) meşhur Avrupa seyahatinin son ayağı olan Viyana ziyaretini aktarmıştık. Bu sayımızda iki hafta geriye giderek, padişahın bu seyahatinin en önemli ayaklarından olan Londra seyahatiyle ilgili izlenimleri aktaracağız. 1274 numaralı ve 27 Temmuz 1867 tarihli derginin kapağında Abdülaziz'in Buckingham Sarayı'na gelişini tasvir eden bir resim, iç sayfalarda yer alan büyük boy gravürlerde ise Londra Belediye Başkanı'nın resepsiyonundan ve Spithead'de İngiliz donanmasının resmigeçidinden birer görüntü yer almaktaydı.

Fransa İmparatoru III. Napolyon'un kendisini Paris'te düzenlenecek olan 1867 sergisinin açılışına davet etmesi üzerine kararlaştırılan bu seyahat, Abdülaziz'in Sultaniye vapur-ı hümayunuyla İstanbul'dan ayrılışıyla başlamıştır. Sefer dışında, bir padişahın ülkesinden ayrılmasının ilk örneğini oluşturması açısından bu seyahat büyük bir simgesel önem taşımaktaydı ve bu nedenle Âli Paşa İstanbul'da ilk defa kullanılan "naib-i saltanat" sıfatıyla görevde bırakılmıştı. Padişah 29 Haziran günü Toulon'a varmış, oradan Marsilya'ya, oradan da, ertesi gün vardığı Paris'e doğru hareket etmişti. Paris'te III. Napoléon tarafından karşılanan ve misafir edilen Abdülaziz, 1 Temmuz günü Paris Sergisinin açılış törenine katılmış, 11 Temmuz günü de Paris'ten İngiltere'ye doğru yola çıkmıştı. Kraliçe Victoria tarafından misafir edilen hükümdar 23 Temmuz'a kadar Londra'da kalmış, 24 Temmuz günü Brüksel'de Kral II. Léopold'un konuğu olmuş, ertesi gün ise Koblenz'de Prusya Kralı I. Wilhelm tarafından karşılanmıştı. 27'sinde Viyana'ya gittiğinde ise İmparator Franz-Joseph tarafından karşılanmış, 31 Temmuz'a kadar Avusturya'nın başkentinde kalmıştı. O gün dönüş yoluna koyulan padişah, Budapeşte, Vidin, Rusçuk ve Varna üzerinden seyahat ederek 7 Ağustos günü İstanbul'a varmıştı.

PADİŞAH İNGİLTERE'DE

Fransa'yı ziyaretinden sonra padişahın İngiltere'yi ziyaret etmesi kaçınılmazdı. Batı'nın bu iki büyük devleti Türkiye'yi Rusya'nın tecavüzüne karşı korumak üzere birleşmemiş miydiler? 11 Temmuz akşamı Paris'ten ayrılan padişah, *Reine Hortense* (Kraliçe Hortense) gemisiyle ayın 13'ünde Dover'a vardı. Padişah hazretlerini orada Mecidiye nişanını ve kordonunu takmış ve feldmarşal üniforması giymiş olarak Galler Prensi karşıladı. Cambridge Dükü ise aynı üniformayla dizbağı nişanının büyük kordonunu takmıştı. Emirü'l-Müslimin ile İngiliz prenslerinin görüşmesi boyunca tek bir el sıkışması olmadı. Abdülaziz elini fesine götürdü, prensler de hemen şapkalarını çıka-

rarak, sonuna kadar başları açık kaldılar.

Kraliçe Victoria'nın Padişah hazretlerini kabulündeki özellikler de herkesin dikkatini çekti. Kraliçe asil konuklarını Buckingham Sarayı'nın merdivenlerinin başında bekliyordu. Abdülaziz ise fesini hafifçe kaldırdıktan sonra Şark usulüne uygun olarak kraliçeyi, elini saygıyla önce kalbine, ardından dudaklarına, nihayet alnına götürerek selamladı.

İngiltere Kraliçesi, bakanlar ve Londra kenti, Müslümanların hükümdarına muhteşem bir kabul resmi yapmaya karar vermişlerdi. Türk İmparatorluğu'nun ayakta tutulması İngiliz siyasetinin temel noktalarından biri değil mi?

Bu muhteşem karşılama İngiliz misafirperverliğinin tarihinde yer alacak nitelikteydi. Bütün İngiliz gazeteleri Hindistan bakanının düzenlediği ziyafetin ihtişamına düzdükleri methiyelerle adeta yarıştılar. *Times*'a göre on yıldır İngiltere'de böylesi görülmemişti. Bu unutulmaz ziyaretin hatırasını okuyucularımızın gözlerinin önü sermek istediğimizden, gravürlerimiz İngiliz halkını heyecanlandıran törenlerin en ilginç üç sahnesini en doğru şekilde aktarmaktadır.

Padişahın her şeyden çok savaş sahnelerini sevdiği biliniyor. Maximilien'in ölümü nedeniyle ilan edilen genel yasa rağmen,[1] Abdülaziz bizdeyken birliklerimizin resmigeçidini izlemekte ısrarlı görünmüştü. Padişah hazretleri, komşularımızda da muazzam İngiliz donanmasının manevralarını izlemeye niyetliydi; Spithead'de düzenlenen donanma resmigeçidi de şüphesiz padişahın zevkine en iyi hitap edecek törendi.

Resmigeçit 17 Temmuz Çarşamba günü gerçekleşti. Her ne kadar İngilizler oraya ancak sözgelimi ellerinin altındaki gemileri toplayabilmiş idiyse de, Spithead'deki donanmada 102.478 tonilatoluk, 22.527 beygir gücüne sahip ve 1.099 adet top taşıyan 31 gemi sayılıyordu. Bu, şüphesiz

Londra. — Padişah onuruna Guildhall'da belediye başkanı (lord mayor) tarafından verilen davet.

Spithead'de padişahın onuruna gerçekleştirilmiş resmigeçit. — Bay Loudan'ın bir krokisinden.

etkileyici ve görkemli bir sahneydi ve bütün bu savaş makinelerinden çıkan top gürlemeleri şaşırtıcı bir etki bırakıyordu. Maalesef denizin hali o kadar kötüydü ki, padişah resmigeçitle yetinmek zorunda kaldı. Donanma, programda ilan edilen manevraları gerçekleştiremedi.

Bu ciddi vesileyle Kraliçe, Abdülaziz'e dizbağı nişanını ita kılmıştır, ancak Padişah hazretleri buna uygun dar pantalon giymediğinden, kordonu sol omuzuna yerleştirmekle yetinmiştir. Anlaşılan, her şeye bir çare bulunabiliyor.

Londra kenti tarafından padişah hazretlerinin onuruna verilen ziyafet de son derecede ihtişamlıydı. Hükümdarların *lord mayor* tarafından kabulünün İngiltere'de bir gelenek olduğu bilinir. Padişaha hitaben bir nutuk atıldıktan sonra, kendisi de cevabında, seyahatinin amacının Türkiye'de başlatmış olduğu çalışmaları tamamlamak için neler yapması gerektiğini görmek ve İngiltere ile Türkiye arasındaki iyi ilişkileri daha da kuvvetlendirmek olduğunu söyledi. Ayrıca, padişahın kraliçeye Girit'e Hıristiyan bir vali ve bir anayasa için söz verdiği de söyleniyor. Bunlar gerçekten hoş sözler ve Türkiye bu vaadlerin gerçekleşmesinden ancak kazançlı çıkacaktır.

Padişah, İngiltere'den 23'ünde, saat 11'de ayrılmıştır. Padişah Türkiye'ye, Paris ve Londra'daki gibi en büyük ihtişamla kabul edileceği Viyana üzerinden dönecektir. Kâfirlerin ülkesindeki bu uzun seyahat İslamın hükümdarına, Şark'ın, Garb'ın gücüne yetişmek için neler yapması gerektiğini gösterecek niteliktedir. Ama İstanbul'daki hükümet bunu gerçekleştirecek kuvvete sahip midir? Önümüzdeki olaylar bunu gösterecektir.

René du Merzer

DİPNOT

1 Avusturya Arşidükü Ferdinand Maximilian Joseph (1832-1867). III Napolyon'un siyasi oyunuyla I. Maximilien adıyla Meksika İmparatoru ilan edilmiş, lakat kısa zamanda cumhuriyetçilere yenilerek 15 Mayıs 1867'de tutklanmış, 14 Haziran günü ise Benito Juárez'in emriyle idam edilmiştir.

Bu köşede, 1908'de meşruti rejime geçilmesi ve İlan-ı Hürriyetin 100. yılı dolayısıyla 2008 boyunca dönemin havasını, o yıllarda muhtelif dergilerde yayınlanmış karikatürlerle aktarmaya çalışacağız. Karikatürlerin orijinal alt yazılarının çevrimyazılarını vermekten başka, okuyucunun döneme nüfuz etmesini kolaylaştırmak için çizilen şahıslar hakkında kısa bilgiler verilecektir.

KALEM DERGİSİ,
SAYI 1, S. 1
YAYINLANDIĞI TARİH:
21 AĞUSTOS 1324
(3 EYLÜL 1908)

Karikatürün alt yazısı:
"Nezaretleri evvelden hademeler süpürüyordu. Şimdi ise nazırlar."
Karikatüristin adı yok.
Karikatürde gösterilen kişi, II. Meşrutiyet'in ilanından sonraki ikinci kabinede, yani Kamil Paşa kabinesinde Maarif Nazırı olan İbrahim Hakkı Paşa'dır ve karikatürde istibdat dönemi memurlarının tasfiyesi ifade edilmektedir.
İbrahim Hakkı Paşa (1862-1918): Mülkiye Mektebi'nin ilk mezunlarındandır. Çeşitli görevlerde bulunmuş ve Hukuk Mektebi'nde devletler hukuku hocası olarak görev yapmıştır. II. Meşrutiyet'in ilanını takiben önce Maarif, sonra Dahiliye ve tekrar Maarif nazırlıkları yapmış, Roma Elçiliği'nde bulunmuş ve 1910'da sadrazam olmuş, bir buçuk yıl sonra İtalyanların Trablusgarb'ı işgali üzerine istifa etmek zorunda kalmıştır. Daha sonra Berlin Büyükelçiliği'ne atanan İbrahim Hakkı Paşa 1918'de orada ölmüştür.

KALEM DERGİSİ,
SAYI 6, S. 7
YAYINLANDIĞI TARİH:
25 EYLÜL 1324
(9 EKİM 1908)

Karikatürün alt yazısı:
"Guillome -Gençtürklere - Sulh yavrum sulh Bulgarlara - Gayret tam sırasıdır."
Karikatüristi: L. Andres imzası vardır.
Bu karikatürde II. Meşrutiyet sonrası Bulgaristan kapı kethüdası Koşof'un, elçilerin çağrıldığı bir ziyafete davet edilmemesini bahane ederek çıkarttığı ve Bulgaristan'ın Osmanlı İmparatorluğu'ndan tam bağımsızlığını kazanmasıyla sonuçlanan siyasi ihtilaf anlatılmaktadır. Resimde Türkler ve Bulgarlarla konuşan kişi, Almanya İmparatoru II. Wilhelm'dir. Türklere barış önerirken, Bulgarları kışkırtır gösterilmektedir. Bu karikatür üzerine Alman elçisi *Kalem*'i şikâyet edecek ve derginin sahibi Salâh Cimcoz tutuklanacak ama gösterilen büyük infial ve dayanışma üzerine hemen serbest bırakılacaktır.

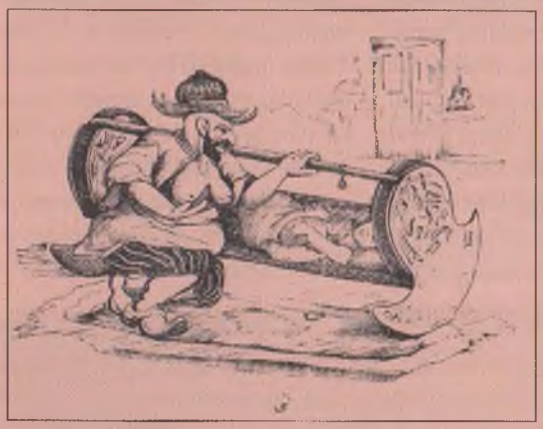
KALEM DERGİSİ,
SAYI 3, S. 1
YAYINLANDIĞI TARİH:
4 EYLÜL 1324
(18 EYLÜL 1908)

Karikatürün alt yazısı:
"-Yarım okka meşrutiyet makalesi lütfeder misiniz?
-Eski okka mı? Yeni Okka mı?
-Yeni... Fakat rica ederim taze olsun."
Karikatüristin adı yok.
Karikatürdeki kişi, dönemin ünlü yazarı ve *Tercüman-ı Ahvâl* gazetesi sahibi Ahmet Mithat (1844-1912) Efendi'dir. Kendisi, II. Abdülhamid döneminde saray ile iyi ilişkiler içinde olan bir basın mensubudur. Meşrutiyet'in ilanından sonra eleştirilere konu olmuş, ancak zamana iyi ayak uydurmuş; *Jöntürk* isimli bir roman yayınlayıp o dönemde "Kâbe-i hürriyet" denen Selanik'e gitmiş ve yeni yönetimle de iyi ilişkiler kurmayı başarmıştır.

KALEM DERGİSİ, SAYI 15, S.1 YAYINLANDIĞI TARİH: 28 TEŞRİN-İ SANİ 1324 (10 ARALIK 1908)

Karikatürün alt yazısı: "Hafif Süvari Alayları Kumandanı"
Karikatürist: Cemil Cem
Karikatürdeki kişi Birinci Ferik Nazım Paşa'dır (?-1913). Karikatürün çıktığı günlerde Sadrazam Kamil Paşa, Harbiye Nazırı olan Ali Rıza Paşa'yı Mısır Fevkalade Komiserliği'ne atayarak, İkinci Ordu Komutanı olan Nazım Paşa'yı Harbiye Nazırı yapmıştı. Bu tayin meşrutiyet ilkelerine aykırı sayılarak Kamil Paşa hükümeti meclisten düşürülmüştü. Nazım Paşa daha sonra Hassa Ordusu Komutanı oldu. Hassa Ordusu daha çok atlı birliklerden oluşmaktaydı. Nazım Paşa Balkan Savaşı sırasında vuku bulan Bâbıâlî Baskını'nda Harbiye Nazırı görevindeyken, baskını yapan Enver Bey'in (Paşa) yanındakilerden Yakup Cemil tarafından tabancayla vurularak öldürülmüştür.

KARAGÖZ SAYI: 16 S.3 1 TEŞRİN-İ EVVEL 1908 (14 EKİM 1908)

Ninni

Temmuz onbir zuhuru...ninni
Üç aylıktır göz nuru...ninni
Hem melektir hem huri...
ninni

* * *

Büyüyecek arslanım benim
Er olacak civanım benim
Ömrüm ciğerim canım benim

* * *

Bak benzersin sen aya
Nurlar verdin dünyaya
Biz şükrettik Mevlaya

* * *

Sevmeğe kıyamam ninni
Bakmaya doyamam ninni
Ortaya koyamam ninni

* * *

Kardeşin var hürriyet
Sizden olur zürriyet
Meydan alsın milliyet

(Beşiğin iç tarafında, bebeğin hemen üzerinde Kanun-i Esasi [Anayasa] yazmaktadır.)

KALEM DERGİSİ, SAYI 3, S. 10 YAYINLANDIĞI TARİH: 4 EYLÜL 1324 (18 EYLÜL 1908)

Karikatürün alt yazısı: "Muvazene-i meşrutiyet."
Karikatüristin adı yok, ancak Cemil Cem'in çizgilerine çok benziyor.

Karikatürde ordunun Meşrutiyet'in ilanındaki rolü gösterilmektedir. Seyirciler İngiltere, Fransa, Almanya, Avusturya-Macaristan, Almanya ve İtalya'dır.

KARAGÖZ SAYI: 2 S. 4 (13 AĞUSTOS 1908)

Hacivad- Dikkat ediyor musun ne kadar temizlenmiş.
Karagöz- Evet evet... Yirmi gün evvel ne kadar kirli, ne kadar muzlim (karanlık) görünüyordu...
- On onbeş güne kadar büsbütün kesb-i safiyet eder... Emin ol.

(Burada bakılan yıldız, II. Abdülhamid'in kullandığı Yıldız Sarayı'nı simgelemektedir. "İstibdat" döneminde "yıldız"ın kirlendiği, Meşrutiyet'in ilanıyla beraber temizlenmeye başladığı anlatılmaktadır.)

TAM ZAMANINDA GÖZLERİNİZİN ÖNÜNDE

LONDRA PANORAMALARINDA İSTANBUL SERGİLERİ (II)*

DR. NAMIK ERKAL

Panorama sergileri 19. yy dünyasından yerlerin ve olayların görüntülerini çok sayıda kişinin izlemesi için Batı'nın büyük kentlerine taşırken, bu yerlere dair imgelerin oluşmasında da aracı olmuştur. Londra panoramalarında İstanbul sergileri örnekleri, gösterilerin zamanlamasının önemine işaret etmektedir. "Osmanlı başkenti" teması Londra'da gündemdeki popülaritesiyle ilişkili olarak sunulmuş ve tekrar edilmiştir: Napolyon'un Doğu Seferi, Yunan Ayaklanması, Rusya İmparatorluğu'nun tehditleri. Görünüşte "gerçekçi" olan temsilin anlamı, genel politik gündeme bağlı olarak değişkendir.

Londra'da 19. yüzyılın ilk yarısında gerçekleştirilen İstanbul panorama sergilerini ve yansımalarını konu alan yazımızın geçen sayıda yayınlanan birinci bölümü özetle şu başlıkları kapsamaktaydı: Kitlesel bir gösteri biçimi olarak, panorama tiyatrolarının 18. yüzyılın son yıllarında, Robert Barker'ın öncülüğünde ortaya çıkışı; bunu izleyen dönemde Londra panorama gösterileri arasındaki rekabet ortamında Osmanlı İmparatorluğu'ndan olay ve mekânların gündeme koşut biçimde (Napolyon'un Doğu Seferleri) sergilenmesi; Robert Barker'ın, Britanya dışındaki kentleri yerinde yapılan eskizler üzerinden sunmaya karar vermesi ve bu amaçla oğlu Henry Aston Barker'ın ilk seyahatini 1799-1800 yıllarında İstanbul'a gerçekleştirmesi; panoramik İstanbul görünüşlerinin panorama öncesi dönemde ve özellikle 18. yüzyıldaki gelişimi; Henry Barker'ın eskizleri üzerinden üretilen İstanbul sergisinin biri Galata Kulesi, diğeri Kız Kulesi'nden olmak üzere iki adet panoramayla Leicester Meydanı Tiyatrosu'nda 1801-1803 tarihleri arasında gösterime girmesi ve bu sergideki sunumun, broşür ve yönlenme haritaları ile sonradan yapılan tıpkıbasım kopyaları üzerinden

J. Garnier'in, Kopenhang'daki İstanbul panoraması sergisinin C.V. Nielsen tarafından yapılmış çizimi.

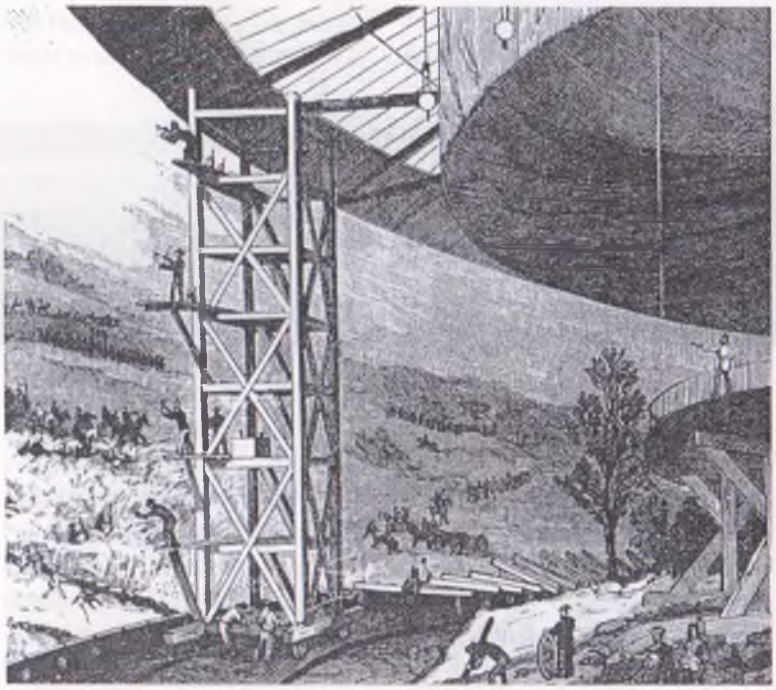
Comment, The Panorama, 2004, s.6

yorumlanması. Yazımızın ikinci bölümünde, Londra'da panorama tiyatrolarının popülerliğini kaybederek ortadan kalktığı 1860'lara kadar uzanan bir kesitte, tespit edilen diğer önemli İstanbul sergileri üzerinden konuya devam edilmektedir.

1800'LERİN İSTANBUL'U STRAND PANORAMASI'NDA, 1829/1830 SERGİSİ

Sabit panoramanın mucidi olarak kabul edilen Robert Barker 1806 senesinde vefat ettiğinde, oğlu Henry Barker ile beraber kurumsallaştırdığı Leicester Meydanı Panoraması'nın Londra'daki en önemli rakibi, Strand Tiyatrosu'dur. Strand Panoraması'nı 1802'de Ramsay Richard Reinagle ile beraber açan kişi ise Robert'ın büyük oğlu Thomas Edward'dır. Henry Barker, Strand'i 1807 senesinde yeni ortağı John ve Robert Burford ile beraber ağabeyinden devralır. Henry Barker, 1826'da emekli olana kadar her iki panoramayı Burford'larla birlikte işletir. Robert Burford Strand Tiyatrosu'nu 1831'de kapatacak, Leicester Meydanı Panoraması'nı da Panorama Royal adıyla 1861'e değin çalıştıracaktır.[1]

Strand Panoraması, 22 Ağustos 1829 tarihinde Londralı izleyicilere yeni bir İstanbul sergisi sunar ve gösterimayıs 1830'a kadar açık kalır.[2] Ancak 1829-30 sergisi, Henry Aston Barker'ın 1799-1800 eskizleri üzerinden yeniden yapılmış bir İstanbul panoramasından başka bir şey değildir. Yazının birinci bölümünde aktarıldığı gibi, Galata ve Kız kulelerinden görünüşü kapsayan Henry Barker panoramaları 1801-1803 senelerinde sergilenmiş, Galata Kulesi'nden olan görünüş 1813'te levhalar halinde basılmıştır.[3] Ralph Hyde'ın tespitlerine göre, 1829-30'da Strand Tiyatrosu'nda yeniden gösterilen İstanbul panoraması, Leicester Meydanı Tiyatrosu'nda ilk sergilendiğinde üst dairede sunulan, Kız Kulesi'den İstanbul'u ve aynı zamanda deniz üzerinde bir saltanat alayını temsil eden resimdir. Barker'ın Kız Kulesi panoraması Edinburg ve Birmingham'da da gösterilmiş, daha sonra Robert Burford tarafından eskizler üzerinden tekrar üretilerek 1829-30 sergisi açılmıştır.[4] Reinhold Schieffer ise, bizim araştırmamız kapsamında ulaşamadığımız 1829-30 sergisi broşüründen, "Sunulan resmin yapıldığı Kız Kulesi'nden kentin görünüşü son derece ihtişamlıdır," ifadesini aktarmaktadır.[5] Ona göre, serginin tanıtım metninde panoramanın bir gravürü de yer almaktadır. Barker'lar panorama ziyaretçilerine verilmek üzere hazırladıkları dairesel yönlenme haritalarını (anamorphotik haritalar) kullanmaktan 1820'lerde vazgeçmiş, bunun yerine, izleyiciyi iki parçalı cephesel görünüşlerle bilgilendirme yolunu benimsemişlerdir; Schieffer'in bahsettiği Kız Kulesi gravürü bu tür bir yönlenme haritası olmalıdır.

Panorama resminin üretimi.

S. Oettermann, *The Panorama*, 1997, s. 56

1846 İstanbul Panoraması broşürü, birçok açıdan Britanya İmparatorluğu'nun Osmanlı'ya dair politik algısını yansıtmaktadır. Görünüş "oryantal" ve Avrupa'dan farklıdır, ancak bu, yüzünü Batı'ya dönmüş, onu model ve müttefik olarak benimsemiş bir Doğu'nun resmidir. 1846 panoraması, gündem açısından 1829'dakinden çok farklıdır. Politik gündemi ve panoramanın algısını belirleyen, Kırım Savaşı öncesinde Osmanlı'nın İngilizlerin gözündeki konumudur.

1799-1800 eskizlerinin otuz sene sonra Strand Tiyatrosu'nda tekrar sergilenmesi konusu, Barker'ların, Robert Burford tarafından da sürdürülen, temsillerini "tam zamanında" ve "yerinden" üretme misyonları ile çelişir. Burford, Henry Barker gibi seyahatlere çıkmış, kent panoramalarını, hatta savaşları yerinde çizilmiş eskizler üzerinden yapmaya devam etmiş ya da bu konuda başkalarını görevlendirmiştir. Barker-Burford'ın başlattığı bu yaklaşım, İngiltere dışındaki bazı panorama tiyatroları

tarafından da benimsenmiştir. Örneğin, Fransız Pierre Prevost 1816'da üç sene sürecek Doğu seyahatine çıkarak Atina, Kudüs ve İstanbul'un çizimlerini yapmış; onun vefatının ardından kardeşi Jean tarafından tamamlanan İstanbul panoraması 1825 yılında Paris'te sergilenmiştir.[6] Bu bağlamda, 1799-1800 tarihli Kız Kulesi'nden İstanbul panoramasının 1829-30 yıllarında Londra Strand Tiyatrosu'nda tekrar gösterime girmesi çarpıcıdır; söz konusu görünüşün bir olayı -denizde saltanat geçidi- gösterdiği düşünüldüğünde, zamanaşımı özellikle düşündürücüdür. Ancak, çizim eski olsa da konunun tekrarlanması başka açılardan "tam zamanında" olabilir. Serginin 1829'daki açılışı sırasında yazılan ve aşağıda bazı bölümlerini aktaracağımız iki ayrı makale, zamanlama konusunda ipuçları vermektedir. Bu yazılar, Britanya kamuoyunda imgenin anlamının dönüşmesi açısından da ilgi çekicidir.

Pierre Prevost'un 1818 tarihli İstanbul panoramasının, kopyası.

Comment, *The Panorama*, 2004:120-129

"Constantinople: Queen of the Morn! Sultana of the East" adlı ilk makale, *The Mirror of Literature, Amusement and Instruction* adlı dergide, Strand Panoraması'nda İstanbul sergisinin açılmasından yedi gün sonra yayınlanmıştır. İstanbul'un genel tanıtımının yapıldığı bu editoryal yazı şu şekilde başlar:

"İstanbul'un eski ve yeni durumuna çok sık ve çok yeni olarak değindiğimiz için, onun şaheserlerini bir kez daha sunmanın okuyucu için çekici olmayacağından endişe ederiz. Ne var ki, bu bahislerimizin sıklıkla savaş ortamıyla ve 'Türklerin Avrupa'dan sürülmesi' konularıyla çakışması düşünüldüğünde, içinde bulunduğumuz zamanda yapacağımız bu sunum, belli bir oranda, kentin bütün dünyanın yönetim merkezi olabilecek avantajlı konumuna dair açıklamalarla ilginç kılınabilir. Böyle bir tanımdan sonra, bu kentin çevresindeki milletler için bir çekim nesnesi olmasına şaşırabilir miyiz artık?"[7]

İstanbul'un konumuna, geçmiş ve bugününe dair genel anlatımlardan sonra makale şu cümlelerle bitmektedir:

"Yukarıdaki cümleleri yazdıktan sonra, Mr. Burford'un yakında Strand'de açılan Yeni İstanbul Panoraması'nı ziyaret etme şansımız oldu; bu sayıda bu serginin detaylarından bahsetmeye fırsatımız olmasa da, her şeyin iyisine layık okurlarımıza Mr. Burford'un en müstesna eseri olan ve metropolümüzdeki diğer sergilere, etki olarak eşit değilse daha üstün olan bu resmi görmelerini tavsiye ederiz."

Makalenin yazarının İstanbul konusunu tekrar kaleme almasıyla Strand Panoraması'nda 1799-1800 eskizlerinin yeniden sergilenmesi arasında gündem açısından bir ilişki kurulabilir. 1829'da, birçok İngiliz entelektüelin de destek verdiği 1825 Yunan Ayaklanması ve 1827 Navarin Deniz Savaşı'nın ardından "Türklerin Avrupa'dan sürülmesi" konusu tartışılmaktadır.[8] Bu ortamda, Osmanlı başkentine dair bir serginin algılandığı bağlamın dönüşümünden de söz edilebilir. Barker'ın İstanbul panoramasının Britanya'nın Osmanlıların tarafını tuttuğu Napolyon Savaşları sırasında gösterime girdiği ortamla 1829 arasında fark vardır. Gündemi daha belirgin kılmak için diğer makaleye bakmak yararlı olabilir. 26 Ağustos 1829 tarihli *Athenaeum* dergisinde yer alan yazının başlığı, "Panorama of Constantinople"dır. Metin, Burford'un beş gün önce açılan sergisine değinen bir bölümün ardından, Rus ordusunun Balkan işgalini ve İstanbul'a yakın bir mesafeye kadar ilerlemelerini aktarır.[9] *Atheneum* dergisindeki makale, Osmanlı başkentinin "çevresindeki milletler için bir çekim nesnesi" haline gelmesi konusunda daha açıktır; sergi tarihinde İstanbul'u ele geçirmeye çalışan, Rus İmparatorluğu'dur. Bu anlamda, "İstanbul Panoraması" başlığı hem Burford'un resmini hem de güncel politik ortamı kapsamaktadır. Bizim araştırmamız sırasında, 1829 Burford sergisinin tanıtım broşürüne ulaşılamamıştır. 1801 ve 1829 sergi broşürleri arasında anlatım farklılığı olup olmadığı önemlidir. Burada, Londralıların İstanbul'u ne şekilde algıladıkları, aynı eskizlerin otuz sene arayla tekrar gösterime sunulması açısından da yoruma açıktır.[10] 1829'da sergilenen, ancak 1800 yılına ait olan resimler, yöneticilerinin politik olarak yerinden edilmesi düşünülen bir kentin imgesini sunmaktadır. Bu beklenti kısa sürede gerçekleşmediği gibi, gösteriden on yedi sene sonra yapılacak olan başka bir İstanbul panorama sergisinde, Londralıların kent ve yöneticileri hakkındaki algısının yine dönüştüğü görülecektir.

İSTANBUL YENİDEN LEICESTER MEYDANI PANORAMASI'NDA, 1846 SERGİSİ

"İstanbul Panoraması: Kentin en kapsayıcı noktasından kaydedilmiş muhteşem İstanbul görünüşü, şimdi Leicester Meydanı Panoraması'nın büyük dairesini dolduruyor; burada gözler önüne serilen, aynı anda garip, ilginç ve güzel olan böylesi bir sahne uzun zamandır kamuoyuna sunulmamıştı. İstanbul'un konumu itibariyle ve pitoresk özellikleriyle dünyanın en güzel şehri olduğu iddiası, Mr. Burford ve Seleous'un İstanbul'daki Britanya Elçiliğinden Mr. W.J. Smith'in çizimleri üzerinden yaptıkları resmin kapsayıcı ve büyü-

leyici görünümü ile tamamen karşılığını bulmaktadır."[11]

Leicester Meydanı Panoraması, yeni adıyla Panorama Royal, 1846 yılında Londralılara gerçek anlamda "zamanında ve yerinden" bir İstanbul gösterisi sunar. Burada, Burford'un kendisinin kente gitmeyip, mimar ve o günlerde en güncel İstanbul anlatısı olan bu üç ciltlik kitaba referansla mı derlendiği, yoksa doğrudan White tarafından mı yazıldığı konusu belirsizdir.[15] Mimar W. Smith ve yazar C. White'ın kendi alanlarında gününün İstanbul'unu en iyi bilen kişilerden olması, 1846 sergisinin tam zamanında ve yerinden bir

William J. Smith'in yerinde yaptığı çizimleri kullandığı anlaşılıyor. Smith, 1841'de İngiliz elçilik binasının inşaatı için geldiği İstanbul'dan 1853 senesinde ayrılmış; elçilik dışında, Sir Charles Barry ile birlikte Taşkışla, Gümüşsuyu Askeri Hastanesi, Selimiye Kışlası'nın bazı bölümleri, Tophane Kasrı; Naum Tiyatrosu'nun restorasyonu gibi projelerde görev almıştır.[12] Önemli projelerle meşgul bir mimarın Londra Leicester Meydanı Panoraması ile kurduğu işbirliği dikkate değerdir ve bu aynı zamanda, Burford'un kendisinin gidemediği yerlerle ilgili eskizleri yetkin kişilerden sağlamak konusundaki titizliğini göstermektedir.[13]

1846 panoramasının yapıldığı yer, yeni inşa edilen ve İstanbul'daki en yüksek nokta olan Serasker (Beyazıt) Kulesi'dir; bu yeni yapı, bir bakıma Batılılar için geleneksel algı noktası olan Galata Kulesi'ne önemli bir alternatif oluşturacaktır. Bu araştırma kapsamında, sergiye dair ulaşılan tek özgün belge tanıtım broşürüdür.[14] Bu broşür, 1801 yılının broşüründen birçok açıdan farklıdır. Numaralandırılmış yer adları yoktur; 1840'ların İstanbul'u üzerine tarihsel, coğrafi, topografik, demografik bilgiler ve yorumlar tek bir metin halinde yazılmıştır. Tanıtım broşürünün yazarı belirtilmemiştir, ancak metnin bazı kısımları doğrudan Charles White'ın *Three Years in Constantinople or the Domestic Manners of the Turks in 1844* kitabından alıntıdır. Sergi broşürünün 1846 yılında yayınlanan temsil olması konusundaki iddiasını destekler.

Sergi metni, kentin benzersiz konumu ve pitoresk özelliklerinden bahisle, İstanbul'un "Şehirlerin Ecesi" olması gibi kanonik ifadelerle başlar. Ardından, Doğu'nun ne olduğunu bilen bir izleyici kitlesine hitaben, görünüşteki kent temsili şu şekilde tanımlanır; resim "gözler önüne garip, ancak hoş bir karmaşıklıkla serilir" ve "fazlasıyla oryantal ve karakter olarak Avrupalı olabilecek her şeyden farklı bir görünüm sunar." Bu yorumu takiben, panorama üzerinde bulunan yerlerin, doğu yönünden başlayarak tanıtımı yapılır. Haliç'e özel bir yer ayrılarak burada konumlanmış olan Britanya savaş gemilerine dikkat çekilir. Kentin tarihi, yedi tepe üzerinden Bizans kalıntılarına ve camilere referans verilerek aktarılır. Camilerin eskiden kalma anıtlar olduğu belirtildikten sonra, kentin ahşap konut dokusunun ise, yangınlar yüzünden tekrar tekrar inşa edilmesi bakımından "yeni" kabul edilebileceği söylenir. Taş anıtlar mimari bir güzellik sunarken, kentin genel dokusu çirkindir:

"Sokaklar genel olarak dar, kötü döşenmiş ve çok kirlidir; kendi evlerinde çok titiz, abdestlerinde katı, kokulu çiçeklerden ve parfümlerden zevk almalarıyla tanınan Türkler, tam tersi bir karakterle, pisliğe karşı nefretlerini evlerinin sınırlarında bırakır ve çevrelerindeki karmaşıklığa, kanalizasyonları ve su kanallarını tıkayan tiksinç artıklara karşı ilgisiz kalırlar; bu pisliklerin tek toplayıcıları, bağırışları kente yayılan, sahipsiz ve evsiz on binlerce köpektir."

Bu bağlamda farklılaşan tek mekân, kentin geceleri gaz lambaları ile aydınlatılan ana caddesi olan Divan Yolu'dur. "88000" adet konut, Avrupa kentlerinin sıkışık dokularından farklı olarak bahçeler içinde yayılır, ancak:

"Önemli atılımlar sürmektedir; kentin belli yerlerindeki konutlar Avrupa stilinde yükselmektedir, artık hiçbir yapı izin alınmadan, mimarlık kurulu tarafından yapılan planlara uygun olmadan yapılamamaktadır. Evler yükseklik, cephe, pencerelerin yerleşimi ve camlı balkonların konumu açısından birbirlerinin bahçelerini görmeyecek ve komşularının özel mekânlarını işgal etmeyecek şekilde yapılır, bu noktada mahremiyet önemlidir."

1846 yılında, Tanzimat'ın kentsel reformlarının Londra'da popüler bir sergide bu şekilde ifade bulması ilginçtir; bir yandan da, panoramanın eskizlerinin tam da bu reformları İstanbul'da gerçekleştiren bir mimar, Smith tarafından çizilmiş olması anlamlıdır. Kahvehaneler konusunun ardından, iyi çalışan su sistemleri ve güzel çeşmeler anlatılır. Kentin nüfusu, Üsküdar ve Boğaz köyleri dışında 800 000 olarak belirtilir; bunun yarısı Türkler, geri kalanı Rumlar, Frenkler, Ermeniler ve Yahudilerdir. Tanıtım metni şu cümlelerle son bulur:

"1839 senesinde vefat eden Sultan Mahmud, tartışmasız olarak Osmanlı'nın kılıcını kuşanan en aydınlanmış yöneticiydi. Onun başıbozuk, fanatik, istekleri alçak ve kaba olan yeniçerileri ortadan kaldırması,

Ayasofya'nın minaresinden panoramik görünüş.

G. Fossati, Aya Sofya, as recently restored by order of H.M. the Sultan Abdul Medjid. London, 1853

politik bir adım olmanın yanında çok olağandışı yaptırımlarla sonuçlanmıştır. Medeniyetin ve çağın bütün özelliklerine sahip, Avrupalı müttefiklerine ve onların örneğine mükemmel bir inançla bağlı olan Türkler büyük bir devrimi sürdürmektedir; geçmişte kalmış kılık kıyafetlerini, Frenklerinkine yakından benzer bir biçimde değiştirmişlerdir; uzun zamandır Muhammed'in müridleri için belirleyici bir işaret olan türban, yerini kırmızı fese bırakmıştır; endüstrinin nesneleri birçok hareme girmiş ve böylece kadınların alışkanlıkları ile algıları tamamen değişmiştir."

1846 İstanbul panoraması broşürü, birçok açıdan Britanya İmparatorluğu'nun Osmanlı'ya dair politik algısını yansıtmaktadır. Görünüş "oryantal" ve Avrupa'dan farklıdır, ancak bu, yüzünü Batı'ya dönmüş, onu model ve müttefik olarak benimsemiş bir Doğu'nun resmidir. 1846 panoraması, en azından gündem açısından, 1829'dakinden çok farklıdır. "Türklerin Avrupa'dan çıkarılması" konusunun yerini Batı'ya, Avrupalı müttefiklere benzeme yönündeki devrimler almıştır. Politik gündemi ve panoramanın da algısını belirleyen, Kırım Savaşı öncesinde Osmanlı'nın İngilizler açısından bulunduğu konumdur.

1838'LER İSTANBUL'UNUN POLYORAMASI, 1838-1854 SERGİLERİ

Kariyerleri boyunca Barker'lar ve Burford'lar Londra'da sabit panoramanın (cosmorama) büyük ustaları olarak başarı kazanmışlardır; yukarıda özetlendiği gibi, onların gösteri teknik ve biçimleri 1800'den Leicester Meydanı Panoraması'nın kapandığı 1861 senesine kadar hiç değişmemiştir. Bu durum, özellikle 1820'lerden sonra hareketli panoramaların ve dioramaların ortaya çıkması ve yaygınlık kazanması düşünüldüğünde çarpıcıdır.[16] Yazımızda Londra'da İstanbul panorama gösterilerine dair örneklenecek son temsil, hareketli panorama ya da dioramanın bir biçimi olarak tanımlanabilecek bir sergi, "The Polyorama of Constantinople and the Bosphorus and Dardanelles"tir. Thomas Allom (1804-1872) tarafından yapılan İstanbul polyoraması, 1838-1854 yılları arasında Londra'da çeşitli defalar sergilenmiş olmalıdır. Reinhold Schieffer, Allom'un ilk İstanbul polyoraması sergisini 1838'de, Osmanlı İmparatorluğu'na yaptığı gezinin hemen ertesinde gerçekleştirdiğini belirtir.[17] Thomas Allom İstanbul'u 1837-38 senelerinde ziyaret etmiş ve bu seyahat esnasında yaptığı resimleri, Robert Walsh ile beraber *Constantinople and the Scenery of the Seven Churches in Asia Minor* başlıklı pitoresk seyahatnamede yayınlamıştır.[18] İstanbul Polyoraması sergisi ile aynı adı taşıyan broşürün üçüncü baskısının 1850 tarihli olması, temsilin bu süreç içinde çeşitli defalar sunulduğunu gösterir.[19] Thomas Allom'un Robert Walsh ile yazdığı kitabının 2006 baskısının editörü Mark Wilson, Schieffer'in tespit ettiği diğer sergilere değinmeden, polyoramanın 1850'de Exhibition Theater adlı mekânda gösterime girdiğini, 1854 yılında ise Egyptian Hall'da bir kez daha sahnelendiğini belirtir.[20] Aşağıdaki alıntılarımız, sergi broşürünün 1850 tarihli üçüncü baskısındandır.

Thomas Allom, polyorama başlığı yanında "hareketli panorama" tabirini de kullanmaktadır. Sergi, bir dizi farklı değişken imge üzerinden kurgulanan "hareketli panorama" ya da "diorama"nın bir çeşidi olmalıdır; ilkinde resim, ikincisinde seyirci hareket halindedir.[21] Her durumda, gece ve gündüz ifadelerinin olması, resimlerin belli kısımlarının önden ya da arkadan verilen ışığı geçirecek ve üç boyutlu algılanacak şekilde yapıldıklarını düşündürmektedir. Allom tarafından kaleme alınan broşür, bu çeşit gösterilerin kamuoyu açısından yararlarını belirten bir giriş paragrafıyla başlar:

"Hareketli panoramalarda bilgiyi eğlence yoluyla aktarma yöntemi, günümüzde sanatın yararlarına dair en geçerli kullanım alanlarından birisi olarak kabul görmektedir. Böylesi çekici bir eğitim yönteminin, toplumun bütün sınıflarına başka ülke ve vatandaşları hakkında doğru ve kapsayıcı fikirler aktararak güçlü bir intiba yaratmakta başarısız olması mümkün değildir; yine kanıtlanmıştır ki, kamuoyuna doğrulukla ve etkili bir şekilde sunulan bu tür sahnelerin zihinde oluşturduğu esinler ile sadece seyahatlerin pahalı ve belirsiz gerçekliklerinin gücü rekabet edebilir."[22]

Yukarıdaki alıntı, 19. yüzyılın ilk yarısında panorama gösterilerinin ve türevlerinin seyahatlerin yerine geçme iddiasını en iyi şekilde özetlemektedir. Ancak, seyahat etmenin çağrıştırdığı "hareketin canlandırılması" konusu özellikle diorama ve hareketli panoramalarda esastır. İstanbul Polyoraması da benzer bir şekilde kente yaklaşan bir yolcunun deneyimi ile başlar. Çanakkale Boğazı'ndan yola çıkılır, gece Marmara Denizi'nde ilerlenir, İstanbul'un genel bir görümünden sonra Boğaziçi'nin Karadeniz çıkışına ulaşılır. Daha sonra da Eyüp ve Haliç üzerinden kentin anıt ve mekânlarını takip eden bir kurgu izlenir. Listedeki yerler şunlardır: Çanakkale Boğazı/Marmara (Gece)/ İstanbul/Tophane/Boğaziçi/Rumeli Hisarı/Anadolu Hisarı/Göksu/Yuşa Tepesi/Eyüp Mezarlığı/Türbeler Sokağı/Eyüp Camii/Haliç/Şehzade Camii/Hamam/Yerebatan Sarnıcı/Esir Pazarı/Süleymaniye/Kahvehaneler/ Kapalıçarşı/Atmeydanı/Çemberlitaş/Ayasofya/Babıâli/Sarayın Bahçeleri/Sarayın Odaları.

R. Schieffer, sergi broşüründe yer alan resimlerin şematik oldukları saptamasını yapmaktadır. Gerçek görünüşler için referans, Allom'un Robert Walsh ile beraber çıkardığı kitabındaki resimler olmalıdır; burada, polyorama ve *Constantinople and the Scenery of the Seven Churches in Asia Minor*'ın pitoresk resimlerinin en azından başlık olarak çakıştıkları belirtilmelidir.[23]

İstanbul Polyoraması, Thomas Henry Severn tarafından bestelenen Osmanlı esinli bir müzik parçası ile eğlenceli hale getirilmiştir. Allom, gösteriye eşlik eden Severn'in bestesinde Türk müziği karekterinin layıkıyla temsil edildiğini kanıtlarıyla belirtir; parçanın ilk performansı sırasında orada bulunan Türk Elçisi Mehmed Paşa, eserin başarısına onay vermiştir. "Ekselansları kompozisyonu içtenlikle alkışlamış ve birinci ve ikinci kısımlar arasındaki bölüme 'İstanbul Marşı' adını uygun görmüştür." İlk performanstan kasıt R. Schieffer'in belirttiği gibi 1838'deki polyorama gösterisi ise, Allom'un bahsettiği elçi, geleceğin sadrazamı Mehmed Emin Ali Paşa olabilir.[24]

Gösteri broşürünün 1850 baskısında sıralanan konu ve imajlar içinde, Boğaziçi'nin kuzeydoğusunda konumlanan "Yuşa Tepesi" üzerine yapılan açıklama, o günlerde Britanya kamuoyunun İstanbul algısı üzerine ipuçları vermektedir; en azından Allom'un izlenimi budur:

"Resimlerle temsil için seçtiğimiz sahne bir kere daha ilgimizin merkezindedir, Karadeniz'den Akdeniz'e -Tuna'dan Yunanistan'a ve Afrika'ya- tek açılım noktası ve Asya ile Avrupa'nın kıyı cephelerinin bekçisi olarak İstanbul, şimdilerde Çar'ın ana ihtiras nesnesidir; buna karşın İngiltere'nin sempatisine sahiptir ki, ulusların barışına yönelik bu tehditi sadece İngiltere engelleyebilir."[25]

Allom'un sözleri, 1853'te patlak verecek olan ve Britanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun yanında yer alacağı Kırım Savaşı'na dair öngörüler içermektedir; böyle bir ortamda gösterisi yapılan İstanbul şehrinin Londra'da sempatiyle algılandığını ve kente olan ilginin arttığını ressamın kendisi söylemektedir. Polyoramanın tespit edilen son gösterisi olan 1854 Egyptian Hall sergisi, tam olarak Britanyalıların Osmanlı başkentinde konuşlandığı günlere denk gelmektedir; Allom'un sergisinin ziyaretçileri için, İstanbul bir cephenin karargâhı olarak günceldir.[26]

LONDRA'DA PANORAMA GÖSTERİLERİNİN SONU

Kırım Savaşı ile beraber, Osmanlı İmparatorluğu'na dair bilginin Batı'ya aktarımı konusunda yeni fotoğraf teknolojisinin diğer resimli aktarım yöntemlerinin önüne geçmeye başladığı bir döneme girilir. James Robertson ve Felice Beato'nun 1850'lerde çektikleri İstanbul fotoğraflarıyla kente dair ilk albümler yayınlanır. Bunların arasında biri Barker'ın panoramasını çizdiği Galata Kulesi'nden, diğeri 1846 panoramasının nakledildiği Serasker Kulesi'nden olmak üzere iki adet panoramik fotoğraf da vardır.[27] Fotoğrafın albümler, kartpostallar veya stereoskop slaytlarıyla panorama ve benzer gösterilerin yerini alması sürecinin Londra'da diğer Batılı kentlere göre erken gerçekleştiğini konunun uzmanları belirtmektedir. Diğer Batı kentlerinde panorama gösterileri fotoğrafla beraber varlığını sürdürürken, Londra'da panorama

olgusu 1860'larda tükenir. 1829'dan beri St. Paul Katedrali'nin tepesinden Londra panoramasının sergilendiği Regent Park'taki Colloseum'u takiben, 1861 yılında Panorama Royal de kapanır.[28] Panorama Royal'in kapanmasının ardından Milano kentini ziyaret ederek Duomo'nun çatısından kentin görünüşünü deneyimle-

Thomas Allom'un İstanbul Polyoraması'nın 1854'te sergilendiği Egyptian Hall.

S. Oettermann, *The Panorama*, 1997, s. 128

yen ünlü sanat tarihçisi John Ruskin, Londra'da daha önce gördüğü Milano sergisini anımsıyarak şu saptamaları yapacaktır:

"Bu görüntüye, bir ya da iki sene önce Londra'da yapılan büyük bir sergide yer alan hayranlık uyandırıcı temsil sayesinde kısmen hazırlıklı sayılırdım; bu gösterilerin daha sonraları ortadan kalkması benim için büyük bir kayıp olmuştur. Burford'un Leicester Meydanı'ndaki panoramasını kastediyorum ki, en yüksek ve özlü değerlerin edinildiği bir eğitim kurumuydu ve hükümet tarafından Londra'daki en yararlı öğretim araçlarından birisi olarak destek görmesi gerekirdi. Orada, incelikle resmedilmiş olan kentin Milano Katedrali çatısından görünüşünü, gerçeğini deneyimlemek konusunda hiçbir umudum yokken büyük bir zevk ve merak içinde gözlemlemiştim. Şimdi o yerde bulunmak, hayranlığımı daha da derinleştirerek benzersiz kılıyor."[29]

Ruskin'in Milano Katedrali deneyimine ön metin oluşturan panorama sergisi yorumu, bir bakıma bu yazının birinci bölümünde alıntı yapılan W. M. Thackeray'nin İstanbul deneyimini hareketli panoramalar benzeşimiyle aktarması ile çakışır.[30] Ancak Ruskin, Barker ve Burford panoramalarını kamuoyunu eğiten bir kurum olarak sunarken, Thackeray Drury Lane tiyatrolarının yozlaştırıcı eğlencelerinden bahseder. Her iki alıntı da, ister eğitici, ister eğlencelik olsun, panoramaların 19. yüzyılın ilk yarısında Britanya vatandaşlarının başka ülkelere dair beklentilerini ve intibalarını şekillendirmekteki güçlü işlevini kanıtlamaktadır. Burford'un 1832'de gerçekleştirdiği "Milano Panoraması" sergisi üzerine kaleme alınan bir makale, söz konusu etkiyi bir kez daha vurgulamak açısından önemlidir:

"Mr. Burford'un panoramik çizgileri sayesinde, zamanımızın görüntü avcıları bütün dünyayı kapsayan bir çeşit hayali turun zevkini çıkarabilirler. Bir sezon bizi Hindistan'ın yumuşak iklimine yüzdürüyor, sonra Kutupların buzlu yüceleriyle büyülüyor (bu arada dışarıda güzel bir yaz panoraması var), sonra İstanbul'un yaldızlı kuleleri, minareleri ve camileri, ardından New Holland'ın bâkir dünyasına gidiyor ve hafızanın mihrabında kutsanan ve tarihimizde en şanlı isimler ve olaylarla özdeşleşmiş görünüş ve yerlerin zevkine varmak için tekrar eski kıtaya dönüyor."[31]

Panorama sergileri 19. yy dünyasından yerlerin ve olayların görüntülerini çok sayıda kişinin izlemesi için Batı'nın büyük kentlerine taşırken, bu yerlere dair imgelerin oluşmasına da aracı olmuştur. Bu yazıda aktarılmaya çalışıldığı gibi, resimlerin anlamları ek metinlerle güncel bağlamına oturtulmaktadır. Panoramalarda kentler bütünü kapsayan görünüşlerle temsil edilirken, dağıtılan metinler bakışın anlamlandırılması için yorum çerçeveleri oluşturmaktadır. Londra panoramalarında İstanbul sergileri, gösterilerin zamanlamasının önemine işaret etmektedir. Osmanlı başkenti teması Londra'da gündemdeki popülaritesiyle ilişkili olarak sunulmuş ve tekrar edilmiştir: Napolyon'un Doğu Seferi, Yunan Ayaklanması, Rusya İmparatorluğu'nun tehditleri. Görünüşte "gerçekçi" olan temsilin anlamı, genel politik gündeme bağlı olarak değişkendir.

Londra panoramalarında 19. yüzyılın ilk yarısında gerçekleştirilen İstanbul sergileri, panorama üzerine çalışmaların bir örneğidir; burada, stereoskop gibi kişisel deneyime yönelik görsel araçlardan ziyade büyük temsillere odaklanılmıştır. Osmanlı başkentinin diğer Batı kentlerindeki panoramalarda yapılan temsilleri karşılaştırmalı olarak irdelenmeye açıktır: 1825 yılında Paris'te gösterime giren Prevost'un Galata Kulesi'nden çizimleri; ünlü mimar Karl Freidrich Schinkel'in Berlin'de sergilediği İstanbul görünüşleri;[32] J. Garnier'in 1882 yılında Kopenhag'da gerçekleştirdiği temsil;[33] 1892'de Berlin'de sunulan "Kaiser Wilhelm II'nin İstanbul Boğazı'na girişi" adlı resim; 1900 Paris Dünya Fuarı kapsamında açılan ve son durağı İstanbul olan bir deniz yolculuğunu canlandıran "Mareorama".[34]

Tersinden bakıldığında üzerinde durulması gereken bir konu da, Osmanlı'daki panorama ve benzer gösterilerin tarihidir. Osmanlı kentlerinde ve İstanbul'da panorama tiyatroları var mıydı? Bu yazı sonunda verilebilecek tek referans bizim kitlesel gösterilere odaklanan çerçevemizin dışında kalsa da, Yıldız Sarayı'nda Sultan Abdülhamid tarafından kullanılan İngiliz yapımı stereoskop makinesidir. Bunun gibi araçlarla izlenmek üzere yaptırılan slaytların arasında ilkel kabilelerin barakaları, Kahire, Roma, Venedik ve İstanbul'dan görüntüler bulunmaktadır.[35]

İmparatorluğun, kendi merkezini temsil eden panoramik görünüşlerin bulunduğu albümleri kullanması 1850'lerde başlar. Bu an-

lamda, Gaspare Fossati'nin Sultan Abdülmecid'in desteğiyle Londra'da 1852 tarihinde yayınladığı Ayasofya albümü bir ilk örnektir ve fotoğraf öncesi ile sonrasının geçiş döneminde yer alır.[36] Ayasofya'nın 1847 yılında başlayan restorasyonu sonrasındaki halini 25 resimde sunan albümün dört levhası, Topkapı Sarayı kapısı tarafındaki minareden çizilmiş bir panoramayı oluşturur. Fossati'lerin bizzat projelendirdiği ve Darülfünun Binası'nın da yer aldığı panoramik görünüş, panorama tekniğinin farklı alanlarda yaygınlaşmasının iyi bir örneğidir; bu çizimlerin diğer İstanbul temsillerinden farklılığı, bakış noktasıdır. Londra'da padişahın desteğiyle basılan Fossati albümünü, fotoğraf çağında başkaları izleyecektir. Genellikle Galata ve Serasker kulelerinden çekilen bu panoramik görünüşler Osmanlı İmparatorluğu'nun kendi temsilinde Batı'nın bakış noktalarını ve gösterimini benimsemesi açısından da dikkate değerdir.

* Günümüzdeki çok farklı anlamlarda kullanımının aksine, "panorama" 18. yüzyılın sonunda ortaya çıkan özel bir gösteri biçiminin ve mekânının adıdır; Yunanca *pan* (bütün) ve *horama* (görünüm) köklerinden, Robert Barker'ın 1787 yılında patentini aldığı icadını tanımlamak için türetilmiştir. Barker'ın ifadesiyle, "bütünü kapsayan görünüş" tek bir gözlem noktasından 360 derecelik dairesel bir bakış içine giren ve ufuğa kadar uzanan bütün manzaranın resmidir ve aynı zamanda bu tür resimlerin sergilenmesi ve izlenmesi amacıyla tasarlanan silindirik gösteri mekânını tanımlar. Daha detaylı bilgi için bkz. Namık Erkal, "Tam Zamanında Gözlerinizin Önünde: Londra Panoramalarında İstanbul Sergileri (1)," Toplumsal Tarih, sayı 170 (Şubat 2008), s. 40-47.

DİPNOTLAR

1 Stephan Oettermann, *The Panorama* (çev. D.L. Schneider), New York: Zone Books, 1997, s. 111-112.

2 Ralph Hyde (ed) *Panoramania: the Art and Entertainment of the "all-embracing" view*, London: Trefoil Publications, 1988.

3 *A Series of Eight Views forming a Panorama of the celebrated city of Constantinople and its environs taken from the town of Galata by Henry Aston Barker and exhibited in his great rotunda, Leicester Square*, published in January 1st 1813, Thomas Palser, Henry Aston Barker.

4 Hyde, 1988.

5 Reinhold Schieffer, *Oriental Panorama: British Travellers in the 19th century Turkey*. Amsterdam: Rodopi Editions, 1999, s. 146.

6 Bu sergi, Pierre Prevost'un diğer panoramalarıyla karşılaştırıldığında bir hayal kırıklığı olarak yorumlanmıştır. İstanbul Sergisi süresinden önce sonlandırılmış, ardından Prevost Panoraması kapatılmıştır. Prevost'un İstanbul eskizleri Louvre Müzesi koleksiyonundadır; bu panoramanın küçük ölçekli tıpkıbasımları da vardır; Comment (2004, 46-47; 120).

7 "Constantinople: Queen of the Morn! Sultana of the East", *The Mirror of Literature, Amusement and Instruction*, 14, 387, (28 August 1829), http://www.gutenberg.org.

8 Navarin Savaşı'nı temsil eden bir panorama, Paris'te 1831'de sergilenmiştir. Jean-Charles Langlois'in Marais'de yer alan salonunda gösterime giren resim büyük beğeniyle karşılanmıştır; Oettermann (1997:159-60).

9 "Panorama of Constantinople," *Athenaeum*, 96, (26.08.1829) s. 536.

10 Otuz senelik bir resmin güncel bir konu için kullanılması, bir anlamda Batı'nın Osmanlı başkentinin ve Doğu'nun değişimine dair algısına da işaret edebilir; İstanbul değişime kapalıdır. İstanbul panoraması "tam zamanında" sergileniyorsa, bu zamanın Batı'nın algıladığı şekliyle "Doğu'nun zamanı" olduğu söylenebilir. Fakat, böylesi bir yorum çok uzun süre sergilenmiş panoramaların varlığı düşünüldüğünde karşılıksız kalır. Örneğin Londra Colloseum'da Saint Paul Katedrali tepesinden kentin görünüşü 1829'dan 1860'lara kadar aralıksız olarak sergilenmiş, ancak çeşitli defalar yenilenmiştir.

11 "Panorama of Constantinople," *The Living Age*, 9, 105, (May 16, 1846): s. 343.

12 *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. İstanbul: Tarih Vakfı: 1995.

13 W. Smith bu yıllarda Londra'ya panoraması ulaşan tek mimar değildir, yazının sonunda değinileceği gibi, mimar Gaspare Fossati'nin 1852'de Londra'da basılan Ayasofya albümü de dört parçadan oluşan bir panoramayı içerir. Fossati'nin panoramik teknik konusundaki yetkinliği albümde basılan levhalardan anlaşılmaktadır. Panoramik temsilin belli görsel aktarım araçlarını gerektirdiği düşünüldüğünde, mimarların bu konuda bilgi sahibi olup olmadığı yoruma açıktır. Robert Burford 1846 sergisi broşürünün sonunda, panorama resimlerinin gerçeği en iyi şekilde ve gerçek renkleriyle aktardığını, aksi yönde gelen eleştirilere sergiyle cevap verdiğini söyler. Bu ifade, W. Smith'in günümüze ulaşamamış çizimlerinin gerçekliğe yakınlığına kefalet olarak kayda değerdir.

14 *Description of a View of Constantinople with its European suburbs and a great extend the surrounding country now exhibited at the Panorama Royal, Leicester Square, painted by the proprietor Robert Burford, assisted by H.C. Selcous from the drawings taken on the spot by William J. Smith, architect to her Britannic Majesty's Embassy at Constantinople*, London: Brettell, 1846.

15 Alıntılama veya doğrudan aktarıma bir örnek olarak, metinde bunu takip eden ilk alıntı verilebilir; Charles White, *Three Years in Constantinople or the Domestic Manners of the Turks in 1844*. Londra: Colbourn, 1846. Charles White'ın eseri, çok ciddi bir intial vakası olarak İsaac Edrahi'nin 1850'lerde Amerika'da aynı başlıkta yayınladığı üç ciltlik kitapta, her cildin ilk beş bölümü alınarak ve referanslar atılarak yayınlanmıştır. Bazı kaynaklarda bu eser Edrahi'nin kitabı olarak tanınmaktadır.

16 Dioramanın ve aynı zamanda fotoğrafın mucidi olarak tanımlanan kişi, Fransız sahne ressamı Louis Jacques Daguerre'dir. Robert Barker'ın sabit panoramayı "icat" etmesinde olduğu gibi, Daguerre'in buluşu 18. yüzyılda gerçekleşen bir dizi görsel yeniliğe dayanır. Daguerre, 1822 yılında büyük ölçekli diorama resimlerinin bu amaçla tasarlanan tiyatrolarda sergilenmesini başlatmıştır. Dioramalarda seyirci sabit koltuklarda konumlandırılır, ancak sandalyelerin üzerinde bulunduğu platform mekanik olarak hareket ettirilerek, seyircinin farklı iki veya üç sahneyi sırasıyla deneyimlenmesi sağlanır. Bu mekanik tiyatroda ışığı geçiren perdeler kullanılarak görüntü üzerinde efektler uygulanır, ayrıca görünmeyen bir kaynaktan müzik yayını yapılır; bakınız, Oettermann (1997, 69-83); Comment (2004, 57-65).

17 Schiffer (1999, 146-147).

18 Thomas Allom and Robert Walsh, *Constantinople and the Scenery of the Seven Churches in Asia Minor*, London: Fisher and Son, 1838.

19 Aynı isimli sergi broşürü British Library koleksiyonundadır; Thomas Allom, *The Polyorama of Constantinople and the Bosphorus and Dardanelles*, London, 1850, s. 1

20 Mark Wilson (ed), *Thomas Allom's Constantinople and the Scenery of the Seven Churches*, London: Gorgias Press, 2006: xi.

21 Mark Wilson, Allom'un İstanbul gösterisinin 1854 yılında Egyptian Hall'da sergilendiğini söylemektedir. Oettermann, 1852 senesinden sonra Egyptian Hall'da diorama gösterileri yapıldığını belirtmektedir; bu bilgi polyoramanın ne tür bir gösteri olduğu konusunda ipucu verebilir; Oettermann (1997:131).

22 Allom (1850).

23 Thomas Allom, 1850 broşüründe Osmanlı mimarlığı üzerine bir kitabının basım aşamasında olduğunu belirtir. Yaşamının son yıllarında mesleği olan mimarlığa dönen Allom'un bu kitabına rastlanamamıştır. Broşürde bu bilginin verilmesi, resimleri çizen kişinin mimari yetkinliği konusunda bir açıklama ihtiyacı yapmak olarak yorumlanabilir.

24 Eğer söz konusu olan 1850 sergisi ise, bu kişi bir başka Osmanlı elçisidir. Thomas Henry Severn'in bestesinin notaları, polyoramanın 3. baskısı gibi dokümanlar 1850 tarihli olarak British Library'de bulunmaktadır. Ancak, Severn 1830'lardan beri beste yapan bir müzisyen olduğu için, bestenin bu kopyası ilk gösterinin tarihi açısından bir referans olarak kabul edilemez.

25 Allom (1850, 5).

26 Kırım Savaşı sırasında Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı'da temsili ve algısı için bakınız; *Kırım Savaşı'nın 150. Yılı*, İstanbul: Vehbi Koç Vakfı, 2006.

27 Bahattin Öztuncay, *Dersaadet'in Fotoğrafçıları*, İstanbul: Aygaz, 2003; *Konstantiniyye'den İstanbul'a: XIX. yüzyıl Ortalarından XX. yüzyıla Boğaziçi'nin Rumeli Yakası Fotoğrafları*, İstanbul: Pera Müzesi, 2006.

28 Oettermann'a (1997:140) göre, 1880-1900 yıllarında İngiltere'de sergilenen ve ikinci dalga olarak tanımlanan panorama gösterileri, Kıta Avrupası'nda üretilerek İngiltere'de temsili yapılanlardır.

29 Oettermann'dan (1997, 114) alıntı yapılmıştır.

30 Michael Angelo Titmarsh, *Notes of a Journey from Cornhill to Cairo by way of Lisbon, Athens, Constantinople and Jerusalem*, London: Chapman and Hall, 1848, s. 98-99.

31 "The Panorama of Milan," *The Mirror of Literature, Amusement, and Instruction*, 19, 552, (June 16 1832): http://www.gutenberg.org.

32 Schinkel'in panoramaları için bakınız, Oettermann (1997:203).

33 Çok bilinen bir örnek olarak, 1882'de Kopenhag'da sergilenen ve J. Garnier tarafından yapılan İstanbul panoraması verilebilir. Bu serginin iç mekânından bir gravürünü C.V. Nielsen çizmiştir; Comment (2004).

34 Carl, Georg ve Max Freidrich Koch ile Hans Bohrdt tarafından yapılan Kaiser Wilhelm'in gezisinin panoraması, Oettermann (1997:258); aynı kaynakta, Mareorama (1997:177-181)

35 Stereoskop makinesi, İstanbul Dolmabahçe Depo Müze'de sergilenmektedir.

36 Gaspare Fossati, *Aya Sofya, as recently restored by order of H.M. the Sultan Abdul Medjid, London, 1852*.

BONCUKLARDAN OKUNAN TARİH

URARTU BONCUKLARI

PROF. DR. NECLA ARSLAN SEVİN - PROF. DR. VELİ SEVİN

İÖ 1350 ile 650 yılları arasında geçen yedi yüz yıllık sürede Van Gölü havzasında boncuk işçiliği dikkat çekici bir gelişim ve değişim göstermiştir. Boncuk tipleri, malzeme türleri ve teknik, bu gelişimin göstergeleridir. Bütün bunlara zemin oluşturan, kuşkusuz Urartu Krallığı'nın kapsamlı bürokratik yapısıdır. Gerçekten de krallığın tarih sahnesinden çekilişinin ardından bölge kültürü olumsuz yönde etkilenmiş, ıssızlaşan kaleler ve yerleşmelerle birlikte her alanda büyük bir çöküş yaşanmıştır.

Resim 1- Karagündüz'deki bir oda-mezarda bulunan iskelet, 4-5 kez doğum yapmış bir kadına ait. Boynundaki cam boncuklu kolyesine tunçtan bir süs iğnesi de asılıydı. Bileğinde cam ve kornalin ya da sardoniks boncuklu bir bilezik vardı. Bunlardan biri, aşık kemiği şeklindeydi.

22-25 Kasım 2007 tarihleri arasında, İstanbul Kadir Has Üniversitesi'nde Uluslararası Boncuk ve Boncuk İşçiliği Konferansı (International Bead&Beadwork Conference) gerçekleştirildi. Dünyanın dört bir yanından gelen bilim ve sanat insanları boncuk ve boncukçuluğu çeşitli yönleriyle ele alıp değerlendirdi. Ülkemizde yapılmasına karşın Türkiye'den katılım yok denecek kadar azdı. Anadolu boncukçuluğu konusundaki tek bildiriyi, bu satırların yazarları "Eastern Anatolian Beads in the Lights of Van Excavations" adıyla sundular.[1] Bu yalnızlığın tek nedeni, takı olarak tüm albenilerine ve türlü metaforik anlamlarına karşın ülkemizde boncuk araştırmalarına yönelik ilginin fazla olmayışıdır. Oysa uygarlıklar ülkesi Anadolu'da boncuk tutkusunun en azından kırk bin yıllık bir geçmişi söz konusudur. Daha 10-11 bin yıl önce çeşitli yarı değerli taşları ve hatta madenleri ustaca işleyecek beceri ve teknolojiye sahip olunmuştu bile bu kısrak başlı yarımadada. Diyarbakır Çayönü ve Karaman Aşıklıhöyük'te ele geçen boncuklar bunun en güzel kanıtlarını sunar.[2] Bu ilgisizliğin sonucu olarak, günümüzde Anadolu uygarlıklarının boncuk tipleri ve tabii ki kronolojisi

Resim 2- Günümüzden yaklaşık 3 bin yıl öncesine ait Karagündüz boncuklarından genel bir görünüm. İpleri çürüdüğü için mezarlarda dağınık durumda ele geçen bu kolyeler sonradan dizilmiştir. Ortadaki çift delikli antimuan boncuklar döküm tekniğiyle yapılmıştır.

Resim 3- Kornalin ya da sardoniks en sevilen boncuk malzemesidir. Alt ortadaki küresel bir boncuk tanesinin üzeri yatık çizgilerle bezelidir.

Resim 4- Karagündüz erken demir çağ boncuklarından örnekler. Tek tek ele geçirilen taşlar sonradan ipe dizilmiştir.

Resim 5- Pandantifli kolye antimuan dökümdür ve belki de Gürcistan kökenlidir. Van Müzesi'ne satın alma yoluyla girmiştir.

genel çizgileriyle dahi bilinmez. İşte bu yüzden, Uluslararası Boncuk ve Boncuk İşçiliği Konferansı nedeniyle biri Kadir Has Üniversitesi Rezan Has Müzesi'nde, diğeri İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde açılan iki boncuk sergisi hatalıydı ama daha da önemlisi, ne yazık ki belli bir düşünsel altyapıdan yoksundu. Her iki sergide de, anakronik dizilimli kolyeler bir yana, boncuk yalnızca basit bir süs eşyası olarak en yalın görünümüyle ele alınmıştı.

Türkiye'de, insanoğlunun ayrılmaz bir parçası durumundaki boncuklara ilişkin bilgi eksikliğinin bir başka nedeni de önü alınamayan definecilik ve eski eserleri tahrip edip yağmalayan kaçak kazılardır. Özgün konum ve çevrelerinden koparılıp birbirine karıştırılarak müze ve özel koleksiyonlara satılan boncukları sistematik bir düzen içine sokabilmek oldukça zordur. Urartu akik boncukları ile İslam çağı tespih taneleri aynı dizide birleşir sık sık. Urartu uygarlığına ilişkin bilimsel sergi kataloglarında da büyük ve vahim hatalar ortaya çıkar bu bağlamda. Örneğin İstanbul'da 10 Ekim 2003 ve 17 Ocak 2004 tarihlerinde Yapı ve Kredi Bankası Vedat Nedim Tör Müzesi'nde açılan "Urartu: Savaş ve Estetik" konulu sergide Urartu boncuğu olarak sunulan 38 örnekten 25'i, Osmanlı dahil, çok farklı dönemlere aitti.[3] Bütün bu nedenlerle boncukların nereden, nasıl bulunduğu, sahipleri ve ne şekilde kullanıldıkları çoğu kez bilinmez. Oysa toprak altından özenle çıkarıldıkları takdirde bu ışıltılı taşların tarihe pek çok katkısı olabilir; onların da söyleyecek sözleri, anlatacak öyküleri vardır elbette. Nitekim günümüzde pek çok bilim insanı boncukların ticari ilişkiler, teknolojik ve ekonomik gelişimler, sosyal hiyerarşi, ritüelistik simgeler ve kronolojik değişimler üzerine eşsiz bir perspektif sağladığı konusunda görüş birliği içindedir.

Biz bu yazıda, Van Gölü havzasındaki Karagündüz, Altıntepe ve Kalecik gibi eski yerleşim alanları ve mezarlıklarda 1990 ve 2000'li yıllarda sürdürülen çeşitli arkeolojik kazılarda elde edilmiş, yer ve bulunuş durumları bilinen boncuklardan yola çıkarak Van

Resim 6- Cam macunundan yapılmış beyaz renkli tüp boncuklar Mısır'ın ünlü "Mumya boncukları"nı anımsatıyor. Van havzasına Mısır'dan gelmiş olmaları mümkün. "Güneş simgesi" olarak nitelenen, tek merkezli halka bezemeli taşlar göz boncuğu olarak kullanılıyordu. İÖ 14. ve 13. yüzyıllarda Transkafkasya'da çok yaygındı.

Van yakınlarındaki Giyimli köyünde 1971'de bulunup yağmalanan binlerce kabartmalı tunç adak levhasında, ellerindeki boncuk dizileriyle birlikte tanrılara doğru yürüyen insanlar, bizzat elinde boncuk dizileri tutan kolyeli tanrılar ya da rahipler görülür. Bu örnekler, boncukların Urartular için ritüelistik bir anlam taşıdığını açıkça gösteriyor.

Resim 7- (Resim 6'nın içinde) Nazara karşı göz boncuğu kullanımı yaygındı, yanı sıra güneydeki sıcak denizlerden getirilmiş yumuşakça kabukları da aynı amaca hizmet ediyordu. Buradaki siyah-beyaz renkli göz boncuğu camdan yapılmıştır; yumuşakça kabuğu cowrie türüdür.

Resim 8- Van'ın Altıntepe Mahallesi'nde ortaya çıkarılan oda-mezarlar yumuşak kayaya oyulmuştu ve içlerine çok sayıda kişi gömülüyordu.

Gölü havzasının Urartu Krallığı öncesi ve Urartu dönemi boncukçuluğu hakkında genel bir değerlendirmede bulunacağız.

URARTU KRALLIĞI ÖNCESİNDE BONCUK

Urartu Krallığı, başkent Tuşpa (Van Kalesi) olmak üzere İÖ 9. yüzyılın ortalarında kuruldu. Bu güçlü merkezi devletin ortaya çıkışı öncesinde, Doğu Anadolu geçimini daha çok hayvancılıktan sağlayan pek çok göçebe ve yarı göçebe aşiret arasında paylaşılmıştı. Yaklaşık olarak İÖ 1300-900 yıllarını kapsayan bu erken süreç hakkındaki bilgilerin çoğu yerleşim yerlerinden çok mezarlıklardan kaynaklanıyor. Bunlardan biri de Van'ın 35 km kuzeyinde, Erçek Gölü'nün kuzeydoğu kıyısı yakınındaki Karagündüz köyünde ortaya çıkarılmıştır. Düzeltilmiş radyo-karbon tarihlerine göre Karagündüz Mezarlığı İÖ 13 yüzyılın ortalarından 10. yüzyılın sonlarına kadar kullanılmıştır.[4] Bu mezarlıkta, oda-mezarlar içine bırakılmış cesetler; boncuklu kolye ve bilezikleri, gözlerine boncuklu sallantılar asılı süs iğneleri ve hatta boncuklarla süslü başlıklarıyla birlikte toprağa verilmiştir. Ancak bir odaya bazen yüze varan sayıda ceset gömülmüş ve yenisi geldiğinde eskiler eşyalarıyla birlikte odanın gerisine toplanarak karmaşık bir yığını oluşturulmuştur. Her oda-mezardan yalnızca en son gömü özgün haliyle çıkarılabilmiştir. Bunlardan birinde, 35 yaşlarında ve dört beş kez doğum yapmış bir kadın, boynundaki tunçtan süs iğnesi ve boncuklu kolyesi, sağ bileğinde de boncuklu bileziği ile birlikte bulunmuştur (Resim: 1).

Resim 9- Urartu Krallığı döneminden günümüze gelen taşlar 2800 ya da 2700 yıllık. Altıntepe mezarlarında dağınık olarak ele geçirilen boncuklar sonradan ipe dizilmiştir.

Resim 11- Mısır'da 18. sülale döneminden (İÖ 15. yy) bir mezar odasının duvarlarını süsleyen resimde kemane matkapla boncuk delen ustalar betimlenmiş.

Silıotti, *Valley of the Kings*, A A. Gaddis & Sons 1996: res. 149.

Resim 10- Van yakınlarında Kalecik Köyü'nde bulunan Urartu mezar odalarından ele geçirilen akik ve kornalin ya da sardoniks boncuklar zarif işçilikleriyle dikkati çekiyor.

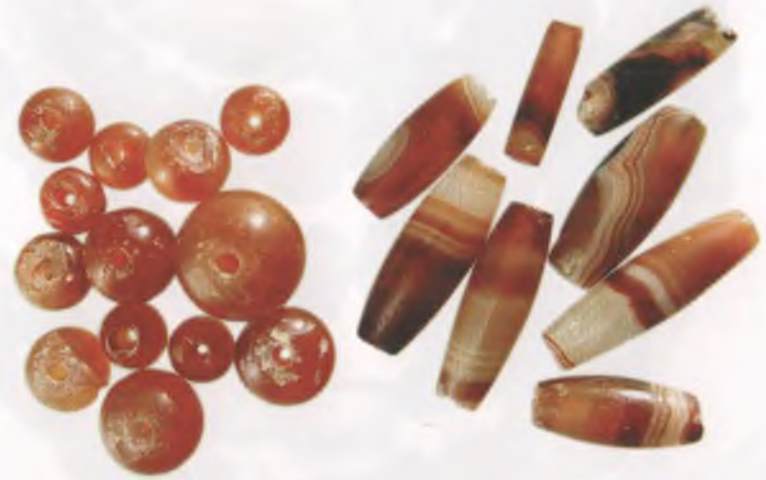
Bireylerin mezarlara yaş ve cinsiyet farkı gözetilmeden, boncuklu takılarıyla birlikte bırakıldığı anlaşılmaktadır.[5]

Urartu Krallığı öncesinin aşiret mezarlarında bulunan ve sayıları iki bini aşan boncukların çoğu akik ve kornalin ya da sardoniks gibi yarı değerli taşlardan yapılmıştır (Resim: 2-4). En yaygın kullanılan taş, kornalindir; cam ve frit boncuklar da az değildir. Tunç, kemik, fayans, granat, obsidyen ve antimuan enderdir. Küre, çift koni, silindir, elips, ince boru, mercimek, paralelkenar (rhomboid), disk, fıçı, armut ve kavun biçimleri yaygındır. İki iri kornalin boncuk altı yüzlü bir kesime sahiptir ki, bu tür boncuklara Ermenistan'da ve İran Azerbaycanı'nda İÖ 14-13. yüzyıllardan itibaren rastlanır.[6] Cam ve fritten, zaman zaman göz boncuğu yapımında yararlanılmıştır. Bir metalik element olan antimuan boncuklar Van Gölü havzasındaki aşiretler döneminin başlarına özgüdür. Karagündüz'de yalnızca bir mezarda (K6) ele geçirilmiş olan bu tür boncuklar daima döküm tekniğiyle üretilmiştir. Van Müzesi'ne satın alma yoluyla girmiş bir örnek, değişik pandantifleri ve mercimek biçimli taşlarıyla dikkat çekicidir (Resim: 5). İÖ 3. binyılda ilk kez Sümer kuyumcularının buluşu olarak ortaya çıkan omurgalı mercimek biçimli boncuk taneleri Doğu Anadolu'da İÖ 2. binyılın son yüzyıllarına kadar kullanılmıştır. Antimuan boncuklar Van Gölü havzasına daha çok kuzey Anadolu ve Transkafkasya'dan ithal edilmiş olmalıdır. Nitekim bu madensi maddenin yaklaşık İÖ 2000 yıllarından beri daha güneydeki Mezopotamya'ya yine Transkafkasya'dan ihraç edildiği bilinmektedir.[7]

Doğu Anadolu'da Urartu Krallığı öncesi dönemin en yaygın türü, beyazımsı fritten, ince uzun, silindirik, tüp boncuklardır. Karagündüz'deki üç erken oda-mezarda (K3, K8, K10) ele geçen ve seri üretim sonucu yapıldıkları belli olan bu boncuklar ortalama 20 mm uzunluğunda ve 4 mm çapındadır (Resim: 6). Mısır'ın ünlü "mumya boncukları"nı andıran bu türler çok kısa ömürlü olup, Urartu döneminde unutulmuş tipler arasındadır. Bazı boncuklar ise *conus*, *dentalium*, *cowrie* ve *engina* gibi deniz yumuşakçalarından yapılmıştır. Bu türde yumuşakça kabukları daha çok Umman Körfezi ya da Basra Körfezi gibi sıcak sulardan özel olarak getirtilmiş ve nazar boncuklarıyla birlikte amulet (muska) olarak kullanılmıştır (Resim: 7).

URARTU BONCUKLARI

Urartu Krallığı'nın İÖ 9. yüzyılın ortalarındaki kuruluşu, Doğu Anadolu tarihi açısından yeni bir çağın başlangıcını teşkil eder. Sınırları batıda Fırat Nehri'nden, doğuda İran Azerbaycanı'nın içlerine kadar yayılan bu krallık İÖ 8.-7. yüzyıllarda Yakın Doğu siyasi arenasında hayli etkili bir savaş makinesi görünümündeydi. Çeşitli aşiretleri merkezi bir devlet sistematiği içine alan bu yeni oluşumun bölgenin kültürel gelişimine de olumlu katkıları olmuştur. Kalabalık bir nüfus barındıran başkent Tuşpa'nın (Van Kalesi) geniş bir mezarlığı vardı. Van Kalesi'nin 1.5 km kuzeyinde bulunan ve günümüzde Altıntepe denen bu alan, ne yazık ki defineciler tarafından yağmalanarak ağır bir tahribe uğramış, eserler tüm dünya müzelerine ve özel koleksiyonlara dağılmıştı. 1997-1999 yıllarında son bir gayretle yapılan kurtarma kazılarında 35 adet kaya

Resim 13- Urartu boncukları devlet atölyelerinde özenle üretilmekteydi. Matkap delikleri eskiye oranla çok daha dar ve düzenliydi. Krallığının bürokratik yapısı boncuğa duyulan gereksinimi artırmış, boncuk bir tür statü göstergesi olarak kullanılmaya başlanmıştı.

Resim 14- Altıntepe Urartu mezarlarında bulunan magnesit muska-boncuk, kükreyen bir aslan şeklinde oyulmuştur.

Resim 15- Altıntepe'de basit toprak mezara yatırılmış bir kadın iskeletinin omzu üzerinde ele geçirilen tunçtan süs iğnesinin, olasılıkla buradaki gibi boncuklu bir sarkacı olmalıydı.

Resim 12- Urartu Krallığı öncesinde boncuk yapım teknolojileri daha ilkeldi. Matkap delikleri, küçük tanelerde bile çok geniş açılmıştı ve delgi, ancak çift taraflı olarak yapılabiliyordu.

mezarı ile birlikte yakma ve basit toprak mezarlar açığa çıkarıldı (Resim: 8).[8] Oda şeklindeki mezarlarda definecilerin gözünden kaçmış 500 kadar boncuk ele geçti. 2 km kuzeyde, binlerce dikilitaşı ile dikkati çeken Kalecik'te de ağır bir defineci yıkımı söz konusuydu. Yağmalanmış oda-mezarlarda 2000'li yılların başında sürdürülen arkeolojik inceleme ve belgeleme çalışmalarında yine çok sayıda taş ve cam boncuk bulundu.[9] Yalnızca Altıntepe'de birkaç basit toprak mezar arkeologlar tarafından el değmeden incelenebildi. Bunlardan birinde, boncukları ve tüm takılarıyla birlikte bir kadın iskeleti ele geçti.

Yağmalanan Urartu mezarlıklarında bulunan boncuklar arasında akik ve kornalin ya da sardoniks gibi yarı değerli sert taşlar yine ana malzeme durumundadır (Resim: 9-10). Kemik, frit, oniks, jasper, fayans, serpantin, dumanlı kuvars, aragonit, granat, bazalt, obsidyen ve ofyolit az sayıdadır. Birkaç istisna dışında tunç yine çok az yararlanılan boncuk malzemeleri arasındadır. *Engina*, *cowrie* ve *dentalium* gibi sıcak deniz yumuşakçaları hâlâ kullanılmaktadır; buna karşılık *conus* türüne hiç rastlanmamıştır. Biçim repertuvarı yine zengindir: Küre, çift koni, silindir, elips, paralelkenar, disk, prizma, kavun, fıçı, hayvan ve hayvan başı vb. teknik ve işçilik öncekilere kıyasla daha üstün ve özenlidir; delik açma sistemleri çok daha gelişmiştir. Urartu öncesi dönemde küresel boncukların karşılıklı olarak delik açılacak yüzeylerine, önceden, matkabın yanlara kaymasını önlemek üzere kılavuz çanaklar oyuluyordu (Resim: 11). Çanak çapları çoğu kez geniş ve düzensizdi; delikler daima çift yönlü delme sistemine göre açılıyordu (Resim: 12). Bu türdeki boncukların matkap kanalları adeta bir kum saati görünümündedir. İÖ 8.-7. yüzyıllara gelindiğinde boncuk delikleri daha dar ve düzenli bir hale gelmişti. Çiftlilerin yanında yeni bir tek yönlü delme sistemi ortaya çıkmıştı, ancak uzun taşlar hâlâ çift yönlü sisteme göre delinebiliyordu. Tek yönden delinmiş kimi boncuklarda, matkap kanalının dışa açılış noktasında sert ucun yarattığı kırıklar oluşmuştur. İşçilik açısından büyük özen gösterilmiş uzun fıçı biçimli boncuklar ile kimi küresel örneklerde bu kırıklar ve matkap yuvaları zımparalanarak yok edilmiştir (Resim: 13). Kimi taşlarda ise delik belki de matkap çanağına gereksinim duyulmaksızın açılabilmiştir. Bu zamanda çokyüzlü boncuk kullanımında artış vardır; ancak yüzlerin sayısı hâlâ altıyı aşmaz.

Urartu boncukları genel anlamda önceki dönemin devamı görünümündedir. Bu devamlılık, kısmen sert ve dayanıklı taşların uzun ömürlü olmasına bağlıdır ancak arada önemli farklılıklar da yok değildir. Sözgelimi erken evrenin ince silindirik tüp şekilli ve tek merkezli halka bezemeli frit boncukları ile antimuandan dökülmüş örnekler İÖ 8.-7. yüzyıllara gelindiğinde bir daha kullanılmamak üzere ortadan kalkmıştır. Çapları 30-40 milimetreyi bulan iri ve çok düzenli küre taneleri ile yeni boncuk biçimleri bu dönemin özellikleri arasındadır. Uzun fıçı biçimli akik boncukların boyu kimi zaman 52.5 ve hatta 60 milimetreye değin çıkmaktadır. Bu gibi taşlara doğal bantlarına uygun biçimler verilmiş-

tir. En dikkat çekici yeniliklerden biri, kalsit grubu beyaz ve sert bir taş cinsi olan magnesitten yararlanılmaya başlanmasıdır. Altıntepe'de bulunmuş böyle bir örnekte, Urartu baş tanrısı Haldi'nin kutsal hayvanı olan kükreyen aslan işlemesi vardır. 28 mm uzunluğundaki bu boncuk, hiç kuşkusuz bir amulet (muska) olarak değerlendirilmiştir (Resim: 14). Urartuların boncuk yapımında zaman zaman yararlandığı diğer bir madde de "Oltu taşı"na benzeyen kömürdür. Kömürden yontulmuş boncuklar çoğu kez Urartu Fırtına Tanrısı Teişeba'nın kutsal hayvanı olan boğa başı şeklindedir. Yükseklikleri 18 mm ile 13 mm arasında değişen bu tür boncukları pandantif olarak değerlendirmek daha uygundur. Muska (amulet) görevi yapan bu koruyucu nesneler, omuzda taşınan madeni bir süs iğnesinin boncuklu sarkacı olarak daha çok kadınlar tarafından kullanılıyordu (Resim: 15). Ölümlülerin cinsiyet farkı gözetmeden severek kullandığı bu nesneler tabii ki tanrılara adak olarak da sunuluyordu. Örneğin, Van Müzesi'ndeki küresel bir taş boncuk üzerinde, Urartu çivi yazısıyla "Kral Argişti Eriahi ülkesinden tanrıça Uarubani için getirdi" sözleri yazılıdır (Resim: 16).[10] Van'da bulunmuş fakat bugün Ermenistan'daki Erivan Tarih Müzesi'nde sergilenen tunçtan küçük bir kadın yontusunun boynunda, madeni bir süs iğnesiyle birlikte çok sayıda boncuklu kolye görülmektedir (Resim: 17). Bunlar bir tanrıçaya sunulmuş adak boncuklarını temsil ediyor gibidir. Van yakınlarındaki Giyimli köyünde 1971'de bulunup yağmalanan binlerce kabartmalı tunç adak levhasında, ellerindeki boncuk dizileriyle birlikte tanrılara doğru yürüyen insanlar ya da bizzat elinde boncuk dizileri tutan kolyeli tanrılar ya da rahipler görülür. (Resim: 18). Bu örnekler Urartularda boncukların ritüelistik bir anlam taşıdığını açıkça gösteriyor.

Bütün bu gözlemler, ne yazık ki yağmalanan mezarlarda gözden kaçan boncuk tanelerine dayanıyor. Oysa kral ve prensler ile güçlü bürokrat sınıfın mezarlarına çok daha zengin boncuklu takılar bırakılmış olmalıdır. Van Kalesi kayalıklarının güney yüzüne oyulmuş krallara ilişkin görkemli kaya mezarlarında ne tür boncuklar bulunduğunu hayal edebilmekten bile yoksunuz. 1959 yılında Erzincan yakınındaki Altıntepe'de, soygun geçirmemiş bir mezarda arkeologlar tarafından ele geçirilen, çoğu granüllerle bezeli altın boncuklar Urartu boncuk repertuvarının ne denli zengin olduğu konusunda az çok fikir vermektedir.[11] 1988 ve 1989 yıllarında Urartu'nun çağdaşı ve amansız rakibi Assur İmparatorluğu'nun başkentlerinden Kalhu'da (Nimrud) yapılan kazılarda, krallık sarayının koridorlarının altında kraliçelere ait oda-mezarlar keşfedildi. Bu mezarlarda ortaya çıkarılan akıl almaz güzellikteki altın takılar o zamanki soylu yaşantının ihtişamını sergiliyor (Resim: 19).

Görülüyor ki, İÖ 1350 ile 650 yılları arasında geçen yedi yüz yıllık sürede Van Gölü havzasında boncuk işçiliği kısmi bir süreklilikle birlikte dikkat çekici bir gelişim ve değişim geçirmiştir. Boncuk tipleri, malzeme türleri ve teknik, değişim ve gelişimin göstergeleridir. Urartu Krallığı'nın, kapsamlı bürokratik yapısıyla bü-

Resim 16- 25 mm çapındaki taş boncuk üzerine Urartu çivi yazısı ile Kral Argişti'nin yazıtı kazılıdır.

Van Müzesi.

Resim 17- Boynundan birkaç sıra boncuklu kolye sarkan Urartu tanrıça (?) figürini, tunç (yükseklik 13.2 cm).

J. Santrot (yay. haz.), *Arménie. Tresor de l'Arménie ancienne*, Paris 1996: 150, no. 134.

Resim 18- Van yakınlarındaki Giyimli köyünde bulunan tunçtan adak levhası üzerinde betimlenen erkek, belki bir rahip figürü. Sol elinde, olasılıkla tanrıya sunulmak üzere çift sıra boncuk dizisi tutuyor.

Van Müzesi.

Resim 19- Kalhu Kuzeybatı Sarayı'nın tabanı altına gizlenmiş bir mezarda bulunan altın kolye.

J.&D. Oates, *Nimrud. An Assyrian Imperial City Revealed*, London 2001: Pl.7.a.

tün bu gelişmelere zemin yarattığı gayet belirgindir. Gerçekten de, krallığın İÖ 7. yüzyılın ortalarından kısa süre sonra tarih sahnesinden çekilişi bölge kültürünü olumsuz yönde etkilemiş, ıssızlaşan kaleler ve yerleşimlerle birlikte her alanda büyük bir çöküş yaşanmıştır. Kabaca İÖ 6. yüzyılın başlarından itibaren Doğu Anadolu'daki yarı değerli taştan boncuk kullanımı büyük çapta son bulmuş, sahneyi yeni, küçük cam boncuk türleri almaya başlamıştır.[12]

Boncuğun söyleyecek daha çok sözü var, dilinden anlayana...

DİPNOTLAR

1 Bu çalışma Türkiye Bilimsel ve Teknin Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) tarafından, "Doğu Anadolu Bölgesi'nde Yarı Değerli Taş Yatakları ve İşleme Teknolojileri" adlı proje kapsamında desteklenmektedir.

2 Bkz. A.Özdoğan, "Çayönü", *Neolithic in Turkey* (yay.haz. M.Özdoğan/N.Başgelen), İstanbul 1999: res. 63-66; U.Esin,S.Harmankaya, "Aşıklı", *ayn. eser*.,res. 19

3 Bkz. O.Belli, *Urartu. Estetik ve Savaş*. Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2004: 194-199

4 V.Sevin, "Son Tunç/Erken Demir Çağı Van Bölgesi Kronolojisi", *Belleten* 252, 2004

5 V.Sevin ve E.Kavaklı, Van/Karagündüz: Bir Erken Demir Çağ Nekropolü, İstanbul 1996:V.Sevin, *ayn.eser*.

6 Bkz. E.Khanzadian, *Metsamor* 2, Paris 1995: lev. IV/2; E.O.Negahban, *Marlik* 2, Philadelphia 1996: lev.60/220, 80/338; J.Santrot (yay.haz.), *Arménie. Trésors de le Armenie ancienne*, Paris 1996: no. 58

7 A.Hauptmann & I.Gambaschidze, "Antimon-eine metallurgische Besonderheit aus dem Kaukasus", *Georgien* (yay.haz. I.Gambaschidze ve diğ.), Bochum 2001: 150

8 V.Sevin, A.Özfırat, E. Kavaklı, "1997-1998 Van/Altıntepe Urartu Nekropolü Kazıları", *21. Kazı Sonuçları Toplantısı* 1, Ankara 2000

9 R.Çavuşoğlu ve H. Biber, "Van/Kalecik Urartu Gözlem Alanı ve Nekropolü", *Arkeoloji ve Sanat* 120, 2005

10 A.Dinçol, E.Kavaklı, "Van Bölge Müzesinde Bulunan Yazıtlı Bir Urartu Boncuğu", *Anadolu Araştırmaları* 8, 1980: 231 vd.

11 K.R. Maxwell-Hyslop, *Western Asiatic Jewellery c. 3000-612 B.C.*, London 1971: 200, lev. 154a-b, 155; T.Özgüç, "Jewellery, Gold Votive Plaques and a Silver Belt from Altıntepe", *Anatolian Studies* 33, 1983: lev. XII-XV

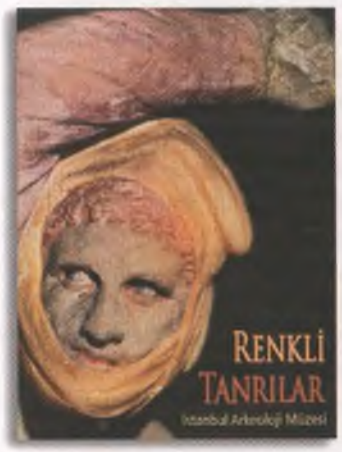
12 N.Arslan Sevin, "Karagündüz ve Altıntepe Kazı Malzemeleri Işığında Van Gölü Havzası Boncukları", *Arkeoloji ve Sanat* 120, 2005: 49 vd.

ULUBURUN GEMİSİ
3000 Yıl Önce Dünya Ticareti

Ünsal Yalçın - Cemal Pulak
Rainer Slotta (eds.)

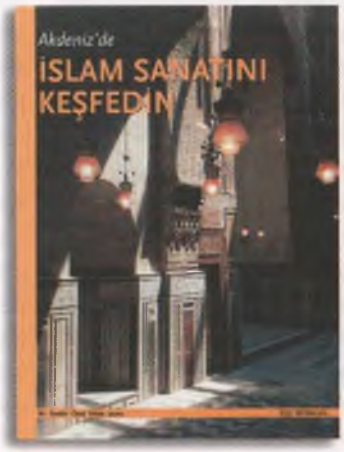
Bochum Alman Madencilik Müzesi'nde düzenlenen serginin kataloğu. Türkiye ve Arkeoloji, Uluburun Gemisi ve Taşıdığı Yük, Uluburun Gemisi ve Bira, Gemicilik, Ticaret, Madencilik ve Endüstri Merkezleri ana başlıkları altında uzmanlarından 47 ayrı makale.

RENKLİ TANRILAR
Antik Heykel Sanatında Çokrenklilik

Bertrand Buchwalter

İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde Alman Arkeoloji Enstitüsü İstanbul Şubesi ile Münih Devlet Eski Eserler Koleksiyonu ve Glyptothek ve Stiftung Archaeologie - Arkeoloji Vakfı işbirliğiyle gerçekleştirilen antik heykeltraşlıktaki çokrenkliliği konu eden sergi için hazırlanmış katalog.

AKDENİZ'DE İSLAM SANATINI KEŞFEDİN

Sınırlar Ötesi Müze yayını

16 ülkeden 150 uzman çeşitli müzelerdeki eserleri ve farklı ülkelerdeki anıtları bir araya getirerek, sınırları ortadan kaldıran "Sınırlar Ötesi Müze" isimli sanal müzeyi oluşturdu. Müzenin ilk daimi koleksiyonunun kataloğu niteliğindeki bu kitap okuyucuyu, 13 yüzyıllık bir tarih yolculuğuna çıkararak, İslam eserlerini keşfetmeye davet ediyor.

ege YAYINLARI

online sipariş için; www.egeyayinlari.com

Aslanyatağı Sokak Sedef Palas Apt. 35/2 34433 Cihangir/Beyoğlu - İstanbul **t:** 0212 244 75 21-22-23 **f:** 0212 244 32 09 **e:** info@egeyayinlari.com

Oğlak, bu ay okurlarını üç genç yazar ve vazgeçilmez bir klasikle buluşturuyor...

Elmaslardaki Gökyüzü

Nilüfer Altınel

264 sayfa
ISBN 975-329-600-2

Beyoğlu Çıkmazı

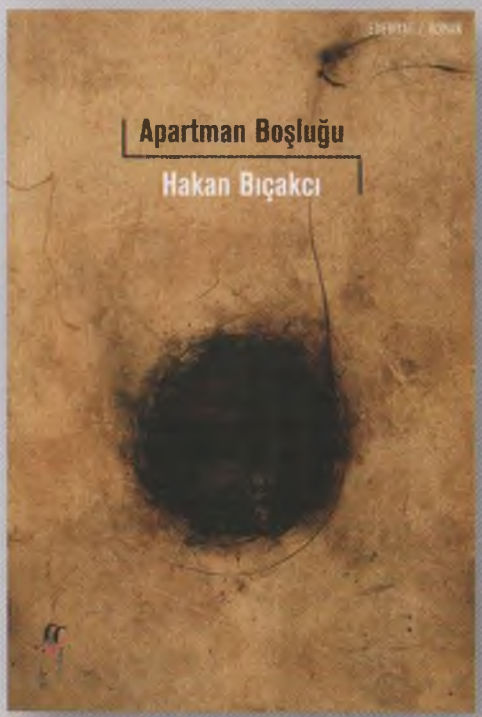
Çağatay Yaşmut

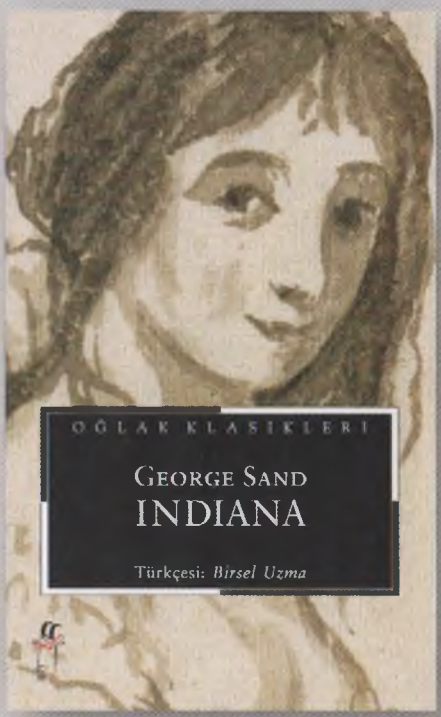
232 sayfa
ISBN 975-329-599-5

Apartman Boşluğu

Hakan Bıçakcı

256 sayfa
ISBN 975-329-598-7

Indiana

George Sand

360 sayfa
ISBN 975-329-597-9

Bütün seçkin kitapçılarda ve Zambak sokak 21 Beyoğlu adresinde.

Alanın farklı boyutlarından seçmeye özen gösterdiğimiz makaleleri içeren Tıp Tarihi dosyasıyla karşınızdayız. "Birinci Dünya Savaşı'nda Tıbbiyeliler ve 14 Mart'ın Tıp Bayramı Oluşu" başlıklı makalede, yurtseverlik ve çağdaşlıkla özdeşleşmiş olan Tıbbiye'nin öğrenci ve hocalarıyla Birinci Dünya Savaşı cephelerindeki hizmetlerine, okullarının kuruluş yıldönümünde İstanbul'un işgaline karşı başkaldırı niteliğinde düzenledikleri ilk kutlamaya ve her senenin 14 Martı'nda gerçekleştirilen bu kutlamaların Tıp Bayramı'na dönüşmesine tanık olacaksınız.

9 Mart Dünya Kadınlar Günü'nde, bu kez dünyada ve ülkemizde kadınların diş hekimliği mesleğine girişlerini gündeme getirdik.

Şefik Görkey, ortaçağdan 19. yüzyıla Batı resim sanatının heyecan verici yolculuğundan seçilmiş tablolarda; hastalıklar ve belirtileri, hormonal anomaliler, hekim-hasta ilişkisi, salgınlar, özellikle veba salgınları, şarlatan hekimler ve dişçiler ile doğum, sünnet, ölüm, diseksiyon sahneleri içeren tabloları yorumlayarak gizemli bir dünyanın perdelerini aralıyor.

Osmanlı Devleti'nin yok olma tehditi ile karşı karşıya kaldığı 19. yüzyıldan başlayan, Birinci Dünya Savaşı sonrasında somut ve hayati bir soruna dönüşen devletin bekası meselesi, genç Türkiye Cumhuriyeti'nde nüfus siyasetinin de dayanağıydı. Çünkü cumhuriyet ilkelerini hayata geçirecek sağlam insan gücüne ihtiyaç duyulmaktaydı. Sağlıklı nüfusu, güçlü bir millet yaratmanın vazgeçilmez koşulu olarak kabul eden anlayışa dayanan doğumu teşvik edici yaklaşım uzun yıllar nüfus siyasetinin temelini oluşturdu. Bülent Özaltay ile Hakan Ertin, buradan yola çıkarak 20. yüzyıl başlarından itibaren Amerika'da ve Avrupa'da yaygınlık kazanan öjenik yaklaşımların ve öjenik kaygılara dayanan politikaların Türkiye'deki yankılarını ele alıyor. 1940'lı yıllara uzanan bu süreçte, öjenik yerine "ırk hıfzısıhhası" teriminin tercih edildiği tıp çevrelerinde konuya çeşitli boyutlardaki yaklaşımlar ile öjenizme yöneltilen eleştirilerin ilgiyle okunacağı kanısındayız.

Pek çok hastalıkta günümüzün vazgeçilmez tanı aracı olan x ışınlarının keşfi, Würzburg'dan İstanbul'a nasıl yansıdığı ve ülkemizde deney mahiyetindeki ilk uygulamalar dosyamızın bir başka konusu.

Fahrettin Er, ülkemizde yetişen şevketi bostan bitkisinden elde edilen ve 60 yıl uluslararası ilaç fabrikalarının eşdeğer ürünleriyle rekabet eden patentli ilk ilacımız Lityazol Cemil'in hazin öyküsünü, Dr. Cemil'in aile arşivinden belgeler eşliğinde yazdı.

Sağlığın yaşamın temeli olduğu gerçeğinden hareketle hazırladığımız Tıp Tarihi dosyasını tamamladığımız karlı ve soğuk şubat günlerinde hastalıklardan uzak, iyi okumalar dileğiyle.

NURAN YILDIRIM

Tıp tarihi dosyası

HAZIRLAYAN: NURAN YILDIRIM

Dünyada ve Türkiye'de
Diş Hekimliği Mesleğinde Kadınlar
Nuran Yıldırım

I. Dünya Savaşı'nda Tıbbiyeliler ve
14 Mart'ın Tıp Bayramı Oluşu
Nuran Yıldırım

Sağlam ve Gürbüz Bir Nesil Yaratmak
Türk Tıbbında Irk Hıfzısıhhası Meselesi
Bülent Özaltay, Hakan Ertin

Röntgenin Keşfinden Sonra
X Işınlarının İstanbul'a Yansıması ve İlk Uygulamalar
Nuran Yıldırım

Rönesans Sonrası Batı'da
Resim Sanatı ve Tıp
Şefik Görkey

Patentli İlk Türk İlacı
Lityazol Cemil'in Öyküsü
Fahrettin Er

I. DÜNYA SAVAŞI'NDA TIBBİYELİLER VE

14 MART'IN TIP BAYRAMI OLUŞU

PROF. DR. NURAN YILDIRIM

Tıphane-i Âmire'den (14 Mart 1827) itibaren bürokratik görevler, salgın ve bulaşıcı hastalıklar ile mücadele, hürriyetçi fikirlerin oluşması, II. Meşrutiyet'in gerçekleşmesindeki etkin rolleri, izleyen yıllardaki savaşlar gibi bütün önemli olaylarda hocalarıyla, öğrencileriyle Tıbbiyeliler vardır. Tıbbiye, cumhuriyete uzanan yolda Türkiye'nin kaderini belirleyen kurumlardan biridir. Bu makalenin amacı hem 18 Mart Çanakkale Zaferi'nin yıldönümü hem de 14 Mart Tıp Bayramı nedeniyle, Tıbbiyelilerin Birinci Dünya Savaşı'ndaki hizmetlerini ve bu ortamda Tıp Bayramı'nın nasıl ihdas edildiğini hatırlatmaktır.

SEFERBERLİK: İHTİYATLAR VE ÖĞRENCİLER SİLAH ALTINA

Birinci Dünya Savaşı başlar başlamaz ilan edilen seferberlik boyunca ülkedeki bütün hastaneler, bulundukları mıntıkalardaki kolordu komutanlıklarının emrine verildi. Ancak ne hastanelerde ne de askeri birliklerde yeteri kadar sağlık personeli vardı. "Mükellefiyet-i Etibba Kanunu" ile, askeri hekimlerin yanında sivil sağlık personelinin de cephelerde görevlendirilmesi amaçlanmıştı. Savaş bitene kadar bu kanuna tabi olacak 20-45 yaş dilimindeki sivil hekimler, eczacılar ve diş hekimleri kendi bölgelerinde hizmete çağrılmaya başlandı. Yardımcı sağlık personeli yetiştirmek için de "Küçük Sıhhiye Zabit Mektebi" açıldı. Ardından 15 hizmet yılını doldurmadan istifa eden ya da bu süreyi doldurup görevden ayrılmış olan cerrahlarla eczacılar silah altına alındı. Savaş sürerken sağlık elemanı açığı büyüdüğünden, öğrencilerin de askere alınması gün-

Erzincan Hilal-i Ahmer Hastanesi, III. Ordu Sıhhiye Reisi Tevfik Salim (Sağlam), sağdan ikinci.

Aksi belirtilmediği müddetçe fotoğraflar Nuran Yıldırım arşivinden alınmıştır.

deme geldi. "Seferberlikte orduda istihdam edilecek talebe-i sıhhiye maâşatı hakkında kanun" hükümleriyle; Askeri Tıbbiye, Tıp Fakültesi, Askeri ve Mülki Baytar Mektepleri, Muavin-i Baytar Mektebi talebeleri, hatta yabancı ülkelerde tahsil ederek Memalik-i Osmaniye'de çalışabilmek için imtihana tabi olan sağlık görevlileri bile hizmet kapsamına girdi. Bu okulların son sınıf talebeleri "sıhhiye ve baytar zabit vekili", 4. ve 3. sınıf talebeleri ile eczacı, dişçi ve baytar mektepleri son sınıflarında okuyanlar "A" sınıfında (yani başçavuş muavini rütbesine eşit) "sıhhiye ve baytar zabit namzeti", ayrıca 2. ve 1. sınıf talebeleri mektepte tahsile devam imkânı kalmadığı halde (B) sınıfında (yani çavuş rütbesine eşit) "sıhhiye ve baytar zabit namzeti" olarak istihdam olunacaklardı. Askeri okul talebeleri muvazzaf ve diğerleri ihtiyat sınıfından sayılmıştı. Askeri birlik ve kurumlara gönderilen bu öğrencilerden hayatta kalıp iyi sicil alanlar altı ay sonra "mülazım-ı sani/teğmen" rütbesine yükseltildi.

İstanbul'da silah altına alınan hekimlerin bilgileri, Gülhane Tababet-i Askeriye Tatbikat Mektebi ve Seririyatı Hastahanesi'nde verilen eğitimle yenilendi. Uzak birliklerdeki hekimlere de yayınlar ve yeni hazırlanan yönetmelikler gönderildi.

Osmanlı Devleti, Eylül 1914 ortalarına doğru; Boğazlar cephesi (İstanbul, Edirne, Gelibolu, Balıkesir), Doğu-Kafkas cephesi (Erzurum, Hasankale), Suriye cephesi (Şam, Kudüs, Halep) ve Irak cephesi (Bağdat, Musul, Kerkük) olmak üzere dört cephe kurdu. Hemen ardından Rusya (1 Kasım) ile İngiltere ve Fransa'nın (5 Kasım) savaş açmasıyla İtilaf Devletleri'ne karşı, İttifak Devletleri safında savaşa katıldı.

Geniş bir coğrafyaya yayılan orduların sağlık hizmetleri, hem yaralıların tedavileri hem de bulaşıcı hastalıklarla mücadele açısından çok önemliydi. Bunun için Sahra Sıhhiye Müfettiş-i Umumiliği kuruldu ve başına da Tıbbiye'den Süleyman Numan Paşa (1868-1925) getirildi. Alman Prof. Dr. Mayer de kendisine müşavir olarak atandı.

DOĞU-KAFKAS CEPHESİNDE BÜYÜK DÜŞMAN; TİFÜS

Sahra Sıhhiye Müfettiş-i Umumisi Süleyman Numan Paşa, çok güvendiği genç öğrencisi Tevfik Salim'i (Sağlam, 1882-1963) Erzurum'a III. Ordu Sıhhiye Reisi ve Şark Ordular Grubu Müfettişi olarak tayin etti (20 Ocak 1917). Görev alanı; Ankara, Sivas, Erzurum, Trabzon vilayetleriyle, Niğde, Kayseri ve Canik sancaklarını kapsıyordu. Kafkas cephesinin karargâhı Erzurum'du. Bölgede askerlerin barındığı binalar hijyenik değildi. Giyecek yetersizdi. Ağır kış koşullarında üniformasız, kaputsuz erler günlük giysileriyle savaşıyorlardı. Sahra Sıhhiye Müfettiş-i Umumiliğine verilen 13 Ağustos 1331 (26 Ağustos 1915) tarihli rapora göre; III. Ordu'da hastalanan 15.845 askerin 2927'si karahumma (tifo), lekeli tifo (tifüs), humma-yı racia (dönek humma), dizanteri ve yılancık hastalıklarından vefat etmişti. Önlem olarak yöre halkı ile askerlere; 83.000 çiçek, 44.000 tifo, 73.000 ünite kolera aşısı uygulandı. Sahra Sıhhiye Müfettiş-i Umumiliği'nin İstanbul'da Gülhane, Kuruçeşme ve Fenerbahçe'de açtığı laboratuvarlarda üretilen bu aşılar zaman zaman birliklere ulaştırılamıyordu. Tifüsü önlemek üzere yaygın bir dezenfeksiyon faaliyetine girişildi. Ancak çarpışmalar başladıktan sonra tifüs ve humma-yı râcia salgınlarının büyümesi önlenemedi. 26 Kasım'da Erzurum'daki hasta mevcudu 7020'yi bulmuştu. Erzurum'da yatan 5000 askerin tedavisine bakan hekim sayısı ise sadece 29'du.

Suriye Cephesi, Hafiretü'l-evca Hastanesinde bir koğuş.

Dr. Abdülkadir Lutfi'nin pratik zekâsı imdada yetişti. 3 Mart 1915'te Kandıra'da çıkan tifüs salgınını söndürmekle görevlendirilmişti. Çarşıdaki fırınlar dikkatini çekti. Fırınların yakınında çadır hamamları kurdurup erleri yıkattı, elbiselerini de fırınlara sokarak bitleri öldürdü. Fırınların ısısı ayarlanamadığından zaman zaman elbiseler yandıysa da on gün sonra tifüs önlenmişti.

Suriye Cephesi, Hafiretü'l-evca Hastanesinde bir başka koğuş.

Kuşatma hareketi ile düşmanı yok etmeyi planlayan Enver Paşa, Rusları çevirmek ve Sarıkamış'ı almak amacıyla orduyu taarruza geçirdiğinde kışın en soğuk günleriydi. 21 Aralık 1914-9 Ocak 1915 tarihleri arasında gerçekleştirilen bu harekâtta soğuk ve tifüs nedeniyle büyük kayıplar verildi. Dönenlerin sayısı ölenlerin çok altındaydı. Bozgundan sonra Pasin-

Gelibolu Hastanesi önünde Hastane Heyet-i Sıhhiyesi.

Suriye Cephesi. Dr. Neşet Ömer bir ameliyatta.

ler, Tortum Vadisi ve Erzurum'daki köylere sığınan erlerin çoğu buralarda öldü. Bu erlerle gelen tifüs ve humma-yı râcia kısa sürede bütün orduya ve çevreye yayıldı. Bu yetmezmiş gibi, Süleyman Numan Paşa dahil, 1914 mezunu genç hekimler tecrübesizlikleri yüzünden hemen tifüse yakalandılar. Hastabakıcılık yapan Erzurum İdadisi (Lisesi) öğrencilerinin çoğu tifüsten öldü. Ölüm öyle hızlı gelmişti ki, tifüse yakalanan Dr. Nazım Şakir (Şakar, 1918-1969) iyileşip hastaneye döndüğünde tanıdıklarından hiçbiri hayatta değildi. Hava değişimi için memleketlerine gönderilen erler hastalığı her tarafa yayarak felaketin büyümesine neden oldular.

Tifüsün yayılmasını önlemek için bitleri yok etmek gerekiyordu ama dezenfeksiyon cihazları yok denecek kadar azdı. Dr. Abdülkadir Lutfi'nin (Noyan, 1886-1977) pratik zekâsı imdada yetişti. 3 Mart 1915'te Kandıra'da çıkan tifüs salgınını söndürmekle görevlendirilmişti. Çarşıdaki fırınlar dikkatini çekti. Fırınların yakınında çadır hamamları kurdurup erleri yıkattı, elbiselerini de fırınlara sokarak bitleri öldürdü. Fırınların ısısı ayarlanamadığından zaman zaman elbiseler yandıysa da on gün sonra tifüs önlenmişti. Bu başarı üzerine dezenfeksiyon amacıyla orduda fırın kullanımı yaygınlaştı, sahra fırınları yapıldı. Kafkas cephesinde de tandırlar kullanıldı.

Sivas Menzil Mıntıka Sertabibi Dr. Ahmet Fikri (Tüzer, 1878-1942),[1] 1916 yılında "Buğu sandığı" adını verdiği bir cihaz geliştirdi. Bir kazan ve üstüne yerleştirilen bir sandıktan ibaret olan buğu sandıklarında, giysiler kazanın üzerindeki sandığa yerleştiriliyor ve kazanda kaynayan suyun buharıyla dezenfekte olup bitlerden temizleniyordu. 1917 yılından itibaren kullanılan buğu sandıkları sayesinde ordu bitten kurtuldu. Aynı yıl Almanya'dan getirtilen seyyar etüv makineleri de kullanıldı.

Bit kırma çalışmaları yanında aşı uygulaması da düşünülmüş; Dr. Tevfik Salim, Dr. Yusuf Ziya, Dr. Haydar (Draman), Dr. Tevfik İsmail (Gökçe), Dr. Fahri, Dr. Server Kâmil (Tokgöz, 1881-1943) ve Dr. Ahmet Fikri (Tüzer), ateşli hastaların kanlarından elde edilen serumları koruyucu olarak uygulamaya karar vermişlerdi. Bu şekilde üretilen ilk aşı, 28 Mart 1915 günü gönüllü olan Dr. Tevfik İsmail ile beş hekime yapıldı. Sınırlı uygulama olanakları ve bazı sakıncalarına rağmen bölgede 941 kişi bu yöntemle aşılandı. Yine de 3. Ordu'da 19.619 kişi tifüse yakalanmış, 7310'u ölmüştü. Erzincan Askeri Hastanesi'nde her hafta bir hekim tifüs nedeniyle kaybediliyordu. Bunlardan biri de Tıbbiye'nin ilk röntgen hocalarından Dr. Süfyan Bey'di. Savaş boyunca Kafkas cephesinde tifüsten; 125 hekim, 25 eczacı, 6 cerrah, 1 diş hekimi, 7 tıp öğrencisi hayatlarını kaybetti.

III. Orduda Sıhhiye Reisliği ve Şark Ordular Grubu müfettişi Tevfik Salim, bölgesindeki sivil yerleşimler ile askeri birliklerde başlattığı salgın hastalıklarla mücadelede, büyük yokluklar ve olanaksızlıklara rağmen hayranlık uyandıracak başarılar kazandı. Bu çalışmalarını anlattığı, *Büyük Harpte 3'üncü Orduda Sıhhî Hizmetler* (İstanbul 1941) bugün bile asker hekimliğine ışık tutacak değerdedir.

SURİYE CEPHESİ, YİNE TİFÜS

IV. Ordu Kumandanı Cemal Paşa'nın karargâh hekimliğine getirilen ve ileriki yıllarda modern ortopediyi kuracak olan Dr. Akif Şakir (Şakar, 1888-1961) aynı zamanda ikmal-i sıhhiye müşaviri Alman Prof. Dr. Mühlens'in muaviniydi. Kanal harekâtı sırasında Sina çölünde cerrahlık yaparken bir yandan da Prof. Mühlens ile birlikte bulaşıcı hastalıklarla mücadeleyi yürütüyordu. Gazze savaşlarından sonra Kudüs'e taşınan seyyar hastanenin başarılı operatörü Dr. Akif Şakir, Şam Hastanesi'nde yaralıları tedavi ederken İngilizlere esir düştü. Vaktiyle Gazze'de tedavi edip hayatını kurtardığı yaralı esirlerden İngiliz Başbakanı Lord Baldewin'in yeğeninin kendisine göndermiş olduğu teşekkür mektubu sayesinde serbest bırakıldı.

Suriye cephesinde çöl koşullarında yaralılar kakule sıhhiye birlikleriyle naklediliyordu. Ağır yaralılar develerin üzerinde sedyelerle, oturabilenler ise develerin yanlarına asılan özel sandalyelerle en yakın seyyar hastanelere taşınıyordu. En önemli sorun tifüstü. 1914'te Kızılay Süveyş Yardım Heyeti başkanı olarak Kudüs'e gelen Tıbbiye'nin dahiliye hocası Dr. Neşet Ömer (İrdelp, 1882-1948), "Ordu Hıfzıssıhha Müşavir Vekili" unvanıyla görevlendirildi. Savaşın son iki yılında Suriye'de IV. Ordu'da kolordu başhekimliği yaptı. Bir yandan Suriye, Filistin, Hicaz ve Sina çöllerinde hasta ve yaralıları tedavi ederken, bir yandan da bu yörelerde görülen hastalıklar üzerinde yaptığı incelemeleri yayınlıyordu. Aldığı önlemlerle Halep'te hastalık odakları kontrol altına alındı.

Savaş boyunca Kudüs'teki 500 yataklı Rus Moskofiye Hastanesi, Dr. Bnb. Fahri Bey yönetiminde yaralıları tedavi etti. Moskofiye Hastanesi'nde görevli Tıbbiye son sınıf öğrencisi Hulusi Fuat (Tugay, 1891-1967), bir süre sonra İstanbul'a dönüp mezun oldu ve Galiçya cephesinde yaralanan askerlerimizin bakımları ile ilgilenmek üzere Avusturya Macaristan Hastaneleri Müfettişi olarak Viyana'ya gönderildi (11 Ekim 1916).

Hint Müslümanlarının Balkan Savaşlarında bağışladığı seyyar hastane ise Hilal-i Ahmer tarafından Hafiretü'l-evca'da faaliyete geçirildi. Dr. Hasan Ferit'in (Cansever, 1891-1969) yönettiği 750 yatak kapasiteli Hafiretü'l-evca' Hastanesi bütün kanal bölgesinin hasta ve yaralılarına ayrıldı. Hastanenin mükemmel ameliyathanesi Opr. Dr. Akif Şakir tarafından hizmete açıldı. Hafiretü'l-evca'da ayrıca toplamı 5000'i bulan Alman ve Avusturya birlikleri için ayrı bir seyyar hastane vardı. Esir düşen İngilizler de bu hastanede tedavi ediliyordu.

IRAK CEPHESİNDE TİFÜS AŞISI

Genç hekimlerden Dr. Abdülkadir Lutfi (Noyan), Irak cephesinde hıfzıssıhha müşaviri olarak görevlendirilmiş, sağlık hizmetleri müşaviri olarak ise Alman Dr. Shwartz atanmıştı. Bu cephede en etkili bulaşıcı hastalıklar tifüs, humma-yı râcia, dizanteri, kolera ve sıtmaydı. Bu hastalıklardan ölenlerin sayısı savaşta ölenlerden fazlaydı. Tifüs burada da hekim ve hastabakıcıların en yaman düşmanıydı. Dr. Abdülkadir Bey bile tifüse yakalanmıştı. İyileşir iyileşmez etkili bir bit mücadelesi başlattı. Bir yandan da tifüs aşısı hazırlıklarına girişti. Reşat Rıza'nın (Kor) Balkan Savaşları sırasında Gülhane'de yaptığı aşı tekniğiyle (yüksek ateş devresinde alınan tifüslü kanın defibrine edilip 60 derecede benmari ile bir saat süre ile inaktive edilmesi) elde edilen aşı, Kurmay Başkanı Kazım Karabekir, doktorlar ve hemşirelere yapıldı. Tifüse yakalanma oranı %8'e düşmesine rağmen, bir Türk doktoru tarafından bulunan ve tıp literatürüne geçmemiş bu aşıya güvenmeyen Goltz Paşa ile özel hekimi Oberndorfer tifüse yakalanarak öldü.

ÇANAKKALE İÇİNDE...

Tıp öğrencileri "Asker Alma Kanunu" hükümlerine göre, kura çıktıkça 6 ay er olarak talimgâhlara sevk ediliyor ve temel eğitim görüyorlardı. 1915 yılında 3., 4., 5. sınıflarda okuyan tıp öğrencileri ile Şam Mekteb-i Tıbbiyesi'ndeki eczacılık ve diş hekimliği öğrencileri, kısmen Beykoz'da Serviburnu, kısmen de Beylerbeyi ve Yeşilköy'deki intan (bulaşıcı) hastalıklar hastaneleri ile değişik birliklere atandılar. Tıp öğrencilerinin bir bölümü de 1915 yılının nisan ayında Reşit Paşa vapuru ile Çanakkale'ye, oradan da Gayret-i Vataniye muhribi himayesinde Gelibolu'ya geçerek hastanelere dağıldılar.

Tıbbiyeyi bitirenlere Gülhane'de askeri staj yapmadan diploma verilmezken, savaş boyunca mezun olanlar staj yapmadan birliklere sevk edildiler. Gülhane de Çanakkale'den getirilen ağır yaralılara ayrıldı. Burada savaştan kaynaklanan çene yara-

Suriye Cephesi, Hilal-i Ahmer laboratuvar çadırı Hafiretü'l-evca Hastanesi. Dr. Ferit Cansever, Dr. Şafi, Dr. Akif ve Şakir Şakar.

Hafiretü'l-evca Hastanesi çadır koğuşu Hilal-i Ahmer Hastanesi.

lanmaları ile diş kayıplarına müdahale amacıyla bir diş müessesesi kuruldu. Cephelere ilkyardım için gönderilen sargı paketleri de Gülhane'de kurulan atölyede hazırlandı.

Çanakkale cephesinde, Ağadere'deki dört seyyar hastane büyük yaralı hastanesi olarak ayrıldı. Bu seyyar hastanelerde zamanın bütün tıbbi gereklerini yerine getirmeye çalışan dört operatör; Dr. Murat (Cankat, 1886-1963), Dr. Kemal (Keskinel), Dr. Ömer Vasfi (Aybar) ve Dr. Nevres (Kuyaş), gece gündüz durup dinlenmeden kanlar içinde yaralı askerlerin hayatlarını kurtarmaya çalıştılar. Hasta ve yaralıların büyük bir kısmı İstanbul'a gönderiliyordu. İstanbul'un çeşitli semtlerindeki resmi binalar ile okullar hastane haline getirilmişti. Bu hastanelerde hizmetler tıp öğrencileri ve gönüllü hastabakıcıların gayretleriyle yürütülüyordu.

İstanbul'da, hocalarla öğrencilerin askeri birliklerde görev almaları yüzünden o yıllarda Haydarpaşa'da bulunan Tıp Fakültesi bir yıl kapalı kaldı ve " Mecruhîn (Yaralılar) Hastanesi" olarak hizmet verdi. Savaşın şiddetini artırdığı 1915 yılında tıp öğrencileri Gümüşsuyu Askeri Hastanesi'nde altı hafta sıhhiye çavuşu olarak staja alındılar. Aynı yıl son sınıf öğrencisi, sonraları Maarif Vekili olan Reşit Galib'in (1893-1934) yol göstermesiyle bütün tıp öğrencileri Türk Ocağı'na kaydoldu.

Çanakkale'den yola çıkan yaralı dolu gemiler Haydarpaşa iskelesine yanaşır, yaralılar bu hastaneye nakledilirdi. Hastanenin yönetimi Müderris Dr. Ziya Nuri Paşa'ya (Birgi, 1872-1936) verilmişti. Yoğun hasta akışı nedeniyle yatak sayısı Eylül 1916'da 750'den 1500'e çıkarıldı. İlave yataklar; klinikler, koğuşların yanı sıra laboratuvarlara, hatta koridorlara bile yerleştirildi. Laboratuvarlardaki boş ilaç şişeleri sürahi olarak kullanılıyordu. Harbiye Nezareti'ne bağlı olan hastane sonradan Kızılay'ın emrine verildi.

CEPHELERE DOKTOR YETİŞMEK İÇİN SÜREKLİ TIP EĞİTİMİ

Hizmete bağlılık ve vatanseverlikleriyle takdir kazanan son sınıf öğrencileri tercihen Kafkas cephesine gittiler. Burada düşman kurşunlarıyla değil, mücadele ettikleri tifüs nedeniyle şehit oldular. Cephelerde onlardan boşalan yerlerin derhal doldurulması gerekiyordu. Hekim ihtiyacının had safhaya ulaşması, Tıbbiye'nin yeniden açılmasını zorunlu hale getirdi. Sağ kalan tıp öğrencileri terhis edildi, yeni öğrenciler kaydedildi ve 1916 yılında eğitime başlandı. Bir sene askeri hizmet yapanların bu hizmetleri staj süresine sayıldı (Mart 1916). Savaşın sıkıntılı günlerinde Kızılay öğrencilere her gün sıcak yemek veriyordu. Eğitim, tatil yapılmadan kesintisiz olarak sürdürüldü. 18 Mart 1917 günü yeni ders yılı başladığında müderrislerden bir bölümü hâlâ İstanbul'da değildi ve 32 müderris muavininden sadece altısı görev başındaydı. Tıp Fakültesi reisi (dekan) Âkil Muhtar (Özden, 1877-1949) ile Besim Ömer Paşa (Akalın, 1862-1940) Hilâl-i Ahmer (Kızılay) idare heyetinde görevliydi. Hayvanat (Zooloji) müderrisi Baytar İsmail Hakkı Bey, zamanının büyük bölümünü askeri baytarlık konularına ayırıyordu. Histoloji hocası Tevfik Recep (Örensoy, 1875-1951) bir askeri hastanede başhekimdi. Patoloji hocası Hamdi Suat (Aknar, 1873-1936) Kafkas cephesindeydi. Dahiliye kliniği başkanı Süleyman Numan Paşa Sıhhiye-i Askeriye Reisliği yapıyordu. Cerrahi hocası Orhan Abdi (Kurtaran, 1878-1948) ile kadındoğum hocası Asaf Derviş (Bükey, 1868-1928) Paşa askeri sıhhiye müfettişliği yapıyorlardı. Birinci Ordu Menzil Hastanesi başhekimliği önce fizik hocası Şevki Bey, daha sonra da anatomi hocası Nurettin Ali (Berkol, 1880-1955) tarafından yürütüldü. Deri hastalıkları kliniği müderrisi Celâl Muhtar (Özden) da Hilâl-i Ahmer umumi müfettişiydi.

Reşat Rıza'nın Balkan Savaşları sırasında Gülhane'de yaptığı aşı tekniğiyle elde edilen aşı, Kurmay Başkanı Kazım Karabekir, doktorlar ve hemşirelere yapıldı. Tifüse yakalanma oranı %8'e düşmesine rağmen, bir Türk doktoru tarafından bulunan ve tıp literatürüne geçmemiş bu aşıya güvenmeyen Goltz Paşa ile özel hekimi Oberndorfer tifüse yakalanıp öldü.

Süleyman Numan Paşa Malta'da sürgündeyken.

Tıbbiye kadrosundaki kırk asistanın dördü görevinin başında, kalanı cephelerdeydi. Bu denli eksik bir kadroyla derslerin tamamını okutmak mümkün değildi. Bu koşullara rağmen eğitim kesintisiz sürdürüldü. Bir senelik müfredat altı ayda tamamlanıyordu. Ağır tıp tahsilini tatil yapmadan dört yılda bitirmek zorunda kalan öğrencilerden sınavlarını başarıyla verip staj sınıfına geçenlerin hepsi kliniklere devam ettirilmeden cephelere sevk ediliyordu. 1917'nin kış sömestrinde kliniklere devam eden öğrenci sayısı 340'ı bulunca, Cağaloğlu'nda bir konak kiralanıp Kızılay'ın yardımıyla poliklinik haline getirildi. Kızılay yardımı, o tarihte fakülte reisi

(dekan) olan Âkil Muhtar Bey'in aynı zamanda Kızılay'da görevli olması sayesinde sağlanabilmişti. 10 Kasım 1917 günü açılan poliklinik üç yıl hizmet verdi. Klinik sınıflarına geçen tıp öğrencileri burada guruplar halinde eğitildiler. 1917 yılında mezuniyet imtihanları nisan ayında "Harp İmtihanı" suretinde yapıldı ve 78 sivil, 78 askeri olmak üzere toplam 156 kişi diploma alarak çeşitli ordulara mülazım/teğmen rütbesiyle tayin edildi. Bir kısmı da belediye ve hükümet tabibi olarak tayin edildi.

Mütareke yıllarında Tıp Fakültesi hocaları derslerde bilgi yanında öğrencilerine ahlaki telkinlerde de bulunuyor, vatanseverliklerini pekiştirici konuşmalar yapıyorlardı. Özellikle Esat (Işık, 1865-1936) Paşa, Âkil Muhtar Bey ve Besim Ömer Paşa genç hekim adaylarının kalplerini vatan ve millet sevgisiyle dolduruyorlardı.

TIBBİYELİ ŞEHİTLER

Birinci Dünya Savaşı'nda Tıp Fakültesi'nden; 680 Türk, 40 Rum, 35 Ermeni ve 10 Musevi olmak üzere toplam 765 öğrenci silah altına alındı. Bunların 346'sı şehit düştü (216 Türk, 70 Rum, 44 Ermeni ve 16 Musevi). Cephede şehit olan 29 kişinin 15'i Türk, 7'si Rum, 7'si Ermeniydi. Ayrıca bir Türk dişçi ile 60 eczacı (45 Türk, 12 Ermeni ve 3 Musevi) da cephede şehit olmuştu. 40 hekim ise başka sebeplerle vefat etti (30 Türk, 5 Rum, 3 Ermeni ve 2 Musevi).

1915 yılında Tıbbiye'ye kaydolan birinci sınıf öğrencilerinin tamamının Çanakkale'de şehit düştüğü ve bu nedenle 1921'de Tıbbiye'nin hiç mezun vermediği öteden beri söylenegelmesine rağmen, kanıt arama çabaları sonuç vermemiştir. İstanbul Üniversitesi'nin henüz tasnif edilip okuyucuya açılmamış olan arşivinde bulunması gereken kayıt defterleri ile mezuniyet defterleri üzerinde karşılaştırmalı bir inceleme yapılmadıkça, onlar birer meçhul Tıbbiyeli olarak kalacaktır.

Tıbbiyeli şehitler için bir abide yapılması 1933 yılında, Dr. Fahrettin Kerim Gökay'ın sahibi ve mesul müdürü olduğu *Tıp Dünyası* dergisi tarafından önerildi. Bu abidenin önce Birinci Dünya Savaşı'nda hekimlerin en çok kurban verdiği Erzurum'a dikilmesi düşünülmüş, 1941 yılında ise Haydarpaşa'daki Tıbbiye binası önüne dikilmesi istenmişti. Savaş yıllarında Tıbbiye'nin klinikleri olan Haydarpaşa Numune Hastanesi, muhtemelen habersiz olduğu bu girişimi yakın zamanda gerçekleştirerek bahçesine Şehit Tıbbiyeliler Anıtı dikmiştir. Bu anıtta, bir askeri doktorun kucağında ölmek üzere olan ağır yaralı bir Tıbbiyeli yatmaktadır.

İstanbul Üniversitesi Çanakkale'de şehit olan tıp öğrencilerini unutmamış, en şiddetli çarpışmaların cereyan ettiği Kanlısırt'a dikilmek üzere bir Tıbbiyeliler Anıtı yaptırmıştır. Ne hazindir ki, bu mevki İngiliz Savaş Komisyonu'na (British War Commission) verildiğinden İngiliz toprağı sayılmış, anıt buradan ancak iki buçuk kilometre uzağa dikilebilmiştir (2000). İstanbul Üniversitesi her yıl hocaları ve öğrencileriyle 18 Mart'ı 19 Mart'a bağlayan geceyi bu anıt çevresinde kenetlenerek geçirmekte ve şehitlerini anmaktadır.

TIBBİYELİLER BAYRAMI

Savaş kaybedilmişti. Mondros Mütarekesi'nden sonra, 13 Kasım 1918 sabahı okulun camlarından bakan Tıbbiyeliler, Sarayburnu önünde demirlemiş İtilaf Devletleri gemilerinin Selimiye Kışlası ve Tıbbiye'ye çevrilmiş toplarını görünce acıyla irkildiler. Bu gemiler işgalin habercisiydi. Nitekim çok geçmeden Tıbbiye'nin bir bölümü İngilizler tarafından işgal edildi (Ocak 1919). İstanbul hükümeti İngilizlerin baskısıyla tutuklamalara girişti. Tutuklanıp apar topar Malta'ya sürülenler arasında Dr. Süleyman Numan Paşa da vardı. Bazı öğrenciler gizlice Anadolu'ya geçip Kuva-yı Milliye saflarına katılıyorlardı. Okulda kalanlar ülkenin sahipsiz olmadığını göstermek için bir şeyler yapmalıydı. Okullarının nüvesi olan Tıphane-i Âmire'nin 92. kuruluş yıldönümünü kutlamaya karar verdiler. Darülfünun-ı Osmani Tıp Fakültesi Talebe

طب فاکولته‌سنك ۹۲ نجی سنهٔ دوریه‌سی اتطاماتندن

1919

(خصوصی فوطوغرافر طرفندن آلنمشدر.)

اولکی کون طب فاکولته‌سنك ۹۲ نجی سنهٔ دوریه‌سی تسعید مناسبتیله دارالفنون قوفه‌زانس صالونی اوکنده فاکولته معلمین محترمه‌سیله بعض طلبه‌نك یادگار اولمق اوزره آلدقلری فوطوغرافیدر.

طالبلك برلکده آلدقلری فوطوغرافیدر.

Cemiyeti, 14 Mart 1919 günü Darülfünun konferans salonunda bir çay ziyafeti tertip etti. Bu davete; Feyzi (Feyzullah İzmidi, 1845-1923) Paşa ve Besim Ömer Paşa başta olmak üzere Tıp Fakültesi ve Darülfünun hocaları, İngiliz-Amerikan-Fransız Kızılhaç temsilcileri, Fransız Sıhhiye Müfettiş-i Umumisi, İnas Darülfünunu öğrencileri ve Osmanlı basını temsilcileri katıldı. Salonun bir tarafına Tıp

Tıbbiye'nin 92. yıl kutlama törenine katılanlardan bir grup, Darülfünun konferans salonu önünde.

14 Mart 1919 Süheyl Unver Defterleri Süleymaniye Kütüp. No. 88.

Fakültesi öğrencileri, diğer tarafına da İnas Darülfünu'nun kız öğrencileri ile davetli hanımlar oturmuştu. Tıp Fakültesi öğrencilerinden Kemal Bey okulun kısa bir tarihçesini anlattıktan sonra, tıp eğitiminin Fransızca yerine Türkçe yapılmasını sağlayan Kırımlı Aziz Bey ve diğer hocaların hizmetlerine değindi. Amerika'da ederek kürsüden ayrıldı. İnas Darülfünunu son sınıf talebesi Mediha Hanım bu teşebbüsleri için Tıbbiyelilere teşekkür etti. Son konuşmayı yapan Besim Ömer Paşa, erkek ile kadının sosyal mevkilerinden bahsetti ve salonda hanımlarla erkeklerin ayrı taraflarda oturmalarını eleştirdiği şu sözleri şiddetle alkışlandı; "Eğer, şimdi burada bulunduğunuz gibi, Türk gençliği bir tarafta, Türk kadınlığı bir tarafta ayrı ayrı çalışacak olursak yükselemeyiz."

masına, ardından Tıbbiye'nin bir bölümünü işgal eden İngilizlere, 16 Mart 1920'den sonra da İstanbul'un işgaline karşı Tıp Talebe Cemiyeti tarafından adeta bir meydan okuma olarak düzenlenen bu törenler her yıl tekrarlandı ve zamanla gelenekselleşerek Tıbbiyeliler Bayramı'na dönüştü.

1917 Tıbbiye mezunları.

Süleyman Numan Paşa Alman cephelerinden birinde 1916.

Tıbbiye'nin 94. kuruluş yıldönümü 14 Mart 1921 günü Kadıköy'deki Hale sinemasında kutlandı. Şehzade Ziyaeddin Efendi, Hahambaşı, Tıp Fakültesi Müdürü ve hocaları, ilim irfan sahibi birçok kişi, talebe cemiyetleri heyetleri, bazı hanımefendiler, Sıhhiye-i Askeriye Reisi Yusuf Ziya Paşa, Sıhhiye Müdir-i Umumisi Abdullah Cevdet Bey ve Azerbaycan Sefareti'nden bir heyet hazır bulundular. Sahneye, tıbbın kudretini temsilen bir sancak ile bir kafa iskeleti konmuştu. Saat 14.30'da Marş-ı Sultani ile başlayan toplantıda, Dr. Memduh Necdet Bey açış konuşmasında Tıp Mektebi'nin tarihini canlandırdı. Misafirlere büfede çay ve pasta ikram edildikten sonra son sınıf talebelerinden Fahrettin Bey, projeksiyonla yaptığı gösteride tıp üstatları hakkında bilgiler verdi. Mahzar Paşa ile Türkçe tıp terminolojisinin oluşturulmasında hizmetleri geçen Kırımlı Aziz Bey'in ruhlarına Fatihalar okunduktan sonra resim sergisi gezildi.

Önce İtilaf Devletleri'nin Sarayburnu önlerinde demirleyen donanmasına, ardından Tıbbiye'nin bir bölümünü işgal eden İngilizlere, 16 Mart 1920'den sonra da İstanbul'un işgaline karşı Tıp Talebe Cemiyeti tarafından adeta bir meydan okuma olarak düzenlenen bu törenler her yıl tekrarlandı ve zamanla gelenekselleşerek Tıbbiyeliler Bayramı'na dönüştü.

TIBBİYELİLER BAYRAMI'NIN TARİHİNE İLİŞKİN TARTIŞMALAR

14 Mart 1921'de yapılan kutlamadan hemen sonra, hekimler arasında yıldönümü kutlamalarının tarihi konusunda münakaşalar başladı. 19 Mayıs 1921'de Haydarpaşa'da Tıp Fakültesi konferans salonunda, Prof. Refik (Güran), Ziya Nuri (Birgi) Paşa ve Raşit Tahsin (Tuğsavul) Bey'in katılımlarıyla gerçekleşen toplantıda, Askeri Sıhhiye Dairesi Harp Tarihi Sıhhiye Şubesi'nde görevli Dr. Yzb. Osman Şevki (Uludağ), Türk hekimliğinin 94 değil 500 yıllık bir geçmişe sahip olduğunu ve kutlamanın, Türkçe tıp eğitimi yapan Bursa Darüşşifası'nın kuruluş günü olan 12 Mayıs'a alınması gerektiğini ileri sürdü. Bu teklif tartışmalara yol açtıysa da 14 Mart günü değiştirilmedi. Dr. Osman Şevki ise bu konudaki ısrarını yayınlarıyla sürdürdü.

1 Ocak 1929 günü Maarif Vekili Mustafa Necati Bey, Dr. Ömer Vasfi (Aybar) ile Dr. Şevki Halil'in (Pek) cerrahi müdahalelerine rağmen ölünce, kamuoyunda Türk hekimlerine yönelik olumsuz görüşler dile getirilmeye başlandı. Türk hekimlerinin başarısızlığını ileri sürüp Avrupa'dan hekim

tahsil etmiş olan Memduh Necdet Bey, kuruluşundan 1919 yılına kadar Tıbbiye'den 607 Türk, 240 Rum, 170 Ermeni, 79 Musevi, 11 Sırp-Bulgar olmak üzere toplam 5107 hekimin mezun olduğunu ifade edip, Tıbbiye'nin Birinci Dünya Savaşı'na katkılarını rakamlarla dile getirdi. Ateşli sözlerle sürdürdüğü konuşmasını; "İtiraf ediyoruz ki vatan, bilhassa onun kalbi, beyni olan İstanbul bu dakikada korkunç bir buhran geçiriyor. Ama korkmuyoruz... Buradayız, burada kalacağız... İstanbul bizimdir, çünkü halife ve hakan yatağıdır. İstanbul bizimdir çünkü şehitler ve tarih buradadır. İstanbul bizimdir çünkü istiklâl buradadır," cümleleriyle bitirdiğinde salon alkıştan inliyordu. Verilen aranın ardından misafirlere büfeden çay ve pasta ikram edildi. Bundan sonra kürsüye gelen Âkil Muhtar Bey bir konuşma yaptı ve davete icabet ettikleri için Kızılhaç heyetine teşekkür

getirilmesini isteyenler oldu. Avrupa basınında Türk hekimliğinin aslında Rum doktorlar tarafından kurulduğu, İstanbul halkının üç beş yabancı hekim sayesinde tedavi edilebildiği, Lozan Antlaşması ile Türkiye'de çalışması yasaklanan yabancı hekimlere yeniden izin verilmesi gerektiği dile getiriliyordu. Türk Tıp Cemiyeti, İlk olarak Darülfünun Emini (Rektör) Neş'et Ömer Bey (İrdelp), Türk Tabipleri Birliği Merkez Konseyi Başkanı Dr. Ahmet Rasim (Onat), ardından da Tıp Talebe Cemiyeti Başkanı Talat ve Askeri Tıbbiye'den Muzaffer beyler konuştular. 1929-1934 yıllarında 12 Mayıslarda yapılan kutlamalar, 1935 yılında tekrar 14 Mart'a alındı. gide, hocalar kısa yazılarla anılarını ya da çeşitli konulardaki görüşlerini öğrencileriyle paylaşır, öğrenciler de karikatürler ve fıkralarla hocalarını hicvederdi. Zamanla öğrenci dernekleri çoğalınca, bayram düzenlemelerini tabip odaları üstlendi ve adı da, "14 Mart Tıp Bayramı" oldu. 1976 yılından beri de 14 Mart'ı içine alan

Tıphane-i Âmire'nin 92. kuruluş yıldönümünde son konuşmayı yapan Besim Ömer Paşa, erkek ile kadının sosyal mevkilerinden bahsetti ve salonda hanımlarla erkeklerin ayrı taraflarda oturmalarını eleştirdiği şu sözleri şiddetle alkışlandı; "Eğer, şimdi burada bulunduğunuz gibi, Türk gençliği bir tarafta, Türk kadınlığı bir tarafta ayrı ayrı çalışacak olursak yükselemeyiz."

Türk hekimliğinin ve Tıp Fakültesi'nin hakir görüldüğü bu ortamda, bu tarizlere bir cevap olmak üzere bu kez, Türkiye'de ne kadar köklü bir tıp eğitimi olduğunu göstermek ve Tıbbiyeli ruhunu yaşatmak amacıyla, Dr. Osman Şevki'nin işaret ettiği Bursa Darüşşifası'nın 1399 yılında açıldığı 12 Mayıs'ı esas aldılar. 12 Mayıs 1929 günü Haydarpaşa'daki Tıp Fakültesi konferans salonunda yapılan Tıbbiyeliler Bayramı'nda, cümle kapısında Ertuğrul Gemisi mızıkası marşlar çalıyor, sivil ve askeri Tıbbiyeliler misafirleri karşılıyordu. İstiklal marşıyla başlayan törende Tıp Fakültesi'nin bütün hocaları hazırdı. Bu değişiklikte, Türk tıbbında Batı'ya yönelişin, 14 Mart 1827'de kapılarını açan Tıphane-i Âmire ile başlaması etkili olmuştur.

Tıp Talebe Cemiyeti'nin başlatıp uzun yıllar organize ettiği Tıbbiyeliler Bayramı'nda gündüz Tıp Fakültesi'nin ve Türk tıbbının gelişimi anlatılıp önde gelen tıp hocaları anılırken, geceleri de tıp baloları yapılıyordu. Tıp Talebe Cemiyeti'nin her yıl *Tıbbiyeliler Bayramı* adıyla yayınladığı kitapçıkta Tıbbiyenin tarihçesi ve Türk tıbbının gelişimi anlatılırdı. Ayrıca yine her senenin 14 Mart günü *Tıp Yolunda Yılbaşı* adıyla çıkarılan der-

Suriye Cephesi, Alman çadırı.

hafta "Tıp Bayramı ve Sağlık Haftası" olarak kutlanıyor, güncel sağlık sorunlarıyla hekimlik mesleğine ilişkin sorunların tartışıldığı toplantıların yanı sıra spor ve müzik etkinlikleri düzenleniyor.

DİPNOT VE KAYNAKLAR

1 Cumhuriyet döneminde Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti müsteşarlığı, Erzurum milletvekilliği ve içişleri bakanlığı yaptı.

Akıncı, Sırrı: "14 Mart 1827'nin Anlamı", *Dirim*, C. XLV, s. 2 (Şubat 1970), s. 79-88.

Binbaşı Halis Bey: *Çanakkale Raporu*. Arma Yayınları, İstanbul, 2003.

Çanakkale Acı İlaç. 18 Mart 1915-9 Ocak 1916. Deva Holding A.Ş. İstanbul 2005.

Dağlar, Oya: *War, Epidemics and Medicine in the Otoman Empire From the Bilkan Wars Throuh Great War (1912-1918)*. Dissertasion. The Atatürk Institute for Modern Turkish History. Boğaziçi University 2004.

Erkoç, Şahap-A. Kazancıgil: "Osmanlı Ordusunda I. Dünya Savaşında 3 Teşrinisani 1330-3 Nisan 1333 Tarihleri Arasında (1914-1917) Şehit Olan Sağlık Subaylarının Listesi", *Tıp Tarihi Araştırmaları*, No. 10 (Haziran 2001), s. 72-88.

Gökay, Fahrettin Kerim: "14 Mart Tıp Bayramında Profesör Gökay'ın Konuşması", *Tıb Dünyası*, C. XXX, No. 5-349 (Mayıs 1957), s. 2389-2394.

İleri, No. 1124, 15 Mart 1337 [1921].

Mazhar Osman: "Geçen Senenin Son İçtimasının Hatimesi Olmak Üzere Muallim Mazhar Osman Bey Tarafından İrad Edilen Nutuk ve Muharebe-i Hazırada Vazifeleri Uğrunda Terk-i Hayat Eden Meslektaşların Esamisi Listesi", *Şişli Müessesesinde Emraz-ı Akliye ve Asabiye Müsamereleri*, 1918.

Nazım Şakir: "Birinci Cihan Harbinde Erzurum ve Sağlık Organizasyonu Anıları", *Çeşitli Yönleriyle Erzurum ve Çevresi*. Haz. Nusret Karasu-Nihat Özyardımcı, Ulusal Verem Savaş Derneği, 1968.

Noyan, Abdülkadir: *Son Harplerde Salgın Hastalıklarla Savaşlarım*. Ankara Tıp Fakültesi Yayınları, Ankara, 1956

Özbay, Kemal: *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastaneleri*. C. I, Yörük Basımevi, İstanbul, 1976.

Özlen, Fatma: "Çanakkale'de Tıbbiyeli Şehitler. Bir Efsanenin Analizi", www.gallipoli1915.org/tibbiye.sehit.htm

Sağlam, Tevfik Salim: *Büyük Harpte 3'üncü Orduda Sıhhi Hizmetler*. İstanbul 1941.

"Selerberlikde orduda istihdam edilecek talebe-i sıhhiye ma'aşatı hakkında kanun", *Takvim-i Vekayi*, 2856, 17 Nisan 1333 (1917).

"Şehid Hekimler Abidesi", *Tıp Dünyası*, C.XIV, No. 1-153 (15 İkincikânun 1941).

"Şuûn", *Darülfünun Tıp Fakültesi Mecmuası*, sene 1, s. 1 (Mart 1332/1916), s. 100 ve sene 2, s. 6 (Ağustos 1333/1917), s. 511.

Takvim-i Vekayi, 1958, 24 Eylül 1330 (1914).

Tevfik Sağlam: "Türk Hekimliğinde (Gülhane)nin Rolü", *Askeri Sıhhiye Mecmuası*'ndan ayrı baskı. Askeri Tıbbiye Matbaası 1944.

Tevfik Salim: "Gülhane'nin Tarihçesinden Bir Kısım", *Askeri Tıp Mecmuası Kongre Nüshası*, C. 56, No 9 (1927), s. 257-272.

"Tıbbiyeli öğrenciler anıldı", www.yasamgazetesi.com

Ünver, A. Süheyl: "Birinci Cihan Harbinde Tıp Fakültesi", *Modern Tedavi Mecmuası*, No. 3 (1951)'den ayrı baskı. İstanbul 1952.

Yıldırım, Nuran: "Osmanlı Ordusunda Kakule Sıhhiye Bölükleri", *V. Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildirileri* (Ed. Esin Kahya, Sevgi Şar, Adnan Ataç, N. Yasemin Oğuz, Berna Arda), Ankara. 1998, s. 163-187.

Yıldırım, Nuran: "Birinci Dünya Savaşı'nın Meçhul Tıbbiyelileri", *Doktor*, yıl 4, sayı 26 (Nisan-Mayıs 2005), s. 38-40.

Yılmaz, Hakan: "Onlar ölüm arkadaşıydı", www.istanbul.edu.tr/iletim/70/haberler/u10.htm

RÖNESANS SONRASI BATI'DA

RESİM SANATI VE TIP

PROF. DR. ŞEFİK GÖRKEY

Uzun süredir sanat tarihçileri tarafından incelenen, çeşitli akademik çalışmalara konu olan sanat eserlerinin hekimlerin tıp bilgisi ve deneyimleri ile incelemesi, yüzyıllardır bilinenlerin çok daha farklı yorumlanmasını sağlamıştır. Bu konudaki yayınlar gerek hekimler, gerekse sanat tarihçileri ve sanat ile ilgilenenler için çok ilgi çekici bir alan olma yolundadır. Sanatçıların hastalık belirtilerini ve bu belirtilerin ayrıntılarını betimlemekteki gözlem yetenekleri ise sanatseverleri bir kez daha hayran bırakmaktadır.

Resim yapma ihtiyacı hep olagelmiştir. Tarihöncesi dönemlerde farklı amaç ve güdülerle başlamış olsa da, insanlık tarihinin her döneminde, her uygarlıkta resim var olmuştur. Bin yıllar boyunca yapılan resimlerden günümüze ulaşan örnekleri sanat tarihçileri kendi uzmanlık alanları açısından yorumlamaktadır. Ancak resim sanatına ve insanlığın bu konudaki birikimine sadece onlar hayranlık duymamaktadır. Günümüzde ister profesyonel, ister amatörce olsun, resim sanatı ile ilgilenen herkes, hangi alanda eğitilmiş ise o konuda

Johan van Neck'in (1636-1714) "Prof F. Ruysch'un anatomi dersi" adlı tablosu. Bebeğin yanında resmedilen plasentadan, yeni doğmuş bir bebeğin diseksiyonunun betimlenmeye çalışıldığı anlaşılıyor. Ancak bebek "yenidoğan" bir bebekten çok daha büyük görünüyor.

Amsterdam Tarih Müzesi Koleksiyonu.

ayrıntılar görmekte ve bu sanata ilgi, saygı ve hayranlık duymaktadır. Batı resim sanatı ile ilgilenen, okuyan, müzeleri gezen, kitapları karıştıran hekimler de tablolarda, fresklerde, minyatürlerde meslekleri ile ilgili pek çok ayrıntı görmüş, hâlâ da görmektedir. Batı resim sanatındaki; hekimler, hekim-hasta ilişkisi, hastalıklar, hastalık belirtileri, çeşitli salgınlar -özellikle veba salgınları- ile ilgili fresk ve tablolar, kimi tıp tarihçilerinin de ilgisini çekmiştir. Tıp tarihi araştırmalarına farklı bir boyut kazandıran ve bilimsel yayınları ile konunun akademik bir çekim alanı olmasına katkı sağlayan Henry Sigerist, *Civilisation and Disease* adlı eserinde edebiyat, müzik ve sanatın tıp tarihindeki yerine değinmiştir.[1] Zaman içinde sanat, özellikle "Batı resim sanatı ve tıp tarihi" konusundaki bildiriler, uluslararası tıp tarihi kongrelerinde de yer alır olmuştur. Prof. Dr. Emine M. Atabek bu konudaki yayınları ve uluslararası kongrelerdeki bildirileri ile ülkemizi temsil eden öncü öğretim üyelerinden biridir.[2]

Tıbbın ulaştığı bilgi birikimi, yoğunluğu ve teknolojinin tıp alanına ağırlıklı olarak girmesi ile, modern/çağdaş olarak tanımladığımız, ancak ne kadar insancıl olduğunun sorgulanması gereken bir hekim-hasta ilişkisinin yaşandığı bir dönemdeyiz. Büyük kent karmaşası ve sorunlar nedeniyle insanların birbirlerine ayıracak zamanlarının olmadığı bu "modern/çağdaş" ortamda, daha iyi bir tıp öğrenimini gerçekleştirmeyi düşünüp bu konuda zaman ve emek harcayanlar, organ ve dokulara indirgenmiş uzmanlık alanları ve tıp öğrenimindeki yoğun bilgi yüküne, "tıpta insanbilimleri" (Medical Humanities) temel başlığı altında[3] edebiyat, müzik ve resim sanatının tıp ile örtüşen konularını serpiştirerek, genç hekim adaylarına "insanın, insan boyutunu" hatırlatmayı amaçlıyorlar.[4]

"Batı resim sanatı ve tıp" başlığının pek çok açılımı olabilir. Yukarıda söz edilen "tıpta insan bilimleri" konusunun giderek ilgi çekici bir alan haline gelmesi, sanat tarihçileri ile tıp tarihçilerinin yanı sıra son yıllarda çeşitli uzmanlık alanından hekimlerin de birikimleri ile katkıda bulundukları bir platform haline gelmiştir. Gerek fresk ve tablolar, gerekse bu konuda yapılan yayınlar incelendiğinde, "tıp ve resim sanatı" başlığı altında şöyle bir gruplama yapılabilir:

1- Hastalıklar ve hastalık belirtileri
2- Hekim-hasta ilişkisini gösteren tablolar[5]
3- Hekimlerin meslek gruplarını/örgütlerini betimleyen tablolar
4- Salgınlar -özellikle veba salgınları- ile ilgili tablo ve freskler[6]
5- Şarlatan hekimler
6- Köy meydanında diş çekenler/şarlatan dişçiler[7]
7- Görme ve fiziksel engelliler
8- Doğum sahneleri
9- Sünnet

Lucca Signorelli'nin Orvieto Katedrali'nde bulunan San Brizio şapelindeki "Kıyamet gününde ölülerin dirilişi" adlı freskinden detay. Sanatçılar, antik çağdan itibaren insan anatomisi konusunda sınırlı bir bilgiye sahipti. İskelet sistemi ve kemik anatomisi konusundaki bilgiler ancak insan diseksiyonunun gerçekleştirilmesi ile mümkün olabildi. Bu fresklerde, Lucca Signorelli'nin kas bilgisi konusunda göreceli doğru bir bilgiye sahip olmasına rağmen, kemik anatomisi konusunda tamamen bilgisiz olduğunu görüyoruz.

19. yy sonundan bir otopsi sahnesi. Dönemin otopsi odasını ve kullanılan malzemeleri gösteriyor. Hekim, sol elinde hastanın kalbini tutuyor. Sağ elinde ise bistürisi var. Ölenin güzel bir kadın olması, biraz da romantik bir boyutu ima ediyor.

Enrique Simonet, "Hekim," 1890.
(Prado Müzesi, Madrid)

Domenico Ghirlandaio, "Çocuk ile birlikte yaşlı adam".
Louvre Müzesi.

10- Diseksiyon sahneleri
11- Bandaj örnekleri
12- Üroskopi vb. tanı yöntemleri
13- Küçük cerrahi girişimler
14- "Delilik taşının çıkarılması" sahneleri
15- Gerek dini, gerek din dışı konularda ölüm sahneleri
16- Ölümün dansı
17- Asi örnekleri ve idam edilenler[8]
18- Alkolizm
19- Ağrı[9] ve benzer konular

18, özellikle de 19. yüzyıldan itibaren bilimsel deneyler, hastane ortamında muayene, hasta vizitleri, ameliyat ve otopsi sahneleri de sanatçılar tarafından kullanılan konular arasında yer almaya başlamıştır. Bu konuda örnek olarak Andre Brouillet, Enrique Simonet, Thomas Eakins verilebilir. Tıp ve sanat konusunda bir diğer bakış açısını ise, özellikle son yüzyıllarda, ressamların hastalıklarının sanatları üzerindeki etkisinin incelenmesi oluşturur. Bu konuda en çok yayın yapılan ressamlar arasında El Greco, Van Gogh, Frida Kahlo, Renoir, Lautrec ve Paul Klee sayılabilir.[10]

Bu sınıflama içinde en geniş konuyu, tablolarda rastlanan hastalıklar ve hastalık belirtileri ile çeşitli hormonal anomaliler oluşturur. Sanata meraklı hekimler, hekimlik bilgileri ile gerek müzelerde, gerekse sanat kitaplarında gördükleri eserlerde pek çok hastalık veya hastalık belirtisini hemen fark ederek tanı koyarlar veya bazı hastalıklardan şüphelenirler. Bu oldukça heyecan verici bir serüven, bir keşiftir ve bu serüvenlerin çok az bir kısmı yayınlanmıştır. Ancak uluslararası yayınlar izlendiğinde, resim sanatının hekimlerin ve bazı tıp tarihçilerinin giderek daha çok ilgilendikleri bir alan haline geldiği görülür. Hekim-hasta ilişkisine ve hekimlerin meslek gruplarını/örgütlerini betimleyen tablolara daha çok Kuzey Avrupa'da, Flaman resminde rastlanır. Bu konuda Gabriel Metsu, Jan Steen, Gerard ter Borch, Frans Hals ilk akla gelen isimler arasındadır.[11] Salgınlar, özellikle ortaçağdaki veba salgınları Avrupa tarihini derinden etkilemiştir. Bu nedenle salgınlar tüm kıtadaki tablolarda ve freskler yaygın olarak betimlenmiştir.[12] Bazı sanatçıların bu salgınlarda erken yaşta öldüğü de unutulmamalıdır. Doğum sahneleri, özellikle "Meryem'in Doğumu" konusu mozaiklerde ve özellikle fresklerde yaygın olarak kullanılmış

Doğum sahneleri gerek dini içerikli, gerekse din dışı konu olarak sıkça kullanılmıştır. Rusya'da doğduğu köyü, Vitebsk'i yaşamı boyunca unutmayan Chagall'ın eserlerinde çocukluğuna ait izlenimler, anılar hep yer almıştır. Chagall'ın bu tablosu doğumdan hemen sonraki anı betimliyor. Yeni doğan bebek ebenin ellerinde. Yatağın altından süzülen erkek, baba olmalı. Hem eşini hem de bebeğin cinsiyetini merak ediyor. Yatak hayli süslüyse de, sıradan bir köy evi olmalı. Kapıda ve pencerede meraklı yakınlar ve köy halkı betimlenmiş. Hatta bir inek de onlara eşlik ediyor. Biraz daha sağduyulu olan bir kişi herkese sessiz olmalarını işaret ediyor.

Marc Chagall, "Doğum." 1910. (Kunsthaus, Zürih)

ve kiliselerin duvarlarını süslemiştir.[13] İtalya'dan Almanya'ya kadar, farklı coğrafya ve dönemlerde yapılmış bu freskların incelenmesi bize o yüzyılda ve o coğrafyada doğum, doğum odası ve kullanılan yöntemler konusunda fikir vermektedir. Ancak, Chagall'ın "Doğum" adlı eserinde olduğu gibi, doğum sahneleri 20. yüzyılda bile din dışı konulardaki resimlere konu olmuştur.[14]

Rönesansla birlikte ölü insan bedeni üzerinde anatomik incelemelerin yapılmaya başlanması sanatçıları etkilemiş, bu, sonraki yüzyıllarda başlı başına bir konu haline gelmiştir. Leonardo da Vinci'nin insan anatomisi konusundaki çizimleri bilinir.[15] Bu dönemde, özellikle İtalya'daki sanatçıların eserlerini bir tıp tarihçisi gözüyle incelemek çok ilgi çekicidir. Eski Yunan'dan itibaren sanatçılar, palpasyonla insan kaslarının anatomisi konusunda bilgi sahibidir, ancak bu yüzeyel bir bilgidir. Özellikle kıyamet günü sahnelerinde mezarlarından kalkanların betimlendiği bölümler sanatçıların kas bilgilerinin gerçeğe yakın olduğu, iskelet betimlemeleri incelendiğinde ise kemik bilgilerinin sınırlı olduğu görülür. Bu konuda Luca Signorelli'nin Orvieto Katedrali'ndeki freskleri örnek olarak gösterilebilir.[16] Sonraki yüzyıllarda, özellikle diseksiyonun tıp eğitimindeki yerini almasının ardından, eğitim amacı ile diseksiyon yapan hekimler veya hekim gruplarının tablolarına rastlanır. 16. yüzyıl ve özellikle 17. yüzyılda bu konudaki tablolar Flaman resminde daha sık görülür. Bunların en çok bilineni Rembrandt'ın "Dr Tulp'un anatomi dersi"dir. Ancak bu konu sadece Rembrandt tarafından resmedilmemiştir. Thomas de Keyser, Aert Pietersz, Nicolaes Eliasz, Gonzales Appelmans, Juriaan Pool, Jan Maurits Quinkhard, Pieter

Mantua sarayında, "Camera degli Sposi"deki "saray" adlı freskten detay, Mantegna. Freskte Ludovico III, eşi Brandenburglu Barbara, çocukları ve saray erkânı yer alır. Hormonal anomalisi olan bu çocuğun kim olduğu belli değildir. Aile tablosunda yer alması nedeniyle III. Ludovico'nun çocuklarından biri olması mümkündür.

Anestezinin bulunmadığı dönemde yapılan bir cerrahi operasyon. Bazı psikiyatrik hastalıklarda hastanın kafasının içinde olduğuna inanılan "delilik taşının -sembolik olarak- çıkarılmasını" tanımlayan çeşitli tablolar bulunmaktadır. Tablonun adı bu girişimi çağrıştırıyor. Ancak daha büyük bir olasılık, hastanın başına yapılan bir insizyon ardından sülük yapıştırılmakta olması. Dört unsur kuramının hâlâ geçerli olduğu dönemde hastadan kan alınıyor. Hekimin yanındaki seramik kaplar, sülükler için. Hastanın yanında ise olasılıkla hasta yakını olan bir kadın var. Kolunda sepeti, günlük alışverişe giderken hastasını da hekim muayenesine getirmiş. Merakla uygulamayı izlemekte. Büyük bir ciddiyetle "cerrahi girişimini" gerçekleştiren hekimin muayenehanesi oldukça mütevazı. Sağ yanda, olasılıkla yeni yetişmekte olan bir çırak hekim, hastaya preparat hazırlıyor. Yanındaki duvarda bulunan nişte, bir diğer hastanın "üroskopi" için gelmiş idrarı var. Kapıdan çıkmakta olan bir diğer yardımcının elinde bir kap görülüyor. Belki de üroskopi yapılan hastanın idrarını dökmek için dışarı çıkıyor. Tavanda asılı olan kurutulmuş balık ve pencerede tünemiş baykuş, hekimin aynı zamanda simya ile de ilgilendiğini gösteriyor olabilir.

David Teniers, "Cerrahi Operasyon". 17. yy. (Prado Müzesi, Madrid)

Tıp ve sanat konusunda bir diğer bakış açısını ise, özellikle son yüzyıllarda, ressamların hastalıklarının sanatları üzerindeki etkisinin incelenmesi oluşturur. Bu konuda en çok yayın yapılan ressamlar arasında El Greco, Van Gogh, Frida Kahlo, Renoir, Laeutrec ve Paul Klee sayılabilir.

Pauw, Adrien Ostade, Jan van Neck, Cornelis Troost, Adrian Backer'in de bu konuda tabloları vardır.[17]

Tanı koymak için, bugün başvurduğumuz çok sayıdaki test bulunmadan önce, yüzyıllar boyunca hekimlerin kullandığı tek bir yöntem vardı, üroskopi. Bir başka deyişle, hastanın idrarının rengine, berrak veya bulanık olup olmamasına, yerine göre tadına bakarak hastalığı tahmin edilirdi. Bu konudaki betimlemelere de yine özellikle kuzeyde, Flaman resminde sıkça rastlarız. Jacob Ochtervelt, Jan Steen, Gotfried Schalcken, Gabriel Metsu, Gerrit Dou'nun eserlerinde üroskopi yapan, nabız alan, lavman yapan, kan alan hekimlere sıkça rastlanır.

Batı resim sanatı içinde hastalıklara yer verilmesi oldukça erken dönemlere rastlar. Ortaçağda, Hıristiyan topraklarda yaşayan okuryazar olmayan halka İncil'deki konuları anımsatmak için kilise duvarlarına yapılan resimlerden yararlanılmıştır. İsa peygamberin mucizeleri arasında yer alan, görme engellilerin gözlerini

açması (ki daha sonra insanların Hıristiyanlığı kabul ederek "gerçeklere gözlerinin açılması" gibi sembolik bir anlam da yüklenecektir), fiziksel engellileri yürütmesi, çeşitli dermatolojik hastalıkları, cüzamlıları, felçli hastaları iyileştirmesi, ölüleri diriltmesi gibi mucizeleri anlatan İncil'deki metinlerle, yine İncil'den kaynağını alan "Meryem'in doğumu" ve diğer azizlerin mucizeleri gerek mozaik, gerekse fresk ve tablolarda yaygın olarak işlenmiştir.[18] Bu betimlemelerin incelenmesi, resimlerin yapıldıkları yüzyıllarda ve ülkelerde engellilerin kullandıkları destekler, aksesuvarlar, bandajlar konusunda tıp tarihçilerine çok önemli bilgiler vermektedir. Günümüzde mozaik sanatının en değerli örneklerinin İtalya'da Ravenna, Sicilya'da Monreale ile Palermo ve İstanbul'da olduğu bilinir. Palermo ve Monreale'deki mozaiklerde yukarıda söz edilen sahnelere sıkça rastlanır. İstanbul'da ise, Bizans döneminden günümüze ulaşmış olup muhteşem mozaikler içeren Chora Manastırı'nda (Kariye Müzesi) yine benzer amaçlarla yapılmış sahnelerde engelliler, elefantiasisli hastalar, cüzamlılar görülür.[19] Pek çok sanatçı, fresk ve tablolarında yüzyıllar boyunca aynı konuları kullanmıştır.

17. yüzyıl Flaman resim sanatında hekim-hasta ilişkisi sıkça betimlenmiştir. Arka plandaki büyük boyutlu tablo, duvar saati ve olasılıkla Doğu'dan gelen masanın üzerindeki Osmanlı halısı, hekimin ziyaret ettiği evin orta sınıfın üstünde bir aileye ait olduğunu gösteriyor. Hizmetçinin elinde hastanın idrar kabı var. Olasılıkla hekim üroskopi yapmış ve dönemin temel tanı yöntemini uygulamış. Hastanın nabzını ölçüyor, ancak tanı konusunda şüphesi var. Bakışı hafif tereddüt içeriyor. Tanısı, olasılıkla "aşk hastalığı". Sol kenarda oturan ve okları ile oynayan çocuk figürü ile sanatçı, aşk tanrısı "eros"a göndermede bulunuyor.

Jan Steen, "Hekim Vizitl," 1663 civarı. (Victoria and Albert Museum, Londra)

Rönesans ile birlikte din dışı konuların da resmedilmesi, birey olmanın giderek önem kazanması ile birlikte portrelere önem verilmeye başlanması, farklı hastalıklar ve bu hastalıkların belirtilerinin fresklerde ve tablolarda yer almasının yolunu açmıştır. Bu hastalıklar arasında ilk akla gelenler; çeşitli hormonal anomaliler, göz hastalıkları, deri hasta-

19. yüzyılda eğitim amacı ile yapılan bir cerrahi operasyon. Hekim, asistanları ile birlikte bir operasyon gerçekleştiriyor. Elleri kanlı. Günümüzdeki gibi eldiven giymiyorlar. Sterilizasyonun önemi henüz bilinmiyor. Ameliyat bir anfide gerçekleştiriliyor. Anfide oturan öğrenciler ameliyatı izliyorlar. Hatta arka planda derse yeni gelen ve anfinin girişinde operasyonu izleyenler de görülüyor.

Thomas Eakins, "Doktor Gross'un Kliniği", 1875.

Doğum sonrasında, anne yatağında dinleniyor. Çocuk, doğum odasında, yardımcı kadınlar tarafından yıkanacak.

Domenico Ghirlandaio, "Bakire Meryem'in Doğumu" (Santa Maria Novella Kilisesi, Floransa)

lıkları, obesite, prognati (alt çene ileri itimi), akromegali, egzoftalmi ve romatizmadır.[20]

Resim sanatının heyecan verici, uzun öyküsünün 19. yüzyıldaki örneklerinde ise klinikler, hastane ortamında hasta muayenesi ve hekim vizitleri, bilimsel araştırmalar, ameliyathanelerde takım elbiseleri ile ameliyatları izleyen tıp fakültesi öğrencileri vardır. Diğer yandan, özellikle izlenimcilik akımı ve sonrasında alkolizm,[21] depresyon,[22] ölüm anı gibi konular da sanatçılar tarafından kullanılmıştır. Bu konuda eserleri olan sanatçılardan Leautrec, Edgar Degas ile Edvard Munch başta gelir.

Günümüzde "tıp ve sanat" konusunun gördüğü ilgi ve "tıpta insan bilimleri" adı altında verilen dersler hekim camiasında konuya ilginin giderek artmasına neden olmuştur. Bu yaklaşım önemli, süreli tıp yayınlarında yer alan makalelere de yansımaktadır.

Diş hekimliğinin henüz hekimlik olmadığı, anestezinin bulunmadığı dönemde, köy köy dolaşıp, meydana koyduğu sandalyede diş çeken "dişçiler". Soldaki çocuklardan biri gülerek hasta ile alay ediyor. Diğer çocuklar ise merakla olayı izliyorlar. Soldaki kadın olasılıkla hastanın yakını. Endişe içinde diş çekimini izliyor ve hastanın rahatlamasını diliyor. Onun önündeki çocuk yoldan geçerken olaya şahit olmuş gibi. Kolunda çemberi, oyununa ara vermiş. Yüzünü göremesek de beden dilinden hayret içinde olduğunu hissedebiliyoruz. Şarlatan dişçi oldukça sıra dışı giyinmiş. Boynunda ödüllü olduğunu ima eden madalyonu var. Masanın üzerinde tedavi için kullandığı çeşitli iksirler, kazandığı paralar var ve "diplomalı hekim" olduğunu ispat etmek için, belgesi açık halde duruyor. Diş çekimi için aldığı pozisyon ve davyayı tutuşu doğru. Alt çenenin çıkmasını engellemek için sol eliyle çeneyi alttan kavramış. Bugün de diş hekimleri çekim sırasında aynı pozisyonu kullanıyorlar.

Jan Steen (1626-1679), "Dişçi".

Uzun süredir sanat tarihçileri tarafından incelenen, çeşitli akademik çalışmalara konu olan sanat eserlerinin hekimlerin tıp bilgisi ve deneyimleri ile incelemesi, yüzyıllardır bilinenlerin çok daha farklı yorumlanmasını sağlamıştır. Bu konudaki yayınlar gerek hekimler, gerekse sanat tarihçileri ve sanat ile ilgilenenler için çok ilgi çekici bir alan olma yolundadır. Sanatçıların hastalık belirtilerini ve bu belirtilerin ayrıntılarını betimlemekteki gözlem yetenekleri ise sanatseverleri bir kez daha hayran bırakmaktadır.[23] Sadece Batı resim sanatının değil, minyatürlerdeki tıp ile ilgili sahnelerin de konu edildiği "tıp ve resim sanatı", bunun ötesinde "müzik ve tıp", "edebiyat ve tıp" gibi konuları da içeren "tıpta insan bilimleri" dersinin ülkemizdeki tıp fakültelerinin programlarında yer almasını gönülden diliyoruz.

ŞEFİK GÖRKEY
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TIP FAKÜLTESİ DEONTOLOJİ VE
TIP TARİHİ AD ÖĞRETİM ÜYESİ

DİPNOTLAR

1 H. Sigerist, *Civilisation and Disease*, The University of Chicago Press; Chicago 1943; H. Sigerist, The Historical Aspect of Art and Medicine, *Bull of the Hist of Med*, 1936;4:271-296; ayrıca tanınmış bilim tarihçilerinden G. Sarton'un da bu konuda makaleleri vardır. G. Sarton, The History of Medicine versus the History of Art, *Bull of the Hist of Med*. 1941:10:123-135.

2 E. M. Atabek, "Kaariye Camii Mozaikleri", Abbottempo Kitap 3, 1970, 3. 34-36.

3 Tıpta insan bilimleri konusunda çeşitli kitap ve makaleler yayınlanmaktadır. Bu konuda ayrıca *Medical Humanities* ve *Literature and Medicine* konulu iki süreli yayın bulunmaktadır. Son dönemde yayınlanan ilgi çekici bir kitap olarak bkz R. S. Downie-J. Macnaughton, *Bioethics and the Humanities: Attitudes and Perceptions*, Biomedical law and Ethics Library Series. Editor Sheila A.M. Mclean. Routledge 2007.

4 Tıp ve resim sanatı konusundaki sunumlar bir süreden beri Marmara Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde de verilmeye çalışılmaktadır.

5 Bu konu kuzeyli sanatçılar, özellikle 17. yüzyılda Flaman ressamlardan Gabriel Metsu, Jan Steen, Gerrard ter Bosch, Gerrit Dou, Cornelis de Man, Jacob Ochtervelt, Samuel van Hoogstraten, Franz van Mieris, Willem van Mieris, Gotlried Schalcken tarafından sıklıkla işlenmiştir. Sanatçılarla ilgili kitaplarda bu konudaki eserlerin örneklerine sıklıkla rastlanır. Tıp tarihi açısından önemli bir eser olarak bkz. Dixon, L. S.: *Perilous Chastity. Women and Illness in Pre-Enlightenment Art and Medicine*, Cornell University Press; Ithaca 1995.

6 C. Boeckl, Images of Plague and Pestilence. Iconography and Iconology. Montana State University Sixteenth Century Studies. Vol. LIII; Truman State University Press; Kirksville Missouri 2000; J. Brossolet, Reflections of the Plague in Art Sydsvenoka Medicinhistoreska Sallskapets Ansskrift 1971:11-24. S. Barker, Poussin, Plague and Early Modern Medicine, *The Art Bulletin*, 2004:86(4):659-689; S.K. Cohn, The Cult of Remembrance and the Black Death. Six Renaissance Cities. The Johns Hopkins University Press. Baltimore 1992.

7 H.E. Lassig-Müller, R. A.: *Die Zahnheilkunde in Kunst und Kulturgeschichte*, Dumont Buchverlag, Köln 1983; M. Putcher, Dental Treatment and Work in Dutch Paintings of the Classical Period, *Bull of the Hist of Dentistry*, 1991:39(2):83-88.

8 Bu konu özellikle Pisanello tarafından kullanılmıştır. Sonraki yüzyıllarda İspanyol ressam Goya'nın eserlerinde de görülür. Bkz, J.T. Paoletti-G.M. Radke, *Art in Renaissance Italy*, 2nd Ed. Laurence King Publ. London 2001; S. Symmons, *Goya*, Phaidon, London 1998.

9 D.B. Morris, *The Culture of Pain*, University of Carolina Press; Berkeley 1991.

10 P. Darbyshire, Understanding the Life of Illness: Learning throuh the Art of Firda Kahlo, *Adv. Nursing*, 1994:17(1):51-59; G. Wolf, Endure: How Paul Klee's Illness Influenced his Art, *The Lancet*, 1999:353:1516-1518; L. S. Loftus-W. N. Arnold, Vincent van Gogh's Illness: Acute Intermittent Porphyria? *BMJ* 1991:303:1589-91; T. C. Lee, Van Gogh's Vision. Digitalis Intoxication? *JAMA*, 1981:245(7):727-729; I.H. Perry, Van Gogh's Illness. A Case Record, *Bull of the Hist of Med*. 1947:21:146-172; W. N. Arnold, The Illness of Vincent van Gogh, *J. of the History of the Neurosciences*, 2004:13(1):22-43.

11 H. Vlieghe, *Flemish Art and Architecture 1585-1700*, Yale University Press, Pelican History of Art, New Haven 1998. S. Slive, *Dutch Painting 1600-1800*. Yale University Press, Pelican History of Art, New Haven 1995.

12 D. Norman, Change and Continuity: Art and Religion after the Black Death. Siena, Florence and Padua. *Art Society and Religion 1280-1400*, Ed. D. Norman. Vol 1: Interpretative Essays; Yale Univeristy Press. New Haven, s. 177-196; S.K. Cohn, *The Cult of Remembrance and the Black Death. Six Renaissance Cities*, The Johns Hopkins University Pres, Baltimore 1992.

13 Bu konuda Palermo ve Monreale'de çok ilgi çekici örneklere rastlanır. Yine aynı konu Rönesans döneminde de pek çok sanatçı tarafından betimlenmiştir. İlk akla gelen örneklerden birini ise D. Ghirlandaio oluşturur Sanat kitaplarının pek çoğunda bu konuda örnekler yer alır. Örnek olarak bkz. E. Micheletti, Domenico Ghirlandaio; Scala; Florence 1990. Tıp tarihi açısından da ilgi çekici bir örnek olarak bkz. J.M. Musacchio, *The Art and Ritual of Childbirth in Renaissance Italy*, Yale University Pres, New Haven 1999.

14 I.F. Walther-R. Metzger, Chagall 1887-1985. *Painting as Poetry*, Taschen Köln 2000.

15 J.P. McMurrich, *Leonardo da Vinci the Anatomist (1452-1519)*. The Williams and Wilkins Comp. Baltimore; 1930; M. Clayton, *Leonardo da Vinci. The Anatomy of Man. Drawings from the Collection of Her Majesty Queen Elizabeth II...* Museum of Fine Arts. Houston. Bulfinch Press 1992; K. Clark, *Leonardo da Vinci*, Penguin Books. Middlesex 1993; *Leonardo on the Human Body*, Translations, Text and Introduction by C. O'Malley and J.B. de C.M. Saunders. Dover Publ. New York 1983.

16 A. Paolucci, *Luca Signorelli. Scala*, Milan 1990; C. Valigi, *The Frescoes by Lucca Signorelli in The Chapel of San Brizio in Orvieto Cathedral*, Publ Printed for the 7th centenary of the Orvieto Cathedral's Founation. Edito a Stampato dalla Plurigraf. Terni 1990.

17 R.-R. Hagen, *What Great Paintings Say*, Vol 1-2, Taschen London 2003; *The Anatomy Lesson: Art and Medicine. An Exibition of Art and Anatomy to Celebrate the Tercentenary of the Royal Charter of 1692 of the Royal College of Surgeons of Ireland*, The National Gallery of Ireland, Dublin 1992; H. Vlieghe, *Flemish Art and Architecture 1585-1700*, Yale University Pres, Pelican History of Art, New Haven 1998; S. Slive, *Dutch Painting 1600-1800*, Yale University Pres, Pelican History of Art, New Haven 1995.

18 Bu konuda sanat tarihi, ikonografi/ikonoloji kitaplarından yararlanılabilir. Türkçe örnek olarak bkz. B. Cömert, *Mitoloji ve İkonografi*, Ayraç Yayınevi, Ankara 1999; ayrıca bkz. J. Halls, *Halls Dictionary of Subjects and Symbols in Art*, John Murray Publ. Lmd; London 2000; N. Laneyrie-Dagen, *How to Read Paintings. Chambers Art Library*, Chambers Harrap Publ Lmd. Edinburg 2004; C. De Capoa, *Old testament Figures in Art*, ed. Stefano Zuffi; Translated by T.M. Hartmann; *The J. Paul Getty Museum*, Los Angeles 2003; G. Ferguson, *Signs and Symbols in Christian Art*, Oxford University Pres, Oxford 1954; P. Murray-Murray L.: *Oxford Dictionary of Christian Art*, Oxford University Pres, 2nd ed; Oxford. 2004; A. Thomas, *Illustrated Dictionary of Narrative Painting*, National Gallery Publications, London 1994; S. Zuffi, Gospel *Figures in Art*, Translated by T.M. Hartmann; The J. Paul Getty Museum; Los Angeles 2002; A. Thomas, *Illustrated Dictionary of Narrative Painting*, National Gallery Publ. London 1994.

19 Bu konu Prof. Dr. E. M. Atabek tarafından çalışılmış ve gerek ulusal, gerekse uluslararası yayınlarda yer almıştır E.M. Atabek, *Ortaçağ Tababeti*, İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fak. Yayınları. Rektörlük No 2272. Dekanlık No 42; İstanbul 1977; E.M. Atabek-Ş. Görkey, *Başlangıcından Rönesansa Kadar Tıp Tarihi*, İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fak. Yayınları. Rektörlük No 4136. Dekanlık No 219; İstanbul 1998; "Kaariye Camii Mozaikleri", Abbottempo Kitap 3, 1970, 3. 34-36.

20 *Art, History and Antiquity of Rheumatic Diseases*, Ed. T. Appelboom. Elsevier; Brussels 1987; T. Appelboom, Rubens and the Question of Antiquity of Rhematoid Arthritis. *JAMA* 1981:245(5):483-487.

21 B. Conrad, Absinthe. *History in a Bottle*, Chronicle Boks, San Francisco 1988.

22 L.S. Adams, Art and Psychoanalysis. Harper Colins, NewYork 1993.

23 Bu konuda son yıllarda oldukça sık yayın yapılmaktadır. Bazı ilgi çekici örnekler olarak bkz. C.H. Espinel, The Portrait of Breast Cancer and Raphael's La Fornarina, *The Lancet* 2002:360:2061-63; C.H. Espinel, Michelangelo's Gout in a Fresco by Raphael, *The Lancet* 1999:354:2149-52; G. Eknoyan, Michelangelo: Art, Anatomy and the Kidney, *Kidney International* 2000:57:1190-1201; F.L. Meshberger, An Interpretation of Michelangelo's Creation of Adam Based on Neuroanatomy, *JAMA* 1990:264(14):1837-1841; I.Bondeson, Michelangelo's Divine Goitre, *J. of Royal Society of Med*. 2003:96(12):609-611; T. E. Cone, Botticelli Deomostrates the Babinski Reflex more than 400 Years Before Babinski. Pediatrics in Art. *Am. J. Dis Child* 1978:132:188; H.E. Emson, Thyroid Swellings in Renaissance Art, *J. of Royal Society of Med* 2004:97(6):311; C.H.Espinel, A Medical Evaluation of Rembrandt. His Self Portrait: Aging, Disease and the Language of the Skin. *The Lancet*, 1997:350:1835-1839; A. Edgar, Velasquez and the Representtaion of Dignity. *Medicine. Health Care and Philosophy* 2003:6:11-121; R.B. Panush-J.R. Caldwell-R. S. Panush, Corot's 'Gout' and a 'Gypsy' Girl, *JAMA* 1990:264(9):1136-1139; J. Dequeker, Paget's Disease in a Painting by Quinten Metsys, *BMJ* 1989:299:1579-1600; A. Aris, Art et Medecine, Menges, Paris 2002.

DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE

DİŞ HEKİMLİĞİ MESLEĞİNDE KADINLAR

PROF. DR. NURAN YILDIRIM

Kadınların, hekimlikte olduğu gibi erkeklerin egemen oldukları diş hekimliğini meslek edinmeleri de zorlu bir süreçten sonra mümkün olmuştur. 18 ve 19. yüzyıllarda kurulan diş hekimliği okullarının hiçbiri kadınları öğrenci olarak kabul etmiyordu. Amerika ve Avrupa'da okullara kabul edilmek için bir ön eğitimin şart koşulması da, kadınlara yüksek eğitim veren okul sayısının azlığı nedeniyle adayların çoğunu saf dışı bırakıyordu. Diş hekimliğinde kariyer yapmak isteyen bir kadının çetin engelleri aşması gerekiyordu.

14. yüzyılda bir kadın pratisyen, muhtemelen alt çene çıkığını sarıyor.

Malvin E. Ring: *Dentistry. An Illustrated History.* New York 1985, s. 106

Kadınların dişçilik cerrahisini uygulamaya başlamaları epey eskilere dayanır. Roma Casanatense Kitaplığı'nda korunan, Roland of Parmas'nın *Chirurgia* (14. yy) adlı Latince elyazması eserinde iki resim dikkati çeker. Bunlardan biri, bir kadın pratisyenin bir hastaya müdahalesini göstermektedir. Yüksek bir yerde oturan kadın pratisyen ayaklarını hastasının omuzlarına koymuş, çenesini, başının üzerinde düğümleyeceği bir bezle sarmaktadır. Bu sarma biçimi alt çene kırık çıkıklarında uygulanan yönteme benzer. İkincisinde yine aynı kadın, bu kez uzun kollu bir pens kullanırken resmedilmiştir. Paris Devlet Kitaplığı'nda 16. yy sonuna ait bir gravürde, elinde davya ile müdahalede bulunan önlüklü bir kadın yer alır. Mesleğinin delili olarak omzunda dişlerden yapılmış tüfek kayışı gibi bir kolyesi olan bu kadını kimi kaynaklar ilk kadın dişçi olarak kabul eder.

Ortaçağda her meslek azizlerden bir usta seçmeye başlayınca, St. Apollonia da (Apolline) dişçilerin azizesi

Teşekkür: Özel kitaplığından yararlanmamı sağlayan Prof. Dr. Şefik Görkey'e teşekkür ederim.

oldu. St. Apollonia kültü hızla yayılıp pek çok mimari esere, resme, süsleme sanatına ve gravüre ilham verdi. British Museum'da bulunan renkli bir resimde, St. Apollonia tek bacaklı bir dilenciye müdahale ederken görülmektedir (15. yy). Stockholm Kraliyet Dişçilik Enstitüsü'ndeki Wessler koleksiyonuna ait ağaç üstüne yapılmış bir resimde, St. Apollonia dişleri ağrıyan bir hastayı tedavi ederken tasvir edilmiştir (16. yy).[1] Alman Diş Hekimleri Birliği koleksiyonunda yer alan Bavyera barok stilindeki Appolonia figüründe, elindeki davya dikkati çekmektedir (17. yy).[2]

Muammer Kaylan, annesi Hacer Hanım'ın Türkiye'nin ilk kadın dişçisi olduğunu söylüyorsa da bu doğru değildir. Pratik dişçiliği eşinden öğrenen Hacer Hanım, 1928'de yürürlüğe giren Tababet ve Şuabatı Sanatlarının Tarz-ı İcrasına Dair Kanun'un 32. maddesinden yararlanarak çalışma ruhsatı, yani permi almıştır. Hacer Hanım Türkiye'nin ilk permili kadın dişçisi sayılabilir.

KADINLARIN DİŞ HEKİMLİĞİ MESLEĞİNE GİRİŞİ

Kadınların, hekimlikte olduğu gibi erkeklerin egemen oldukları diş hekimliğini meslek edinmeleri de zorluklar ve sıkıntılarla dolu bir süreçten sonra mümkün olmuştur. 18. ve 19. yüzyıllarda yeni kurulan diş hekimliği okullarının hiçbiri kadınları öğrenci olarak kabul etmiyordu. Amerika ve Avrupa'da okullara kabul edilmek için bir ön eğitimin şart koşulması da, kadınlara yüksek eğitim veren okul sayısının azlığı nedeniyle adayların çoğunu saf dışı bırakıyordu. Prusya'dan Dr. Emilie Foeking 1873'te, *American Journal of Dental Science* dergisinde yayınlanan, "Kadınlar diş hekimliğine uygun mu?" başlıklı makalesinde, Avrupa'da sadece Cenevre ve Zürih üniversitelerinin lisans programlarına kız öğrenci kabul ettiğini, Almanya'da yüksek öğrenim görmek isteyen bir kız öğrencinin çok daha büyük engellerle karşılaştığını, Prusya eyaletinde 407 erkek okulu varken, bir tek kız okulu bile olmadığını vurgulamıştı. Bu şartlar altında diş hekimliğinde kariyer yapmak isteyen bir kadının oldukça çetin engelleri aşması gerekiyordu.

Amerika'nın ilk kadın diş hekimi Emeline Roberts idi. 1854 yılında 17 yaşındayken Dr. Daniel Albion Jones ile Connecticut'ta evlenen Emeline Jones, eşine diş hekimliğinde yardımcı olmaya başladı, geceleri de tıbbın temel ilkelerini çalışıyordu. 1859 yılında eşinin iş ortağı haline geldi, 1864'te eşi ölünce muayenehaneyi devralıp, 60 yıl boyunca kendi başına yönetti. Diş hekimliğinin 34. yılında, Connecticut Devlet Diş Hekimleri Topluluğu (Connecticut State Dental Society) üyeliğine seçildi (1893).

Dr. Emeline Jones'un eşinin iş ortağı haline geldiği dönemde, New York'tan Lucy Beaman Hobbs da (1833-1910) kariyer olarak diş hekimliğini seçmişti. 16 yaşında bir öğretmen okulundan mezun olduktan sonra Michigan'ın küçük bir kasabasında iş bulan Hobbs, o dönemde yeni kurulmakta olan Ohio College of Dental Surgery'ye (OCDS) kaydolmaya çalıştı. Fakat dekanın sempatisine rağmen "kadınların öğrenci olarak kabul edilmediği" cevabını aldı. Yılmayan Hobbs, kendisine hocalık yapmaya ikna etmek üzere Cincinnati bölgesindeki bütün diş hekimlerine gitti. Sonunda yeni mezun bir diş hekimi olan Dr. Samuel Wardle, Hobbs'ı eğitmeyi kabul etti. 1861'de Cincinnati'de kendi ofisini açan Hobbs, kısa bir süre sonra Iowa'ya taşınarak burada daha da başarılı bir iş kurdu. Kadın diş hekimi olarak savaşını sürdüren Hobbs, American Dental Association'a üye olan Iowa heyetinin güvenini kazandı. Bu heyet, Hobbs'un OCDS'ye bütün öğrencilerle eşit şartlarda öğrenim görecek bir öğrenci olarak kabul edilmemesi durumunda, American Dental Association'dan çekileceğini belirtti. Sonunda dekan, 1865 yılında Lucy Beaman Hobbs'un okula kaydolmasına izin verdi. 21 Şubat 1866'da DDS derecesini kazanan Hobbs dünyada bir diş hekimliği okulundan mezun olan ilk kadın olma özelliğini kazandı. Ertesi yıl bir subay olan James M. Taylor ile evlendi ve Massachusettes'te bir muayenehane açtı.[3]

Dişçilerin azizesi St. Apollonia.

wikipedia

1865 yılında eşi görülmemiş bir hamle yapan Iowa State Dental Society, kurallarını değiştirerek kadınların üye olmasına izin vermeye başladı. Oybirliği ile üyeliğe seçilen Hobbs bir yıl sonra Chicago'da yapılan American Dental Association toplantısında yetkili olarak atandı. Bu atamaya karşı çıkanlar da oldu. Dr. George T. Baker, Nisan 1866'da yayınlanan *Dental Times*'ta kadınların mesleğe girişlerinden duyduğu endişeleri ve memnuniyetsizliği dile getirerek

297 nolu Fatma Nurhayat Hanım.

360 nolu Jena Hanım.

303 Talat Edhem Hanım.

Boston'da gerçekleştirilecek olan bir sonraki toplantıda American Dental Association'ın tüzüğünde bir değişiklik yapılarak sadece erkeklerin yetkili olarak atanmasını önerdi.

Diş hekimliğinin öncü kadınlarından biri de Pennsylvania College of Dental Surgery'ye girebilmek için uzun süre büyük bir çaba sarf eden Almanyalı Henriette Hirschfield oldu. Bir profesörün, kadın olduğu için anatomi öğretmeyi reddetmesine rağmen okulun ilk mezunları arasına girmeyi başardı. Almanya'ya dönen Hirschfield, Berlin'de hekimlik yapan ilk kadın oldu. Eşinin kız kardeşine göre, Berlinliler Hirschfield'e "erkek giysileri giymediği, sigara içmediği ve haklarını elde etmiş bir kadın olmadığı için" şüpheyle yaklaşmışlardı. Kısa bir süre sonra başka bir kadınla ortaklık yapan Hirschfield, dönemi için tam bir tabu yıkıcıydı. Birkaç yıl içinde Avrupa'da pek çok kadın diş hekimliğine başladı.

OCDS'nin bir diğer önemli mezunu Dr. Marie Grubert, OCDS'ten diş hekimliği diploması alan ikinci kız öğrencidir. Dr. Grubert 1872 yılında Mississippi Valley Association of Dental Surgeons'a başkan yardımcısı olarak atandığında, diş hekimliği camiasında makam sahibi olan ilk kadındı.[4]

ÜLKEMİZDE DİŞ HEKİMLİĞİ YAPAN YABANCI VE AZINLIKLARA MENSUP KADINLAR

Ülkemizde diş hekimliği yapan ilk kadınlar, Tanzimat'tan sonra İstanbul'un cazibesine kapılıp çalışmaya gelen yabancılarla, İstanbul'daki azınlıklara mensup kadınlardı. 19. yy sonlarında genellikle Beyoğlu ve civarında muayenehane açmaya başlayan fakülte mezunu bu kadın dişçiler, "Diş Tabibesi" unvanını kullanıyorlardı. Viyana Tıp Darülfünunu'ndan diplomalı Diş Tabibesi Matmazel Hornik, Beyoğlu'ndaki muayenehanesinde hanım hastalar için özel bir daire ayırmıştı.[5] Dt. Matmazel S. Hekimian ise Pangaltı'daki muayenehanesinde hasta bakıyordu.

Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'den 22 Ocak 1903 (22 L. 1320) tarihli ve 245 numaralı icazetname sahibi Diş Tabibesi Matmazel Flora Valency, Dahiliye Nezareti'ne verdiği 30 Ocak 1905 tarihli dilekçeyle Darülaceze'nin fahri dişçiliğine talip olmuştu. Darülaceze Müdüriyeti, her ne kadar Dişçi Mavro Efendi belli zamanlarda gelip acezenin dişlerini fahri olarak tedavi ediyorsa da Flora Valency'nin kadın sakinlerin tedavisine bakabileceğini bildirmiş, bunun üzerine Flora Valency Darülaceze'ye fahri dişçi olarak atanmıştı.[6] Muayenehanesi Meserret Han'daydı. (1905). Aynı yıl başka bir diş tabibesi, Matmazel Valenty'nin Beyoğlu Kabristan sokaktaki kliniği faaliyetteydi ve burada Amerikalı bir diş teknisyeni çalışıyordu.[7]

Süleyman Ferit Eczacıbaşı'nın İzmir'deki Şifa Eczanesi'ne ait muayenehanede ünlü doktorlar ve operatörlerin yanı sıra Avrupa'da diş hekimliği eğitimi görmüş bir matmazel, hanımların dişlerini muayene ve tedavi ediyordu (1911).[8] Kiev Dişçi Mektebi'ni bitirip 1913 yılında İstanbul'a gelen Fruma Wizmann, Osmanlı tebaasına geçtikten sonra Hayfa'ya belediye diş tabibesi olarak tayin edilmişti. Haziran 1918'de, sürmekte olan I. Dünya Savaşı'nın olağanüstü koşulları nedeniyle Hayfa'daki görevine son verilince iki çocuğu ile İstanbul'a gelip, Polonya'daki eşinin yanına gitti.[9] Beşiktaş'ta dişçi Madam Pherice, Vahdettin ve Reşad efendilerin haremlerinin dişlerini tedavi için haftada iki gün saraylarına gidip geliyordu.[10] Türk tebaasında iken evlenerek İsviçreli olan Paris Dişçi Mektebi mezunu Marie Sollberger, operatör dişçi olarak İstanbul'da çalışıyordu. 1913 yılında Paris'teki uluslararası sergide altın madalya kazandı (Grand Prix et la Médaille d'or de l'exposition Intern).[11] Sollberger'den başka, 1935 yılında Matmazel Ambleides ve Madam Avgerinidi de İstanbul'da muayenehanelerinde serbest diş hekimliği yapıyorlardı.[12]

PERMİLİ KADIN DİŞÇİ HACER HANIM

Muammer Kaylan'ın *The Kemalists* adıyla yayınladığı anılarından öğrendiğimize göre, annesi Hacer Hanım Antalya'da eşinden dişçilik öğrenir, onun vefatından sonra üç oğlunu alarak baba yurdu Isparta'ya döner. 32 yaşındaki bu hanım resmi bir eğitimden yoksun olduğu için dişçilik yapamamaktadır. Durumunu Ankara'ya, hükümete bildirir. Ankara'dan telgrafla İstanbul Üniversitesi'ndeki kursa müracaat etmesi istenir. Hacer Hanım üç çocuğunu babasına emanet edip İstanbul'a gider. 1930 yılında dönüp

Isparta'da dişçilik yapmaya başlar.[13] Muammer Kaylan, annesinin Türkiye'nin ilk kadın dişçisi olduğunu söylüyorsa da bu doğru değildir. Bize göre pratik dişçiliği eşinden öğrenen Hacer Hanım, 1928 yılında yürürlüğe giren Tababet ve Şuabatı Sanatlarının Tarz-ı İcrasına Dair Kanun'un 32. maddesinden yararlanarak çalışma ruhsatı, yani permi almıştır. Bilindiği gibi, bu kanunla usta-çırak yöntemiyle yetişmiş diplomasız dişçilere Tıp Fakültesi'ne başvurup sınava girme, başarılı olanlara "dişçi" unvanıyla çalışma izni alma hakkı verilmiştir. Hacer Hanım Türkiye'nin ilk permili kadın dişçisi sayılabilir.

DİŞÇİ MEKTEBİ'NİN KIZ ÖĞRENCİLERİ

Birinci Dünya Savaşı biter bitmez, Meclis-i Vükelâ kadınların da erkekler gibi tababet, dişçilik ve eczacılık yapmalarına izin verdi (1918). Fakat başta Âkil Muhtar Bey (Özden) olmak üzere kimi Tıp Fakültesi hocaları buna karşı çıktığından, kız öğrencilerin Tıp Fakültesi'ne kaydolmaları uzun mücadelelerden sonra gerçekleşti (1922).[14] Hemen ardından, cumhuriyetin ilan edildiği yıl Dişçi Mektebi kız öğrenci kabul etti. 1923-1924 ders yılında kayıt olan ilk kız öğrenciler; 235 Ayşe Şadiye, 257 Grasila ve 264 Azra Hatice idi. 1929 yılına kadar bunlara; 297 Fatma Nurhayat, 301 Melahat, 303 Talat, 321 Mahmure, 354 Aliye Behire, 356 Hatice, 359 Hatice Güzin, 360 Sâre Ulviye, 394 Ayşe Meliha, 416 Samiye Beyazıt hanımlar katıldı. Bu yıllarda Balkan ülkelerinde diş hekimliği okulu yoktu. Bu ülkelerden özellikle Bulgaristan'dan gelmeye başlayan ve giderek artan öğrenciler arasında kızların sayısı epey kabarıktı. İlk yabancı kız öğrenciler; 257 Grasila, 379 Yaranohi, 405 Hermete Takohi, 409 Katerina Vasil'di. Sayıları giderek arttı. 1932 yılı da dahil olmak üzere, 19 Türk kız öğrenciye karşılık 56 yabancı kız öğrenci kaydolmuştu.[15] 1939 yılına kadar toplam 111 kız öğrenci diploma aldı. En çok kız öğrenci, üniversite reformunu izleyen 1934 (36 kişi) ve 1935 (20 kişi) yıllarında mezun oldu.[16]

İLK KADIN DİŞ HEKİMLERİMİZ

İlk Türk kadın diş hekimlerimiz, Dişçi Mektebi'nde üç yıllık eğitimin ardından 1926'da diploma alan Ayşe Şadiye ve Azra Hatice hanımlardır. Ayşe Şadiye Hanım İstanbul'da doğdu (1318/1320-1902). Kuleli Askeri İdadisi emekli muallimlerinden Bnb. Yusuf Bey'in kızıdır. İlköğrenimine Kadıköy İttihad-ı Terakki Mektebi'nde başladı, iki sene sonra Bezm-i Âlem Lisesi'ne nakletti. Sekiz sene sonra bu okulun kapatılması üzerine Çamlıca Leyli İnas Sultanisi'ne (Çamlıca Kız Lisesi) geçti. Buradan diploma aldı ve Kız Muallim Mektebi'ne kaydoldu. Burayı bitirince, 27 Teşrinievvel 1339 (27 Ekim 1923) tarihinde Dişababeti Mektebi'ne kaydoldu. El işlerinde son derece mahirdi, bilhassa diş çekiminde müstesna bir kabiliyet gösterdi. Takıntısız mezun olan 35 öğrenciden biriydi. Kadıköy Altıyolağzı'nda Söğütlüçeşme Caddesi'nde oturuyordu. 5 Temmuz 1927 günü okula giderek 300/595 numaralı diplomasını aldı. Eşiyle birlikte diş hekimliği yapan Şadiye Güvendiren, 1935'te mukaveleli olarak Afganistan'a gitti ve burada bir dişçilik okulunun kuruluşunda çalıştı.[17]

1897'de Yemen'de doğan Azra Hatice Hanım, Şeyh Muslih Bey'in kızıydı. Nüfus kaydındaki adresi İzmir Göztepe No. 18'di. İstanbul dışında olduğu için 315/610 numaralı diploması Akhisar'a gönderildi ve 8 Haziran 1927 günü oradan teslim aldı.[18]

Paris Devlet Kitaplığı'nda 16. yy sonuna ait bir gravürde elinde davya ile müdahalede bulunan önlüklü bir kadın yer alır. Mesleğinin delili olarak omzunda dişlerden yapılmış tüfek kayışı gibi bir kolyesi olan bu kadını kimi kaynaklar ilk kadın dişçi olarak kabul eder.

Muammer Hanım'ın Tıp Fakültesi Dişçi Mektebi kimliği, 14 Eylül 1341 (1925).

başladı, iki sene sonra Bezm-i Âlem Lisesi'ne nakletti. Sekiz sene sonra bu okulun kapatılması üzerine Çamlıca Leyli İnas Sultanisi'ne (Çamlıca Kız Lisesi) geçti. Buradan diploma aldı ve Kız Muallim Mektebi'ne kaydoldu. Burayı bitirince, 27 Teşrinievvel 1339 (27 Ekim 1923) tarihinde Dişababeti Mektebi'ne kaydoldu. El işlerinde son derece mahirdi, bilhassa diş çekiminde müstesna bir kabiliyet gösterdi. Takıntısız mezun olan 35 öğrenciden biriydi. Kadıköy Altıyolağzı'nda Söğütlüçeşme Caddesi'nde oturuyordu. 5 Temmuz 1927 günü okula giderek 300/595 numaralı diplomasını aldı. Eşiyle birlikte diş hekimliği yapan Şadiye Güvendiren, 1935'te mukaveleli olarak Afganistan'a gitti ve burada bir dişçilik okulunun kuruluşunda çalıştı.[17]

1897'de Yemen'de doğan Azra Hatice Hanım, Şeyh Muslih Bey'in kızıydı. Nüfus kaydındaki adresi İzmir Göztepe No. 18'di. İstanbul dışında olduğu için 315/610 numaralı diploması Akhisar'a gönderildi ve 8 Haziran 1927 günü oradan teslim aldı.[18]

1927 yılında üç kız öğrenci mezun oldu; Fatma Nurhayat, Talat Edhem ve Muammer hanımlar. Kadıköy Belediye Tabibi Zeki Bey'in kızı Fatma Nurhayat Hanım Erenköy Kız Lisesi'ni bitirip 15 Teşrinievvel 1340 (15 Ekim 1924) günü kaydoldu. Feneryolu'nda oturuyordu. 353/648 numaralı diplomasını 1 Eylül 1928 günü teslim aldı.[19] Talat Edhem Hanım, sabık Menteşe Mebusu Edhem Fehmi Bey'in kızıydı. Erenköy Kız Lisesi'ni bitirdikten sonra, 30 Teşrinievvel 1340 (30 Ekim 1924) tarihinde kaydoldu. Sonraları Kurtulan soyadını alan Talat Hanım, 27 Kasım 1941'de Tıp Fakültesi Dekanlığı'na bir telgraf çekerek diploma numarası

Kadınların dişçisi Matmazel Hélène-Purkis.

Malvin E. Ring: *Dentistry. An Illustrated History.* New York 1985, s. 250.

Kilis Kaymakamlığı'na bildirilmediği için muayenehane açmasına izin verilmediğini, bu nedenle diploma numarasının acele olarak bildirilmesini rica etmişti. Muammer Hanım Mehmet Azmi Bey'in eşiydi ve İstanbul Darülfünunu Tabiat Şubesi'nden mezundu (4 Temmuz 1333/1917). Bu yüzden 1. sınıfta protez sınavına girmek, 2. sınıfta ise kimya-yı uzvi sınavından muaf olmak üzere, 14 Eylül 1341 (1925) tarihinde 2. sınıfa kaydedildi.[20]

Kayıtlardan, 1929'da da iki kız öğrencinin mezun olduğu anlaşılıyor. Erenköy Kız Lisesi mezunu Aliye Behire Hanım 27 Eylül 1926'da kaydoldu. Fakat harcını ödemediği için diplomasını alamadı. Kadıköy Rasim Paşa mahallesi ihtiyar heyetinden aldığı 3 Ağustos 1932 tarihli fakrühal ilmühaberinde, zaruret-i maişet dolayısıyla diploma ücretini vermeye iktidarı olmadığı belirtilmiş olmasına rağmen diploması verilmedi. Tedris Direktörü Alfred Kantorowicz, 27 Kasım 1941 tarihinde Tıp Fakültesi Dekanlığı'na, Behire Hanım'ın henüz diploma muamelesini yaptırmadığını bildirmişti. Diploma defterinde, 19 Ekim 1950 tarihinde diplomasının kendisine gönderildiği kayıtlıdır. Aynı yıl diploma almaya hak kazanan Katerina Vasil Hanım da diplomasını bir yıl sonra, 1930'da teslim almıştır.[21]

1927 mezunu Talat Edhem'in 1941'de muayehane açma girişiminde bulunması, 1929 mezunu Aliye Behire Hanım'ın diplomasını, harcını ödeyemediği gerekçesiyle 1950 yılında alması düşündürücüdür. Bu gecikme muayenehane açmak için gerekli paraları olmadığından mıdır, yoksa eşleri veya babaları tarafından buna izin mi verilmemiştir bilmiyoruz.

Ekaterina Papazova 1931'de, Hermine Takohi Balaban ise 1932'de diploma aldılar. 1932'den itibaren Bulgaristan'dan başlayan öğrenci akını sonunda pek çok Bulgar kızı İstanbul'dan diş hekimi olarak ülkesine döndü, fakat Türk kızların sayısında kayda değer bir artış olmadı.

DİŞ HEKİMLİĞİ FAKÜLTELERİNDE İLK KADIN ÖĞRETİM ÜYESİ VE İLK DEKAN

İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Diş Hekimliği Okulu'ndan mezun olduğu yıl ağız, diş-çene cerrahisi kürsüsüne volonter asistan olarak giren (1957) Necla Timoçin, deneysel çalışmalara dayanan "Çene kırıklarının akrilik telle tespiti" isimli doktora teziyle "Dr. Med. Dent." unvanını alırken, Türkiye'nin ilk cerrahi doktorasına da imza atmıştı. Yine deneysel olarak hazırladığı, "Tetraseklein grubu ilaçların gelişme ve iyileşme üzerindeki etkileri" başlıklı teziyle doçent olduğunda, Diş Hekimliği Fakültesi'nin ilk hanım öğretim üyesiydi (1968). Bir süre sonra da fakültenin ilk hanım profesörü oldu (1974). Uzun yıllar Çene Cerrahisi Bilim Dalı Başkanlığı yaparken yurtiçinde ve yurtdışında kongre ve toplantılara katıldı, makale ve kitap yazdı. Pek çok diş hekiminin yetişmesinde emeği vardır.[22]

Dekanlık yapan ilk kadın, Prof. Dr. Nahide Altan veterinerdi. Fark derslerini vererek Michigan State Üniversitesi Tıp Fakültesi'ni bitirdikten sonra burada mikrobiyoloji ve halk sağlığı doktorası yaptı (1950). Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi'nde doçentliğe yükseldi (1956). Daha sonra Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi Mikrobiyoloji ve İntan Hastalıkları Kürsüsü'nü kurdu (1958). Diş Hekimliği Fakültesi kliniğe hazırlık bölümü içinde yer alan mikrobiyoloji ve enfeksiyon hastalıkları disiplininde görevlendirildiği yıl, Ege Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi Dekanlığı'na seçildi (1975).[23]

DİŞ HEKİMLİĞİ MESLEK ÖRGÜTÜNDE KADINLAR

1985 yılında yürürlüğe giren 3224 numaralı kanun ile 1986 yılında kurulan Türk Dişhekimleri Birliği'nin (TDB) toplam üye sayısı 1997 yılında 12.750 idi ve yaklaşık 4000'i kadındı. 2006 verilerine göre, ülkemiz genelindeki 21.022 diş hekiminin 18.096'sı diş hekimliği odalarına kayıtlıdır. Cinsiyet dağılımı ise %59 erkek ve %41 kadındır. Türk Dişhekimleri Birliği'nin ilk kadın başkanı Eser Cilasun'dur.

İl bazında meslek örgütü olan diş hekimleri odalarında başkanlık yapan ilk kadın diş hekimi, Prof. Dr.

Gülümser Koçak'tır. Dr. Koçak İstanbul Dişhekimleri Odası başkanlık görevini iki dönem yürütmüştür (1990-1992, 1004-1995). Necile Çokay Samsun (1992-1995) ile Oya Şenbark da Antalya Dişhekimleri Odalarında başkanlık yapmışlardır.[24] Bilimsel diş hekimliğinin yüzüncü yılının kutlandığı 2008'de; Bilge Şimşek Çanakkale, Ayşe Çalık Kocaeli, Fatma Özkumur Uşak Dişhekimleri Odalarında başkanlık görevlerini yürütüyorlar.

1924-1931 yıllarında Dişçi Mektebi'ne kaydolan kız öğrenciler[25]

235-Ayşe Şadiye Hanım, kayıt: 27 Teşrinievvel 1339, mezuniyet: 9 Temmuz 1926; **235**-(Diploma Defteri), 1938 mezunu; **257**-Grasila Hanım; ***264-Hatice Hanım; 297-Fatma Nurhayat Hanım,*** kayıt:15 Teşrinievvel 1340; ***301-Melahat Hanım; 301***-(Diploma Defteri), Zare Agop, mezun değil; ***303-Talat Edhem Hanım,*** kayıt: 30 Teşrinievvel 1340, neşet: 9 Temmuz 1927; ***321-Muammer Hanım,*** 2. sınıfa kayıt: 14 Eylül 1341, mezuniyet: 9 Temmuz 1927; ***354-Aliye Behire Hanım,*** kayıt: 27 Eylül 1926, mezuniyet: 1929. Dipl. No. 479/774 Diploması gönderildi 19. 10. 1950. Tesellüm makbuzu geldi; ***356-Hatice Hanım***

359-Hatice Güzin Hanım; 360-Sare Ulviye Hanım; 360-(Diploma Defteri), Vena Radoeva, Bulgar tebaasından. Mezuniyet: Haziran 1940; **379**-Yaranohi Yervent Hanım (Türk-Ermeni), kayıt: 19 Eylül 1927, terk; ***394-Ayşe Meliha Hanım; 405***-Hermine Takohi Balaban Hanım, kayıt: 28 Ağustos 1928, mezuniyet: 30 Haziran 1931. Dipl. No. 441/736; ***409***-Katerina Vasil Hanım, 1929 mezunu. Dipl. No. 389/684; ***416-Samiye Beyazıt Hanım***, 1932 mezunu, Dipl. No. 474/769; ***432-Sare Ulviye Hanım; 438***-Ekaterina Papazova Hanım. 1931 mezunu. Dipl. No. 440/735; ***473-Meliha Hanım; 488***-Aleksandra Avgerinidi Hanım, 1932 mezunu. Dipl. No. 456/751; ***489-Rabia İclal Hanım, 1932 mezunu. Dipl. No. 455/750; 489***-(Diploma Defteri II), 1932 mezunu. Dipl. No. 454/749; ***492***-Marya Hanım; ***495***-Sara Hanım; ***496***-Bujiye Hanım; ***497***-Teopi Rekova Hanım, Bulgar, 1932 mezunu. Dipl. No. 453/748; ***498***-Marya Jeleva Hanım, Bulgar, 1932 mezunu. Dipl. No. 452/747; ***508-İkbal Hanım, 1933 mezunu. Dipl. No. 517/812; 511-Hafıza Neriman Hanım, 1933 mezunu. Dipl. No. 518/813; 521-Fetiye Hanım; 522-Hatice Münevver Hanım, 1933 mezunu. Dipl. No. 509/804; 529***-Kornilya Hanım, 1933 mezunu. Dipl. No. 627/922; ***537-Münevver Hanım***

545-Nikolina Maturka Hanım; ***546***-Anna Hanım, 1934 mezunu. Dipl. No. 587/882; ***547***-Jiva Angelova Hanım, 1933 mezunu. Dipl. No. 490/785; ***548***-Margarita Papazova Hanım, 1933 mezunu. Dipl. No. 526/821; ***549***-Atanaska Hanım, 1933 mezunu. Dipl. No. 491/786; ***550***-Sipka Hanım, 1933 mezunu. Dipl. No. 492/787; ***551***-Liliya Hanım; ***552***-Minka Hanım, 1933 mezunu. Dipl. No. 493/788; ***553***-Nina Hanım, 1933 mezunu. Dipl. No. 494/789; ***554***-Stefana Metnikarova Hanım, 1933 mezunu. Dipl. No. 527/822; ***595***-Vilelmini Hanım; ***600***-Rejin Hanım; ***601***-Verjin Hanım; ***602***-Eleni Hanım,1934 mezunu. Dipl. No. 609/904; ***620***-Adriana Hasnig Hanım, 1934 mezunu. Dipl. No. 595/890; ***621***-Mannik Agavni Hanım, 1934 mezunu. Dipl. No. 624/919; ***622***-İspaska Hanım, 1934 mezunu. Dipl. No. 614/909; ***634***-Eleni Hristidi Hanım, 1934 mezunu. Dipl. No. 637/932; ***638-Münevver Hanım, 1934 mezunu. Dipl. No. 582/877; 640***-Dimitriçka Mar. Çizmerova Hanım, 1934 mezunu. Dipl. No. 547/842; ***641***-Gaspodinka N. Papurova Hanım, 1934 mezunu. Dipl. No. 549/844; ***642***-Hermine Vartanyan Hanım, 1934 mezunu. Dipl. No. 565/860; ***643***-İvanka M. Kumarciyeva Hanım, 1934 mezunu. Dipl. No. 617/912; ***644***-İvanka İvanova Kirosa Hanım, 1934 mezunu. Dipl. No. 554/849

645-Kalina Petrova Zavoeva Hanım, 1934 mezunu. Dipl. No. 616/911; ***646***-Kseniya Ovçeredka Hanım ; ***647***-Lûba P. Vasileva Hanım, 1934 mezunu. Dipl. No. 593/888; ***648***-Ludmila R. Spatareva Hanım, 1934 mezunu. Dipl. No. 546/841; ***649***-Margarita E. Ençeva Hanım, 1934 mezunu. Dipl. No. 620/915; ***650***-Mara P. İkonomova Hanım, 1934 mezunu. Dipl. No. 618/913; ***651***-Marya G. Stoyankina Hanım, 1934 mezunu. Dipl. No. 555/850; ***652***-Mara T. Minçeva Hanım, 1934 mezunu. Dipl. No. 591/886; ***653***-Matılda J. Davidova Hanım, 1934 mezunu. Dipl. No. 566/861; ***654***-Mariya P. Yordanova Hanım, 1934 mezunu. Dipl. No. 567/862; ***655***-Mariyana A. Kresteva Hanım, 1934 mezunu. Dipl. No. 568/863; ***656***-Neşka D. Cengizova Hanım, 1934 mezunu. Dipl. No. 574/869; ***657***-Nikolina A. Çuçova Hanım, 1934 mezunu. Dipl. No. 615/910; ***658***-Rada İ. Canbazova Hanım, 1934 mezunu, Dipl. No. 612/907

659-Rebeka J. Perets Hanım, 1934 mezunu. Dipl. No. 613/908; ***660***-Rada İ. Gagava Hanım, 1934 mezunu. Dipl. No. 610/905; ***661***-Rayna H. Katipova Hanım, 1934 mezunu. Dipl. No. 545/840; ***662***-Spaska S. Görgiyeva Hanım; ***663***-Şina Anastasova Margaritova Hanım, 1934 mezunu. Dipl. No. 599/894; ***664***-Vasilka J. Boyaciyeva Hanım, 1934 mezunu. Dipl. No. 598/893; ***665***-Vasilina N. Nikova Hanım, 1934 mezunu. Dipl. No. 550/845; ***666***-Viyoleta T. Pençova Hanım, 1934 mezunu. Dipl. No. 592/887; ***667***-Valiçka L. Dakova Hanım, 1934 mezunu. Dipl. No 611/906; ***668***-Yordana P. Taşeva Hanım, 1934 mezunu. Dipl. No. 619/914

DİPNOTLAR

1 Yücel Aktan: "İlk Kadın Dişçileri Anlatan Eski Belgeler ve Sainte Apolline", *Dentoral*, C. 3, S. 12 (Kasım-Aralık 1971), s. 299.

2 Heinz E. Lassing-Rainer A. Müller: *Die Zahnheilkunde in Kunst-und Kulturgeschichte*. Köln 1983, s. 9.

3 Ayşegül Demirhan: "İlk Kadın Diş hekimi Lucy Hobbs Taylor (1833-1910", *Dirim*, Yıl. 52, S. 8 (1977), s. 371-372.

4 Malvin E. Ring: *Dentistry. An Illustrated History*. New York 1985, s. 267.

5 *Ilaveli Takvim-i Ticaret (Annuaire Commercial Ottoman)*. Ed. A. İrfan. İkinci Sene. İstanbul 1313 [1897], s. 223.

6 BOA. DH. MKT. 933/67, 17 Z. 1322 [23 Ocak 1905].

7 Raphael C. Cervati: *Annuaire Oriental du Commerce*. Constantinople, 1905, s. 1994.

8 Gülnur Sandalcı-Mert Sandalcı. *Belgelerle Türk Eczacılığı I. 1840-1948*. İstanbul 1997, s. 71.

9 DH. EUM. 4. Şb. 20/56, 18 N. 1336 [27 Haziran 1918].

10 BOA. Y. EE. 15/152 [Tarihsiz].

11 Mehmet Zeki: *Türkiye Terâcim-i Ahval Ansiklopedisi*. İstanbul 1929, s. 516; Mehmet Zeki: *Türkiye Terâcim-i Ahval Ansiklopedisi*. İstanbul 1930-1932, s. 712.

12 *Albüm 1935 Par Theo*.

13 Muammer Kaylan: *The Kemalists, Islamic Revival and the Fate of Secular Turkey*. Prometheus Books, New York [2005], s. 43-44, 46. Bu eserden yararlanmamı sağlayan Yard. Doç. Dr. Muammer Göçmen'e teşekkür ederim.

14 Nuran Yıldırım: "Dünyada ve Türkiye'de İlk Kadın Hekimler ve Kadınların Hekim Olma Mücadelesi", *Toplumsal Tarih*, Sayı. 147 (Mart 2006), s. 50-57.

15 *İstanbul Darülfünunu----Fakültesi Talebe Ucurat Kaydına Mahsus Defter* [Öğrenci numara sırasına göredir].

16 Emre Dölen: "Cumhuriyet'ın İlk On Beş Yılında İstanbul Üniversitesi'nde Kız Öğrenciler", *Sağlık Alanında Türk Kadını*. Ed. Nuran Yıldırım. İstanbul 1998, s. 25.

17 *Dişçi Diploma Kayıt* Defteri (Diploma Defteri I), s. 131; Ayşe Şadiye Hanım'ın öğrenci dosyası; "Şadiye Hanım", *Diş Tabipleri Cemiyeti Mecmuası*, Sene. 3, No. 29 (Kânunusanı 1227), s. 1-3.

18 *Dişçi Diploma Kayıt* Defteri (Diploma Defteri I), s. 135.

19 *Dişçi Diploma Kayıt* Defteri (Diploma Defteri I), s. 145.

20 Talat Edhem Hanım'ın öğrenci dosyası.

21 Aliye Behire Hanım'ın öğrenci dosyası.

22 Prof. Dr. Necla Timoçin: "Prof. Dr. Necla Timoçin", *Sağlık Alanında Türk Kadını*. Ed. N. Yıldırım. İstanbul 1997, s. 327-330.

23 Prof. Dr. Nahide Altan'ın 1975 yılında yazıp Bedi N. Şehsuvaroğlu'na gönderdiği biyografisi.

24 Funda Gülay Kadıoğlu: "Türk Diş hekimliği Tarihinde Kadın", *Sağlık Alanında Türk Kadını*. Ed. N. Yıldırım. İstanbul1998, s. 319-326.

25 İstanbul Üniversitesi Diş Hekimliği Fakültesi Arşivinde bulunan; *İstanbul Darülfünunu----Fakültesi Talebe Ucurat Kaydına Mahsus Defter* [Öğrenci numara sırasına göredir], *Dişçi Diploma Kayıt* Defteri (Diploma Defteri I), *Dişçi Diploma Kayıt* Defteri (Diploma Defteri I), *Dişçi Diploma Kayıt* Defteri (Diploma Defteri II).

SAĞLAM VE GÜRBÜZ BİR NESİL YARATMAK

TÜRK TIBBINDA IRK HIFZISIHHASI MESELESİ*

DR. BÜLENT ÖZALTAY, DR. HAKAN ERTİN

Tıp camiasında öjenik kavramına farklı yaklaşımlar olduğunu, farklı anlamlar atfedildiğini söylemek mümkündür. İyi nesil yetiştirme, nesil sağlığı, ırk ıslahı, iyi mahsul, iyi doğmanın ilmi gibi terimlerin yanı sıra, dönemin Almanya'sındaki öjenik tartışmalarının bir ürünü olarak ortaya çıkan disiplinin (Rassenhygiene) Türkçe karşılığı olan "ırk hıfzısıhhası" teriminin Türkçe literatürde kimi yazarlar tarafından öjenik olarak ikame edilmesi, konuyla ilgili yurtdışındaki literatürün ve gelişmelerin yakından izlendiğini ve etkili olduğunu gösterir.

19. yüzyıl boyunca, devletin nasıl ayakta tutulacağı sorusu ve bu soruya cevap arama çabalarının, diğer bir ifade ile devletin bekası meselesinin Osmanlı aydınlarının en önemli sorunu olduğu söylenebilir. Avrupa devletlerinin "hasta adam" olarak niteledikleri, "Doğu sorunu" çerçevesinde paylaşma planları yaptıkları Osmanlı'nın hissettiği yok olma tehdidi, özellikle Balkan Savaşlarında Rumeli'deki ani ve büyük miktardaki toprak kaybı ile belirgin bir hal alır. I. Dünya Savaşı sonrasında ise "devletin bekası" artık somut ve hayati bir sorundur. 19. yüzyılın ikinci yarısında ve 20. yüzyılın başlarında egemen devletlerin politikalarında ve uluslararası ilişkilerde belirleyici bir rol oynayan ve Avrupa devletlerinin Osmanlı Devleti'ne yönelik politikalarının da dayanağını oluşturan sosyal Darwinist argümanlar, Osmanlı Türk aydınını meşgul eden "beka" meselesine de "güçlü olursan hayatta kalabilirsin" şeklinde bir cevap sunar. Özellikle 1908 kuşağı aydınlarının, askerlerinin ve devlet adamlarının düşüncelerinde sosyal Darwinist yaklaşımların tezahürlerini izlemek mümkündür. Hayatın bir tür mücadele olduğu şeklindeki önerme kaçınılmaz gerçeklik olarak genel kabul görmüş ve bu kabulün gerektirdiği uygulama ve politikalar tartışılmış, hayata geçirilmeye çalışılmıştır. İlk aşamada, söz konusu mücadeleye taraf olan toplumun hem nicelik hem de nitelik açısından

6. Ulusal Türk Tıp Kurultayı'nda (1935) nesli bozduğu düşünülen alkol ve madde bağımlılığı tartışılmıştı.

geliştirilmesi, yetkinleştirilmesi gereklilik olarak algılanmıştır.[1]

Balkan, I. Dünya ve Kurtuluş savaşları sürecinde ülke nüfusunun önemli ölçüde azalmış olması, yeni kurulan cumhuriyetin benimsediği kalkınma projesi çerçevesinde insan gücüne duyulan ihtiyaç ve sosyal Darwinist argümanların telkin ettiği var olma mücadelesi için yetkin nüfusun gerekliliği düşüncesi cumhuriyetin nüfus siyaseti üzerinde de belirleyici rol oynamıştır.[2]

Yoğun ve sağlıklı bir nüfusu kuvvetli bir millet yaratmanın vazgeçilmez koşulu olarak telakki eden anlayış, 1925 yılında toplanan 1. Milli Tıp Kongresi'nin açılış konuşmasını yapan İsmet İnönü'nün "(...) fasılasız ve amansız bir mücadeleden başka bir şey olmayan bu hayatta diri adam müdafaa-i memleketin olduğu kadar iktisadi hayatın ve her şeyin esasıdır," sözlerinde ifade bulur.[3]

Nüfusun sayıca artırılması gerektiği düşüncesine dayanan ve 1960'lı yıllara kadar sürdürülecek olan doğumu teşvik edici (pro-natalist) yaklaşım, cumhuriyetin nüfus siyasetinin temelini teşkil eder.[2] Bununla birlikte, nüfusun sadece nicelik değil, nitelik açısından da geliştirilmesi gerektiği göz ardı edilmemiştir. 20. yüzyılın başlarından itibaren Amerika ve Batı Avrupa'da yaygınlık kazanmaya başlayan öjenik yaklaşımlar ve öjenik kaygılara dayanan politikalar Türkiye'de de yankı bulmuş; nüfusun niteliğinin önemine vurgu yapılmasına zemin hazırlamıştır.

Sınırlı da olsa, nüfusun niteliğine yapılan vurgunun izlerini 20. yüzyılın başlarından itibaren takip etmek mümkündür,[2, 4] ancak öjenik kavramı çevresinde yapılan tartışmaların geniş bir zemin bulması ve kimi uygulamalarla hayata geçirilmesi 30'lu yıllara rastlar.[5] Öjenik meselesi sosyal bilimciler, siyaset bilimciler, politikacılar gibi toplumun değişik kesimleri tarafından tartışılmakla birlikte, özellikle konunun toplum sağlığı ile yakından ilişkili görülmesi ve üreme sürecine ilişkin değerlendirme ve uygulamalara hekimlerin müdahil olmak zorunda kalmaları gibi nedenlerle tıp camiasında yoğun bir biçimde ele alınmıştır.

Artan ilgi neticesinde, 1935 yılındaki 6. Ulusal Tıp Kurultayı'nın kapanış oturumunda bir sonraki kurultayın ana temalarını belirlemek üzere yapılan müzakerelerde yüzü aşkın imza ile "öjenik" konusu teklif edilir. Teklif sahipleri adına Fahrettin Kerim Gökay söz alarak, öjenik meselesine verilen önemi şu sözlerle ifade eder: "Birinci kongreden beri müzakere edilen sıtma, verem, tagaddi, trahom, çocuk, maden suları, toksikomani gibi aynı zamanda sosyal önemi olan mevzular üzerinde yazılan rapor ve yapılan konuşmaların memleketin sağlık siyasa çalışma programı hazırlanmasında göz önünde tutulduğunu Sayın Başbakan ve Sağlık Bakanımız müteaddit hitabelerinde söylediler. Bundan dolayıdır ki son zamanlarda arsıulusal önem kazanan ırk hıfzısıhhası, öjenik meselesini teklif ettik. Aziz milletimizin bedenen ve ruhen sağlam yetişmesi, kökünü tarihin derinliklerinden alan yüksek ulusumuzun geçmişteki zindeliğine kavuşması için yapılan çalışmaların tespiti gibi derin esasları ihtiva eden öjenik meselesinin süjelerden biri olması çok yerinde olur."[6] Yapılan oylama sonucunda kongre katılımcılarının en fazla oyunu alan öjenik konusu bir sonraki kurultayın ana temalarından biri olarak kabul edilir. Öjenikten sonra en fazla oy alan "mekteplerde beden terbiyesi" konusunun da bir bakıma ırk hıfzısıhhası ile ilişkili olması, tıp camiasında bu meseleye verilen öneme işaret eder. Ancak daima iki ana tema belirlenmesi, temalardan birinin sosyal, diğerinin tamamen tıbbi olması teamülü gereği ikinci ana tema olarak, üçüncü sıradaki grip konusu tespit edilir. Spor hıfzısıhhası konusu, 8. Kurultay'ın ana temalarından biri olacaktır.

1938 yılında toplanan 7. Ulusal Tıp Kurultayı'nın açılış konuşmasında, Refik Saydam ırk hıfzısıhhasının önemini şu sözlerle vurgular: "Konuşacağımız konular itibarile de, toplantının memleket hayat ve sıhhatile olan büyük alakasını hatırlatmak isterim. Bu defaki mevzulardan biri, biliyorsunuz ki, öjenik yani ırk hıfzısıhhasıdır. Bu mevzuun son senelerde bütün dünyaca iktisap ettiği ehemmiyeti burada izaha lüzum görmüyorum. Bütün milletler ve hükümetler nesillerinin tekâmül ve tasfiyesi uğrunda maddi ve manevi büyük gayretler sarfetmekte ve çok çalışmaktadırlar. Bütün bu mesainin gayesi, yüksek kalitede nüfus yetiştirmek ve bu nüfusu, bedenî ve ruhî bakımdan en mütekâmil bir dereceye eriştirmek, daha açık bir sözle, sağlam ve gürbüz bir nesilden azamî randıman almaktır."[7] 7. Ulusal Türk Tıp Kurultayı'nın 18 Ekim tarihli ilk oturumunda sunulan üç rapor[8, 9, 10] ile öjenik meselesi farklı açılardan ele alınmış ve bu konudaki diğer sunumlar[11, 12, 13] ile birlikte tartışılmıştır.

Bir neslin sıhhati nasıl ıslah edilebilir?

Dün doktor Osman Şerefettin Bey tarafından verilen konferansta hazır bulunanlar

Halkevinde dün doktor Osman Şerefettin Bey tarafından «Bir neslin sıhhati nasıl ıslah edilir?» mevzulu bir konferans verilmiştir.

Osman Şerefettin Bey, herşeyde olduğu gibi fen ve içtimaiyatta dahi bir moda mevcut olduğunu söyliyerek Almanyada ırk, soy tasfiyesi fikirlerinin de aynı moda gibi etrafa intişar ettiğini izah etmiş, aynı zamanda bir ırkı kuvvetlendirmek için yalnız basit bir ameliyenin yapılmasile iktifa etmenin mümkün olmadığını ve Türk ırkına ait gördüklerini, tetkikatını anlatmıştır. Doktor Şerefettin Bey cümle demiştir ki:

— Türk ırkı haddi zatında en kuvvetli ırklardan biridir. Tarihte harikalar gösteren bu ırkta bir cevher mevcuttur. Bu da bir irsiyeti intikal ettiren Kromatin kütlesinden mündemiçtir. Fakat bu cevher evvelleri bakımsızlıktan ve suiidare yüzünden birçok muzır harici tesirata maruz kalıyordu. Bu tesirle Türk ırkında arizi bir zafiyet görüldüyse de sıhhate muvafık şeraiti bulunca bedenen ve dimağen inkişafını artırmış ve bilhassa Cumhuriyet devrile bu inkişaf kemalini bulmuştur.

Doktor Osman Şerefettin Bey şiddetle alkışlanmıştır. Doktor on beş gün sonra ikinci konferansında neslin bu arizi tesiratından ve bunların izalesi çarelerinden bahsedecektir.

Halkevi'nde ırk hıfzısıhhası üzerine verilen bir konferansla ilgili 20 Nisan 1934 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde yer alan haber.

Konuya ilişkin olarak tıp camiasındaki yayınlara bakıldığında, öjenik kavramına farklı yaklaşımlar olduğunu, farklı anlamlar atfedildiğini söylemek mümkündür. İyi nesil yetiştirme,[14] nesil sağlığı,[15] ırk ıslahı,[16] iyi mahsul,[12] iyi doğmanın ilmi[17] gibi terimlerin yanı sıra, dönemin Almanya'sındaki öjenik tartışmalarının bir ürünü olarak ortaya çıkan disiplinin (Rassenhygiene)[18] Türkçe karşılığı olan "ırk hıfzısıhhası" teriminin Türkçe literatürde kimi yazarlar tarafından öjenik yerine ikame

edilmesi,[19, 20] konuyla ilgili yurtdışındaki literatürün ve gelişmelerin yakından izlendiğini ve etkili olduğunu gösterir.

Pozitif ve negatif öjenik şeklindeki kaba tasnife göre, toplumun iyi ve arzu edilen nitelikte olduğu varsayılan üyelerinin sayıca çoğaltılması ve üremelerinin teşvik edilmesini içeren tutum ve davranışlar pozitif öjenik; arzu edilmeyen, kötü olduğu kabul edilen özelliklere sahip olduğu varsayılan ve "dejenere", "disjenik", "kakojen" olarak nitelenen üyelerinin çoğalmasının engellenmesini içeren tutum ve davranışlar da negatif öjenik olarak tanımlanır. Dolayısıyla öjenik, üreme sürecine bir tür müdahaledir. Buna mukabil, üreme süreci sonrasındaki dönemde "(...)ferdi en müsait muhite koymak, kapasitesini eğitimle en yüksek dereceye kadar geliştirmek suretiyle mevcut heritajdan ileri derecede faydalanmak (...)" şeklinde açıklanan ve "(...)iyi yaşama ilmi veya ötenik (euthenics) (...)"[17] olarak tanımlanan esaslara ilişkin öneri ve düşünceler de öjenik tartışmalarında yer almıştır.[12, 13] Çocuklarda sağlıklı bir büyüme ve gelişmenin sağlanması, büyüme ve gelişmeyi olumsuz yönde etkileyebilecek amillerle mücadele edilmesi, doğuştan kalça çıkığı ya da raşitizm gibi zamanında tedavi edilmediğinde kalıcı sorunlara neden olabilen rahatsızlıkların zamanında teşhis ve tedavisi, çevre sorunları vb. hususlar öjenik bağlamında tartışılmıştır. Bu durum, öjenik kavramının mahiyetinin tam olarak algılanamadığı, ötenik ile karıştırıldığı yolunda eleştirilere maruz kalsa da, son tahlilde iyi bir ötenik vasıtalı öjenik olarak kabul görmüştür.[21] Ancak ırk hıfzısıhhası ya da nesil hıfzısıhhası gibi kavramların öjeniğin yanı sıra öteniğe ilişkin kaygı ve uygulamaları da kapsadığı göz ardı edilmemelidir.

Dr. Refik Saydam.

Prof. Dr. Mazhar Osman Uzman.

Prof. Dr. Fahrettin Kerim Gökay.

Nüfusun üremesi, ancak bu üremenin tesadüfi olmaması gerektiği[22] ilkesinden hareketle, pozitif öjenik bağlamında değerlendirebileceğimiz, toplumun "seçkin" üyelerinin evlenmesi ve çok sayıda çocuk, hatta eş seçimine müdahale edilmesi bile önerilmiştir: "(...)zevce intihabında da sıhhi endikasyon yanında öjenik evsaf aramalıyız."[9]

Pozitif öjenik önerileri iki temel üzerine kurulmuştur: "1. Üstünlerin evliliklerini artırmak 2. Bu evliliklerden yüksek bir doğum nispeti sağlamak."[23] Evlenmek ve çocuk sahibi olmak, bireysel bir tercihin ötesinde adeta kutsal bir vatandaşlık görevi, topluma ve insanlığa karşı sorumluluğun bir parçası, bir devlet meselesi olarak ifade edilmiştir. "(...)sağlam gençleri birbirleriyle evlendirmek, yetişecek neslin sağlam ve gürbüz olarak yaşamasını temin etmektir. Evlenme öjenik noktai nazarından bir ferdi ihtiyacın tatmini değil, bir ırk bir devlet meselesidir. Evlenmek isteyenler sadece kendilerinin istirahatini, temiz ve hafif bir tenasül ihtiyacının tatminini temin edecek bir yuva kurmağa muhtaç olduğunu düşünmemeli. Nesline, ırkına, memleketine karşı en mukaddes bir vazifeyi başarmağa niyet ettiğini takdir etmelidir. Evlenenlerin çocuk istememeleri gibi nesil ve millet için tahripkâr meş'um bir hodbini olamaz. (...) Evlenmeyenler çoğalırsa, evlenenler çocuk yapmazsa vay o memleketin haline.(...)"[14]

Bu amaçla, evlenmeyenlere bekârlık vergisi konması, hatta evli ama çocuk sahibi olmayanlardan da vergi alınması, memurlara çocuk sayısına göre kolaylık sağlanması, gelir vergisinin düşürülmesi ya da tamamen kaldırılması, maaşlara çocuk sayısına göre %200'e varan zamlar yapılması gibi evlenmeyi ve çocuk sahibi olmayı teşvik eden önlemler teklif edilmiştir.

Çocuk düşürme (abortus-kürtaj) ile mücadele öjenik kaygılarla destek bulmuş, hatta böyle bir eylem sosyal bir suç olarak görülmüştür.[14] "Çocuk düşürme bilhassa kalitesi iyi elemanların imhası olduğundan gerek nüfus adedini azaltmak ve gerek öjenik ıstıfa cihetinden bu düşüklerin cemiyete büyük zararı vardır."[9]

Ancak bu tür önlemlerin sağlıklı bir nüfus oluşturmak için yeterli olmadığı ileri sürülmüş; arzu edilmeyen niteliklere sahip hastalıklı bireylerin üremelerinin, dolayısıyla toplum için sosyal ve ekonomik bir yük teşkil edeceği düşünülen hastalıklı, dejenere "mahsul" vermelerinin engellenmesinin önemi de negatif öjenik bağlamında vurgulanmıştır.[14, 16]

Evlenmeden önce tıbbi muayene zorunluluğunun getirilmiş olmasının yanı sıra, 1930 tarihli Umumi Hıfzısıhha Kanunu'nun frengi, belsoğukluğu, yumuşak şankr, cüzam ve bazı akıl hastalıkları gibi, nesli bozacağı varsayılan hastalıklara sahip kişilerin evlenmelerini kısıtlayan maddeleri negatif öjeniğin tezahürü olarak görülmüş, cumhuriyet hükümetinin ırk hıfzısıhhasını önemsediği şeklinde yorumlanmıştır.[7] Söz konusu kanunun ilgili maddeleri uyarınca, bulaştırma tehlikesinin geçtiğine veya şifa bulduğuna ilişkin rapor alınmadıkça, adı geçen hastalıklara sahip kişilerin evlenmeleri yasaklanmıştır. Tüberküloz için yapılan özel düzenleme ile veremlilerin nikâhlarının iki defaya mahsus olmak üzere altı ay süreyle ertelenmesi hükme bağlanmıştır.

"Düşük nitelikli" bireylerin evlenmelerinin kısıtlanması girişimlerinin ötesinde, söz konusu bireylerin çoğalmalarının, dolayısıyla çocuk sahibi olmalarının engellenmesine ilişkin olarak, dünyada öjenist çevreler tarafından önerilen önlem ve uygulamalar da öjenik literatürümüzde yer almıştır.[9, 22, 24, 26] Bu amaca yönelik olarak, üremeleri istenmeyen "ırsen malûl" bireylerin üreme çağlarının sonuna kadar özel merkezlerde tutulması önerisi gerek maddi külfeti, gerek sosyal sakıncaları nedeniyle uygulanamaz bulunmuştur. Buna mukabil, o dönemde Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada'nın bazı eyaletleri ile İskandinav ülkeleri ve Almanya gibi Batı Avrupa ülkelerinde yürürlükte olan zorunlu kısırlaştırma yasaları ile bunların uygulama biçimleri ve sonuçları yakından takip edilmiş, öjenizmin sunduğu çözümlerden biri olarak değerlendirilmiş, hatta kimileri tarafından uygun görülmüştür: "Şimdilik dejenere katillerin, şizofrenlerin, irsî ahmakların, psikozluların hapishane, tımarhane ve hastanelerden çıkarken kısırlaştırılmalarını mecburî yapmakla iktifa etmeliyiz."[9] Genetik hastalığı olan diğer bireylere de ihtiyari kısırlaştırma önerilmiştir. Ancak, Türkiye'de de benzer amaçlı zorunlu kısırlaştırma yasalarının çıkarılmasının tıp çevreleri tarafından açık ve yoğun bir biçimde önerildiği ya da böyle bir yasa için girişimde bulunulduğu söylenemez.

Alkol ve madde bağımlılığı ile mücadele de öjenik literatürümüzde yer tutan önemli hususlardan biridir. Alkolün üreme hücrelerini doğrudan etkileyerek nesil sağlığı üzerinde olumsuz etki yaptığı, nesli yozlaştırdığı kabul edilmiş, yurtdışında yapılmış araştırmalarla da desteklenen bu kabulden hareketle, alkolle mücadele öjenik esaslar açısından gerekli görülmüştür.[16, 27, 28] Hekimlerin aktif olarak görev yaptıkları Akıl Hıfzısıhhası Cemiyeti, Türk Nöro-Psihiatri Cemiyeti ve Yeşilay gibi kurumların sürdürdükleri alkol ve madde bağımlılığı ile mücadele öjenik kaygılarla da destek bulmuştur. Sağlık açısından olduğu kadar sosyal ve ekonomik bir sorun olarak da telakki edilen bu husus 6. Ulusal Türk Tıp Kurultayı'nın ana temalarından biri olmuş[27, 29] ve tartışılmıştır.

YEDİNCİ

MİLLÎ TÜRK TIB KURULTAYI

Rapor II.

ÖJENİK

Ankara
1938

Üreme üzerinde olumsuz etki yaptığı, nesli bozduğu, sakat doğumlara yol açtığı kabul edilen frengi, belsoğukluğu, tüberküloz gibi bulaşıcı hastalıklarla mücadelenin sağlıklı ve "gürbüz" bir nesil için şart olduğu,[14, 16] dolayısıyla bu hastalıklarla mücadele hususunda cumhuriyetin sürdürdüğü sağlık politikalarının öjenik yaklaşımın bir parçası olarak değerlendirilmesi gerektiği öne sürülmüş, öjenik kaygılarla da destek görmüştür. Hatta sosyal ve hijyenik amaçlarla kurulmuş oldukları kabul edilmekle birlikte, Veremle Mücadele Cemiyeti, Deri ve Zührevi Hastalıklar Cemiyeti gibi teşekküller, dolaylı öjenik ideale sahip kurumlar olarak değerlendirilmiştir.[21]

Kadın hıfzısıhhası, ana ve çocuk esirgemesine yönelik girişim ve uygulamalar, Çocuk Esirgeme Kurumu'nun faaliyetleri, cumhuriyet döneminde Tıp Fakültesi'nde puerikültür (çocuk bakımı) dersi konulması,[21] kız okullarındaki çocuk yetiştirme dersleri de[2] dolaylı öjenik faaliyetler olarak görülmüştür.

T.C.

çocuk

Hıfzıssıhha Kanununun 136 ncı maddesine tevfikan

Öjenik konusunun ele alındığı 7. Kurultay'a sunulan raporların 1938 baskısı.

Çok doğum yapanlar Umûmî Hıfzısıhha Kanunu uyarınca madalya ile taltif edilirdi. 6 çocuk sahibi olduğu için Feyzullah eşi Hatice Hanım'a Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı tarafından madalya verildiğine dair belge, 23 Şubat 1940.

Öjenik meselesi hekimler tarafından çeşitli platformlarda dile getirilmiş, toplumun farklı kesimlerinin konuyla ilgili olarak bilgilendirilmeleri de hedeflenmiştir. Bu amaçla üniversite konferansları,[21] CHP konferansları,[14, 20] Halkevlerinde verilen konferanslar[30] çerçevesinde öjenik ve öjeniğe ilişkin konular ele alınmıştır.

Bu dönemde beden terbiyesi ve spor ırkı sağlamlaştıran, neslin sıhhatli ve "gürbüz" olmasını sağlayan bir hıfzısıhha aracı gibi görülmüş[3, 31] ve öjeniğin bir parçası olarak algılanmıştır. 1938 tarihli Beden Terbiyesi Kanunu, 1930 tarihli Umumi Hıfzısıhha Kanunu ile birlikte, Türkiye'de öjenizmin sadece entelektüel bir tartışma olmanın ötesine geçtiğinin göstergesi olarak yorumlanmaktadır.[2] 1935 yılında "Alkolizma ve toksikomani"nin, 1938'de "Öjenik"in, sırasıyla 6. ve 7. Ulusal Türk Tıp Kurultayları'nın ana

temalarını teşkil etmesi, ardından 1940 yılında yapılması planlanan 8. Kurultay'ın ana temalarından birinin "Spor hıfzısıhhası ve spor hekimliği" olarak belirlenmesi de tesadüf olarak görülemez. 8. Kurultay, II. Dünya Savaşı nedeniyle aynı gündemle ancak 1943 yılında toplanabilmiştir.[32]

30'lu yıllardan da önce, Türkiye'de bu konuda araştırma yapacak en az bir öjenik enstitüsünün ve laboratuvarının, ayrıca bir öjenik cemiyetinin kurulmasının öneminden ve gerekliliğinden söz edilmiş olsa da[33, 34] başarılamamıştır. II. Dünya Savaşı öncesinde bir grup hekim tarafından bir öjenik cemiyeti kurmak için teşebbüste bulunulmuş, ancak cemiyet hayata geçirilememiştir. 1945 yılında Kamil İdil tarafından, Ankara Hıfzısıhha Okulu'nun reformu projesi çerçevesinde bir öjenik laboratuvarı ve kürsüsü kurulması önerilmiş, ancak maddi ve idari gerekçelerle kabul görmemiştir.[21]

Öjenizme yöneltilen en önemli eleştirilerden biri, ırkçılığın bir tezahürü olarak değerlendirilmesidir.[2] Nitekim, dünyadaki öjenistlerin önemli bir bölümü tarafından ırkların hiyerarşik bir tasnife tabi tutulması, ABD'deki göçü sınırlandırma yasalarının bu tasnife uygun olması, ırk ayrımı gözeten bazı politikaların öjenik argümanlara dayandırılması gibi kimi tutum ve uygulamalar bu yöndeki değerlendirmeleri haklı çıkaracak boyuttadır. Türkiye'deki öjenik tartışmalarında kullanılan "ırk sağlığı", "ırk hıfzısıhhası" gibi kavramlarda da "ırk"a vurgu yapılmakla birlikte, ırk kavramı millet, nesil, soy gibi farklı içeriklerle kullanılmış, saf bir ırk tesis etmek amacı güdülmemiştir.[2] Buna mukabil, literatürümüzde az sayıda olmakla beraber ırklar arası hiyerarşiye atıfta bulunan, ırklar arası evliliklerin doğuracağı sorunlardan dem vuran görüşlere rastlamak da mümkündür.[35] Ancak Anadolu ve Rumeli'de farklı etnik unsurları barındıran bir toplumda saf bir ırktan söz etmenin mümkün olmadığı, dolayısıyla ırkçı bir ırk hıfzısıhhasından söz edilemeyeceği önemle vurgulanmıştır. Birçok açıdan bilinmezleri barındıran insan öjeniğine ve genetiğine ilişkin meselelerin biyolojik, patolojik, coğrafi, jeolojik, ekonomik, sosyal, geleneksel ve tarihsel faktörlere göre değiştiği, bu nedenle her milletin kendi öjeniğini kendi yaratmak ve çerçevelemek zorunda olduğu da ifade edilmiştir.[17]

II. Dünya Savaşı sonrasında öjenik temelli uygulamaların soykırım düzeyine kadar ulaştığının ortaya çıkması, öjeni düşüncesinin ırkçı yaklaşımlara mesnet teşkil etmesi ve öjenizmin Nazizm ile özdeşleştirilmesi, dünya genelinde öjenik hareketi ve tartışmaları gölgelemiştir. Zaten başından beri öjeniğe ve uygulamalarına karşı var olan direnç ve sürdürülmekte olan muhalefete, II. Dünya Savaşı sonrası dönemde artan insan hakları tartışmaları ve bireysel hakların daha fazla öne çıkarılması da eklenince, devlet denetimine tabi olan ve yaptırımlarla desteklenen öjenik temelli uygulamaları savunmak güçleşmiştir.[36] Bu gelişmeler Türkiye'deki tartışmaları da etkilemiş; 40'lı yılların ikinci yarısından itibaren öjenik ile ilgili tartışmalar küllenmiştir.

BÜLENT ÖZALTAY, HAKAN ERTİN
İÜ İSTANBUL TIP FAKÜLTESİ
DEONTOLOJİ VE TIP TARİHİ
ANABİLİM DALI

KAYNAKLAR

1 Ünder, Hasan. "Türkiye'de Sosyal Darwinizm Düşüncesi." *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, C. IV, Milliyetçilik*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, 427-437.

2 Alemdaroğlu, Ayça. "Öjeni Düşüncesi." *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, C. IV, Milliyetçilik*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, 414-421.

3 Akın, Yiğit. *Gürbüz ve Yavuz Evlatlar – Erken Cumhuriyet'te Beden Terbiyesi ve Spor*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2004: 87-121.

4 Duben, Alan; Behar, Cem. *İstanbul Haneleri – Evlilik, Aile ve Doğurganlık 1880-1940*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1998: 201.

5 Öztan, G. Gürkan. "Türkiye'de Öjeni Düşüncesi ve Kadın." *Toplum ve Bilim* 2006; (105): 265-282.

6 *6. Ulusal Türk Tıp Kurultayı – Ankara, 7-9 Birinciteşrin 1935*. İstanbul: Kader Basımevi, 1936: 573.

7 *7. Ulusal Türk Tıp Kurultayı – Ankara, 17-19 Birinciteşrin 1938*. İstanbul: Kader Basımevi, 1939: 6.

8 Tiner, Şükrü Hazım. *Eugenik Bahsine Umumi Bir Bakış – 7. Milli Türk Tıp Kurultayı*. Ankara: İstanbul Kader Matbaası, 1938.

9 Birol, Ali Fsat. *Öjenik Tatbikatı – 7. Milli Türk Tıp Kurultayı*. Ankara: İstanbul Kader Matbaası, 1938.

10 Gotschlich. *Öjenik Esası Üzerine Veraset İlmi Prensipleri – 7. Milli Türk Tıp Kurultayı*. Ankara: İstanbul Kader Matbaası, 1938.

11 Noyan, Abdülkadir. "Öjenik Münakaşası." *7. Ulusal Türk Tıp Kurultayı – Ankara, 17-19 Birinciteşrin 1938*. İstanbul: Kader Basımevi, 1939: 87-88.

12 Alantar, İhsan Hilmi. "Pediyatri Köşesinden Öjenik." *7. Ulusal Türk Tıp Kurultayı – Ankara, 17-19 Birinciteşrin 1938*. İstanbul: Kader Basımevi, 1939: 88-94.

13 Sarpyener, Münir Ahmet. "Ortopedi Köşesinden Öjenik." *7. Ulusal Türk Tıp Kurultayı – Ankara, 17-19 Birinciteşrin 1938*. İstanbul: Kader Basımevi, 1939: 95-100.

14 Uzman, Mahzar Osman. "Öjenik." *CHP Konferanslar Serisi*. Kitap 2. Ankara, 1939: 11-15.

15 Kansu, Şevket Aziz. "Öjenik Problemleri [I]." *Ülkü* 1939; (72): 480-488.

16 Tokgöz, Server Kamil. *Öjenism 'Irk Islahı'*. Ankara: Sümer Basımevi, 1938.

17 Çambel, Perihan. "Öjenik Hakkında Düşünceler [I]." *Poliklinik* 1945; (148): 70-79.

18 "Rassenhygiene". *Der grosse Brockhaus, Bd.15*. Leipzig, 1933: 389.

19 Aksel, İhsan Şükrü. "Modern Irk Hıfzısıhhası." *Poliklinik* 1937; (51): 75-76.

20 Gökay, Fahreddin Kerim. "Irk Hıfzısıhhasında İrsiyetin Rolü ve Nesli Tereddiden Korumak Çareleri." *CHP Konferanslar Serisi*, Kitap 12. Ankara, 1940: 11-15.

21 Çambel, Perihan. "Öjenik Hakkında Düşünceler [IV]." *Poliklinik* 1946; (151): 141-150.

22 Kansu, Şevket Aziz. "Öjenik Problemleri [II]." *Ülkü* 1939; (74): 103-113.

23 Çambel, Perihan. "Öjenik Hakkında Düşünceler [III]." *Poliklinik* 1945; (150): 117-126.

24 Özgen, İhsan. "Evlenme İşlerinde Hekimin Sosyal Durumu ve Vazifesi." *Poliklinik* 1938; (57): 265-266.

25 Uzman, Mahzar [Osman]. "İdiş ve Kısır Etme." *İstanbul Seririyatı* 1935, 17(6): 139-148.

26 Kenan Tevfik: "Kadınları Kısırlaştırma Usulleri ve Bunların Akıl ve Ruh Hastalıklarındaki Tatbik Mahalleri." *Türk Ginekoloji Arşivi* 1934; (1): 92-97.

27 Uzman, Mahzar Osman. *Seriri Cepheden Alkolisma – 6. Ulusal Türk Tıp Kurultayı*. Ankara: Kader Matbaası, 1935.

28 Gökay, Fahreddin Kerim. *Türkiye'de Alkolizm Problemi Raporu – 6. Ulusal Türk Tıp Kurultayı*. Ankara: Kader Matbaası, 1935.

29 Şakir, Nazım. *Alkolden Başka Zehirlerle Toksikomanı (Uyuşturucu Maddelerle) Klinik, Tedavi ve Mücadele – 6. Ulusal Türk Tıp Kurultayı*. Ankara: Kader Matbaası, 1935.

30 "Bir neslin sıhhati nasıl ıslah edilebilir?" *Cumhuriyet*, 20 Nisan 1934.

31 Nami Bey. "Doktorlar Spor İşlerine Niçin Karışmalı?" Mahzar Osman (ed.) *Sıhhat Almanakı*. İstanbul: Kader Matbaası, 1933: 994-1000.

32 *8. Milli Türk Tıp Kongresi – Ankara, 18-20 Birinciteşrin 1943*. İstanbul: Kader Basımevi, 1944.

33 Mustafa Rahmi. "Öjenik – Islahiyat İlminin Esasları." *Fikirler* 1928; (18): 7-12.

34 Çambel, Perihan. "Öjenik Hakkında Düşünceler [II]." *Poliklinik* 1945; (149): 102-108.

35 [Gökay], Fahreddin Kerim. "Milli Nüfus Siyasetinde Eugenique Meselesinin Mahiyeti." *Ülkü* 1934; (15): 206-212.

36 Kevles, Daniel J. "Eugenics and human rights." *BMJ* 1999; 319: 435-438.

* Bülent Özaltay, Hakan Ertin: "Türkiye'de Erken Cumhuriyet Döneminde (1923-1946) Öjenik Yaklaşımlar", *IX. Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildirileri*. Ed. F. Kahya, S. Şar, A. Ataç, M. Mazıcıoğlu. Kayseri 2006, s. 424-429 esas alınarak hazırlanmıştır.

TÜYAP Uluslararası Fuarlar

TÜRKİYE YAYINCILAR BİRLİĞİ

İzmir Büyükşehir Belediyesi'nin katkılarıyla

İZMİR FUARI İZFAŞ

13. İZMİR KİTAP FUARI

19 - 27 NİSAN 2008

Uluslararası İzmir Fuar Alanı

www.izmirkitapfuari.com

TÜRK TELE KOM

ufi

ICCA

TFYD Türkiye Fuar Yapımcıları Derneği

TS EN ISO 9001:2000

TÜYAP TÜM FUARCILIK YAPIM A.Ş.

TÜYAP İZMİR: Atatürk Cad. No: 230/7
I. Kordon Alsancak - İzmir
Tel: (0-232) 464 92 01 - 464 26 39
Faks: (0-232) 444 39 83
E-posta: tuyapizmir@tuyap.com.tr

İstanbul Fuar Alanı ve Merkez Ofis:
Tüyap Fuar ve Kongre Merkezi E5 Karayolu,
Gürpınar Kavşağı 34522 Beylikdüzü, Büyükçekmece, İstanbul
Telefon: 90(212) 886 6 886 (Pbx)
Faks: 90(212) 886 6 698
Internet: www.tuyap.com.tr

E-posta:
Satış: yurticisatis@tuyap.com.tr
Yurtdışı Satış: sales@tuyap.com.tr
Yurtdışı Fuarlar: tuyapoverseas@tuyap.com.tr
Tanıtım-Halkla İlişkiler: tanitim@tuyap.com.tr
Fuar Alanı: fairarea@tuyap.com.tr

BU FUAR 5174 SAYILI KANUN GEREĞİNCE TÜRKİYE ODALAR VE BORSALAR BİRLİĞİ (TOBB) İZNİ İLE DÜZENLENMEKTEDİR.

RÖNTGENİN KEŞFİNDEN SONRA

X IŞINLARININ İSTANBUL'A YANSIMASI VE İLK UYGULAMALAR

PROF. DR. NURAN YILDIRIM

Berlin'de tahsilde olan genç Osmanlı hekimlerinden Dr. Ziya Nuri Vekayi-i Tıbbiye'ye gönderdiği bir yazıda; Prof. Röntgen'in bir Crookes borusundan elde edilen şiddetli ışık ile fotoğraf gibi resimler yapmayı başardığını, bu ışığın organik tabakalara, dokularının şekline göre fotoğraf levhası üzerinde resim verecek derecede nüfuz ettiğini dile getirmiş, bu boru bir tahta sandık içinde bulunduğu halde, onun ışığının etkisiyle dışarıdaki bir fotoğraf makinesi vasıtasıyla resim almanın mümkün olduğunu belirtmişti.

Würzburg Üniversitesi Fizik Profesörü Wilhelm Conrad Röntgen (1845-1923), 8 Kasım 1895'te laboratuvar olarak kullandığı evinin bir odasında siyah kartonla tamamen kapattığı Crookes tüpü ile çalışırken, masanın üzerindeki baryum platinosiyanür kristallerinin ışıdığını fark etti ve o zaman kadar bilinmeyen bu ışınların mahiyetini anlamak üzere deneylere girişti. Yapısını tam olarak açıklayamadığı bu ışınlara, "x ışınları" adını verdi. Deney notlarını toplayarak, "Yeni Bir Işın Türü" (Eine neue Art von Strahlen) adını taşıyan ünlü bildirisini el yazısıyla hazırlayıp, 28 Aralık 1895 günü Würzburg Fizik-Tıp Yüksekokulu (Physikalisch-Medizinischen Hochschule in Würzburg) sekreterliğine teslim etti. 23 Ocak 1896 günü ise Würzburg Fiziksel Tıp Cemiyeti'nde (Physikalisch-Medizinischen Gesellschaft zu Würzburg) konuyla ilgili bir sunum yaptı.[1]

Röntgen usulüyle bir elin fotoğrafını çıkarmak.

Servet-i Fünun, 265, 28 Mart 1312 (9 Nisan 1896), s. 73.

Laboratuvarda sessiz sedasız yapılan bu keşif hem bilim dünyasında hem de halk arasında büyük ilgiyle karşılandı. Doktorlar bu ışına özel bir ilgi gösteriyordu, çünkü Prof. Röntgen, laboratuvarındaki ilk deneyleri sırasında, elini baryum platinosiyanür sürülmüş bir mukavva levha ile Crookes tüpü arasına koyduğunda kemiklerini görmüş, hayretler içinde kalmıştı. Elini hemen siyah kâğıtlara sarılmış bir fotoğraf camı üzerine koyup, çalışmakta olan Crookes tüpü karşısında bir süre bekletti. Fotoğraf camını banyo etti, el kemikleri diğer dokulardan daha beyaz olarak görülüyordu. Ardından, eşi Bertha'nın el grafisini çekti. Parmak kemikleri ve parmağındaki yüzük net bir şekilde ortadaydı. Bu grafiyi 23 Ocak 1896'da Würzburg Fiziksel Tıp Cemiyeti'ne vermesi, radyolojinin başlangıcı sayılır. X ışınları ile, o zamana kadar bir sır olan insan bedeninin içini görmek artık mümkündü. Fransız tıp dergilerinde bu önemli keşifle ilgili yazılar çıkmaya başladı. Tıp cemiyetlerinde, x ışınları ile alınmış normal

veya hasta ellerin fotoğrafları gösteriliyordu. Örneğin Paris İç Hastalıkları Cemiyeti'nin 6 Ocak 1896 günkü toplantısında, Dr. Jastrowitz bir el radyografisini şu sözlerle takdim ediyordu: "Gösterdiğim bu fotoğraf canlı bir elin resmidir. Halbuki bakıldığı zaman bir iskelet eli zannını veriyor. Bu resim, havası boşaltılmış bir tüpten elektrik geçirildiği zaman hasıl olan parıltı ile alınmıştır."[2]

Daha önce insan vücudunda gözle görülemeyen değişiklikler tespit edilemediği için kemik kırıklarında, kurşun yaralanmalarında yapılan tahmini operasyonlar hasta ve hekim açısından üzücü sonuçlar doğurabiliyordu. Bu nedenle x ışınları önce kemik kırıkları ve yabancı cisimlerin yerlerini belirlemek amacıyla kullanıldı ve "cerrahın gözü, hekimin gözlüğü" olarak kabul edildi.[3] Tıp dünyası, önemi giderek büyüyecek bir tanı aracına kavuşmuştu. Daha sonra tedavide de kullanıma giren x ışınları, tekniğin günümüze değin hekimliğe verdiği en etkin armağan olarak kabul edilir.[4] Röntgen de, doğanın gözlerden sakladığı gizemleri meydana çıkaran mucizevi bir isim olarak tarihe geçmiştir.

X ışınları çok geçmeden İstanbul'a da yansıdı. O sıralarda Berlin'de tahsil yapmakta olan genç Osmanlı hekimlerinden Dr. Ziya Nuri,[5] Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'nin (Sivil Tıp Okulu) yayınlamakta olduğu *Vekayi-i Tıbbiye*'ye gönderdiği bir yazıda; Prof. Röntgen'in bir Crookes borusundan elde edilen şiddetli ışık ile fotoğraf gibi resimler yapmayı başardığını, bu ışığın tahta ve organik tabakalara, dokularının şekline göre fotoğraf levhası üzerinde resim verecek derecede nüfuz ettiğini dile getirmiş ve adeta gün aydınlığında, bu boru bir tahta sandık içinde bulunduğu halde, onun ışığının etkisiyle dışarıdaki bir fotoğraf makinesi vasıtasıyla resim almanın mümkün olduğunu belirtmişti. Yumuşak dokuları geçtiği için bu ışık ile alınan bir el fotoğrafında kemikler gayet açık, yumuşak dokular biraz donuk olarak görülüyordu. Bu ışığın kullanılmasıyla iç organlarda ortaya çıkan değişimlerin ve urların kolayca teşhis edileceği ümit edilmekteydi.[6]

Dr. Ziya Nuri bir süre sonra da Berlin Rasathanesi'nden Prof. Dr. Goldsteine'ın bu yeni ışınlar hakkında *Berliner Medizinische Wochenschrift*'te yayınlanan makalesini Türkçeye çevirerek meslektaşlarına iletti. Buradan Harbiye Nezareti'nin emriyle Berlin'de ateşli silah yaraları, kırıklar ve benzeri savaş yaralarının yerinin tayin edilmesine yönelik tecrübelere başlandığını öğreniyoruz.[7]

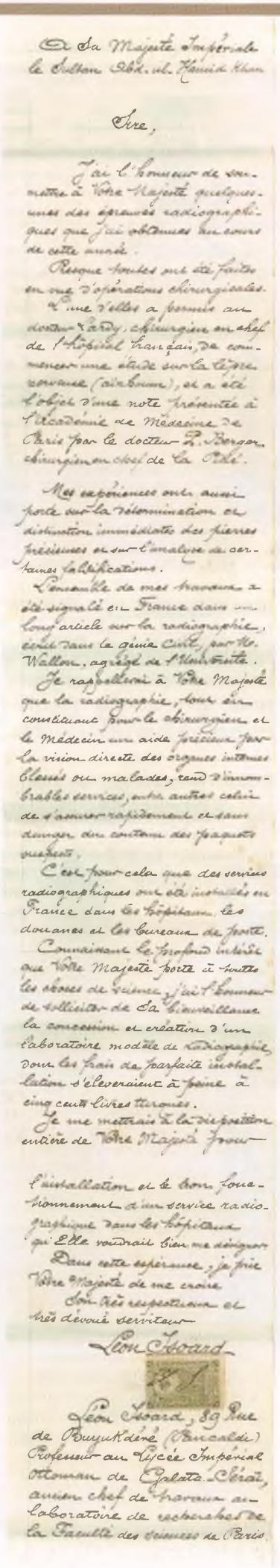
İSTANBUL'DA İLK DENEMELER

Işınlardan nasıl yararlanılabileceğinin araştırıldığı bu ilk dönemde daha çok tavşan, kurbağa, balık gibi hayvanlarla çanta içindeki metal paralar görüntülenip el grafileri alınıyordu. Çok geçmeden İstanbul'da da bu tip denemeler başladı. Tanı amacı gütmeyen bu ilk çalışmaları *Servet-i Fünun*'dan okuyalım.[8]

"Âlem-i medeniyette meşhur olan her türlü terakkiyat-ı sınaiye ve fenniyenin memleketimizde dahi cilveger olduğu (uygulandığı) nazar-ı memnuniyet ve şükran ile görülmektedir. Röntgen tarafından keşf olunan ve hakkında gazetemizde tafsilat-ı lâzime ita edilen fotoğrafya usulüyle alınmış bir çok resimleri enzar-ı kariine vaz' etmiş idik (okuyucuların gözleri önüne koymuştuk); bu usulün memleketimizde dahi tatbik ve icra olunması her türlü terakkiyat-ı fenniyeden nasibdar olduğumuzu gösterir mevaddandır (bilimsel gelişmelerden nasibimizi aldığımızı gösteren hususlardandır). Bu nüshamıza derc ettiğimiz para cüzdanı resmi röntgen usulüyle Mekteb-i Sultanî riyaziyat muallimlerinden Mösyö Isoard tarafından ahz olunmuş ve cüzdanın içindeki para pek âyân bir surette görülmekte bulunmuştur.

Mösyö Isoard 11 yaşındaki mahdumunun elini de bu usul ile levha-i tasvire almıştır. Bu levha Avrupa'da yapılanlardan farksız ve hatta bir çoğundan daha güzeldir.

Fotoğrafya sanatı mütehassıslarından Halit Bey tarafından dahi röntgen usulüyle bir kurşun kalemi resmi çıka-

Leon Isoard'ın dilekçesi.

Almanyalı doktor W. Röntgen (sağ altta).

W. Röntgen'den kurbağanın kemikleriyle damarlarını gösteren fotoğraf.

Bir elin kemiklerini gösteren fotoğraf.

Servet-i Fünun, 257, 1 Şubat 1311 (13 Şubat 1896), s. 356.

rılmış ve resimde röntgen şuââtı tahtadan geçtiğinden – kalem içinde bulunan kurşun kırık yerleriyle pek âyan bir surette görülmekte bulunmuştur. Erbab-ı fen ve marifetimizin gayret-i terakkipervaranesi şâyân-ı takdirdir."

Buradan anlıyoruz ki, bizde x ışınlarıyla ilk çekimler Galatasaray Lisesi matematik öğretmeni Mösyö Isoard ile fotoğrafçı Halit Bey tarafından gerçekleştirilmiştir. Halit Bey bir kurşun kalem içindeki kırık yerleri görüntülerken, Mösyö Isoard çanta içindeki bir metal parayı ve 11 yaşındaki oğlunun el grafisini çekmiştir. Bu çekimleri muhtemelen Galatasaray Lisesi fizik laboratuvarında gerçekleştirmiş olmalıdır. X ışınları, keşfinden sonraki altı ay içinde Avrupa'nın diğer bilim merkezlerinde olduğu gibi İstanbul'da da tıbbi amaçla değil, fotoğraf çekebilmek gayesiyle kullanılmıştır. Peki Leon Isoard kimdir?

Leon Isoard, Fransız sefirinin teklifi üzerine 1894 yılında İstanbul'da hüküm sürmekte olan kolera nedeniyle ölen Mekteb-i Sultani (Galatasaray Lisesi) matematik öğretmeni Mösyö Grange'ın,[9] yerine önerilmişti.[10] Bunun üzerine, "Licencié et science phiysique et mahtemathique" rütbesini haiz olan ve o sıralarda Paris Darülfünunu Fünun Şubesi Tetkikat Laboratuvarı ameliyat reisliğini (Paris Üniversitesi Fen Fakültesi Araştırma Laboratuvarı Müdürlüğünü) yürütmekte olan Leon Isoard, Galatasaray Lisesi fizik ve matematik öğretmenliğine atandı.[11]

1896 yılının son günlerinde Pangaltı Büyükdere Caddesi 89 numaralı evinde röntgen hakkında bir konferans veren Leon Isoard,[12] bu konferanstan bir ay kadar sonra, Bakteriyolojihane-i Şahane Müdürü Dr. Maurice Nicolle (1862-1932) ile birlikte, II. Abdülhamid'in yaverlerinden Tophane-i Âmire Müşiri ve Umum Mekâtib-i Askeriye-i Şahane Nazırı Zeki Paşa'nın makamına giderek kendi çekmiş olduğu birkaç radyografi ile padişaha hitaben yazdığı bir dilekçeyi Zeki Paşa'ya teslim etti. 16 Kânunusanî 312 (28 Ocak 1898) tarihli dilekçesinde, radyografi sayesinde

Leon Isoard'ın radyografi numune laboratuvarı açmak için verdiği dilekçe[14]

Rikab-ı Kamer-tab Cenab-ı Tacdariye
Cenab-ı Hakk Padişah-ı maarif-perver ve şehriyâr-ı kerem-güster efendimiz hazretlerini ilâ-ahirü'd-devrân erike-pirâyı şevket ve şân buyursun âmin. / Sâye-i maarif-pirâye-i cenâb-ı mülukânelerinde bu sene zarfında heman kâffesi ameliyatı cerrahiye icrası zımnında, radyografi ile ahz olunan tasvirlerin bir kaçını huzûr-ı dakâyik-nüşûr-ı milkdârilerine / arz eyliyorum bu tasvirlerden biri Fransız Hastahanesi Sercerrahı Doktor Lardy'yi cüzzam-ı asabî (llèpre nervause-ainboum) illetine dair tetebbuat ve tetkikata sevk eylemiş ve Pitie Sercerrahı Doktor Berger / tarafından yazılıp Paris Etibba Encümeni zatına irsal olunan layihaya esas olmuştur. İcra ettiğim tecârib ile zî-kıymet taşların tayin ve tefriki ve bazı mağşuşatın tahlili kabil / olmuş ve bu tecârib-i âcizanem "Agrege" rütbe-i ilmiyesini haiz Mösyö Vallon'nun "Genie Civil" nam gazeteye radyografi üzerine yazdığı mufassal makalede maa-takdir ilân edilmiştir / aza-yı dahiliye-i bedenin mecrûh ve malûl olanları radyografi sayesinde hariçten müşahede edilmekle etibba ve cerrahın giranbaha bir vasıta-i teşhise nail olduğu gibi dâi-i şebih / paketlerin muhteviyatı da derhal anlaşılabildiğinden Fransa hastahane ve gümrük ve posta idarelerinde radyografi daireleri küşad olunmuştur ulûm ve fünûnun terakkisi hakkında ibzâl/ buyrulan eltâf ve inayât-ı kerem-güsterilerinin bihadd ü hesap olması cihetiyle bilcümle mürettebatı için beş yüz lira-yı Osmani sarfına ihtiyaç gösteren bir "radyografi numune laboratuarı" / tesis ve küşâdı için kullarına imtiyaz i'tasını istirham eder ve tayin edilecek hastahanelerde radyografiye ait hidematın mükemmel ve muntazam surette ifasını deruhte / eyleyeceğimi arz eylerim ol babda ve kaatıbe-i ahvalde emr ü ferman ve lutf ü ihsan şevketlü kudretlü mehâbetlü padişahımız padişah-ı amimü'n-neval efendimiz hazretlerinindir
16 Kânunısânî 312 (28 Ocak 1898)
Pangaltı'da Büyükdere Caddesi'nde 89 numaralı / hanede mukim Mekteb-i Sultani muallimlerinden Paris Darülfünûnu / Fünûn Şubesi tetkikat laboratuarı sabık ameliyat reisi Leon İzoar (İmza)
Tophane-i Âmire Müşiri ve Umum Mekâtib-i Askeriye-i Şahane Nazırı Zeki Paşa'nın Leon Isoard'ın dilekçesine yazdığı üst yazı[15]
Bakteriyolojihane-i Şahane Müdürü Doktor Mösyö Nikol Tophane-i Âmire'de nezd-i âcizaneme gelerek yanında beraberce / getirmiş olan Mekteb-i Sultani muallimlerinden Mösyö Leon İzoar nam zat tarafından atabe-i seniye-i hazret-i hilafet-penâhiye / takdimi rica olunan radyografi tasviriyle bu babdaki evrak yaver-i âciziye tevdien savb-ı âli-yi atûfilerine takdim / kılınmış olmağla ol babda emr ü irade hazret-i men lehü'l-emrindir.
27 Şaban 314 ve 19 Kânunısânî 312
Yaver-i Hazret-i Şehriyâriden
Tophane-i Âmire Müşiri ve Umum Mekâtib-i Askeriye-i Şahane Nazırı Zeki

iç organlardaki yaralanma ve hastalıkların dışardan görülmeye başlanmasıyla hekimler ile cerrahların çok değerli bir tanı aracına kavuştuklarını, ayrıca şüpheli paketlerin muhteviyatı derhal anlaşılabildiğinden, Fransa'nın hastane, gümrük ve posta idarelerinde radyografi daireleri açıldığını dile getirdikten sonra, bütün donanımı için 500 Osmanlı lirasına ihtiyaç gösteren bir "radyografi numune laboratuvarı" kurması için kendisine imtiyaz verilmesini istirham etti. Leon Isoard ayrıca, tayin edilecek hastanelerin radyografi hizmetlerini mükemmel ve muntazam olarak yapmayı üstlendiğini de belirtmişti.

Leon Isoard'ın takdim ettiği radyografilerden biri, Fransız Hastanesi Başcerrahı Dr. Lardy'yi cüzzam-ı asabi (lépre nervause-ainboum) hastalığı üzerinde araştırmaya sevk etmiş ve Pitie Hastanesi Başcerrahı Dr. Berger tarafından yazılıp Paris Hekimler Cemiyeti'ne gönderilen layihaya da esas alınmıştı. Ayrıca Leon Isoard'ın yaptığı tecrübelerle kıymetli taşların tayin ve ayırımı ve bazı karışımların analizi mümkün olmuş, bu tecrübeleri, Agrege Mösyö Vallon'nun *Genie Civil* adlı gazetede yayınlanan radyografi hakkındaki detaylı makalesinde takdirle duyurulmuştu.[13]

Türkiye'de röntgen muayenehanesi açmak için ilk başvuruyu yapan Galatasaray Lisesi fizik ve matematik öğretmeni Leon Isoard'ın, kendine ait bir radyografi numune laboratuvarı açma girişiminin nasıl sonuçlandığına dair bir bilgiye ulaşamadık. Ancak dilekçesinden, tanısal amaçlı radyografiler de çektiği anlaşılıyor.

DİPNOTLAR

1 Emin Faik Üstün: *Radyolojide Bazı Temel Buluşlar ve Bunları Bulanlar*. İzmir 1972. s. 23. http://users.physik.tu-muenchen.de/kressier/Bios/Roentgen.html

2 Şevki: "X Şuaının Kâşifi Röntgen'in Vefatı", *Tıp Fak. Mec.*, C.5, S. 1 (1923), s. 98-101; Akil Muhtar Özden: "Doktor Esad Fevzi Merhum Bizde X reyyonu üzerine ilk araştırma", Akil Muhtar Özden-A. Süheyl Ünver: *Ölümünün 45inci Yıldönümünde İlk Röntgencimiz*, İstanbul 1946, sayfa numarası yok.

3 Selahattin Mehmet: "Röntgen şuaatının keşfi, tarihçesi Röntgen aleti", Mazhar Osman: *Sıhhat Almanakı*, İstanbul 1933, s. 836-837. http://www.soyeeproductsny.com/behindtheimages.htm

4 Heinz Goerke: "Tekniğin Hekimlik İçin Önemi", *Tıp Fak. Mec.* 33 (İstanbul, 1970), s. 205.

5 1894 yılında Berlin'e gönderilen ve bu sırada Kaiser Wilhelm Akademisi'nde tıp tahsil etmekte olan Ziya Nuri Birgi (1872-1936). Uzun yıllar Haydarpaşa'daki Tıp Fakültesi'nde kulak burun boğaz müderrisliği yaptı, kliniği modernize etti. Bu genç hekimin Ziya Nuri Birgi olduğuna dikkatimi çeken Dr. Şeref Etker'e teşekkür ederim.

6 "İcmal-i Tıbbi" başlığı altında, *Vekayi-i Tıbbiye*. Sene 16, No. 18, 15 Teşrinisani 1311 (27 Kasım 1895), s. 3222.

7 Ziya Nuri: "Muallim Röntgen'in X eşiası hakkında mütalaat", *Vekayi-i Tıbbiye*. Sene 16, No. 20, 15 Kanunuevvel 1311 (27 Aralık 1895), s. 3280-3282.

8 "Dersaadet'te Röntgen Usulüyle Fotoğraf Ahzı", *Servet-i Fünun*, No. 277, 20 Haziran 1312 (2 Temmuz 1896), s. 267, 277.

9 BOA. İ. HUS. 78 /24 Ş. 1311(2 Mart 1894).

10 BOA. İ. HUS. 104, 28 Ş. 1311 (6 Mart 1894).

11 BOA. Y. MTV. 150/100, 27 Ş. 1314 (31 Ocak 1897).

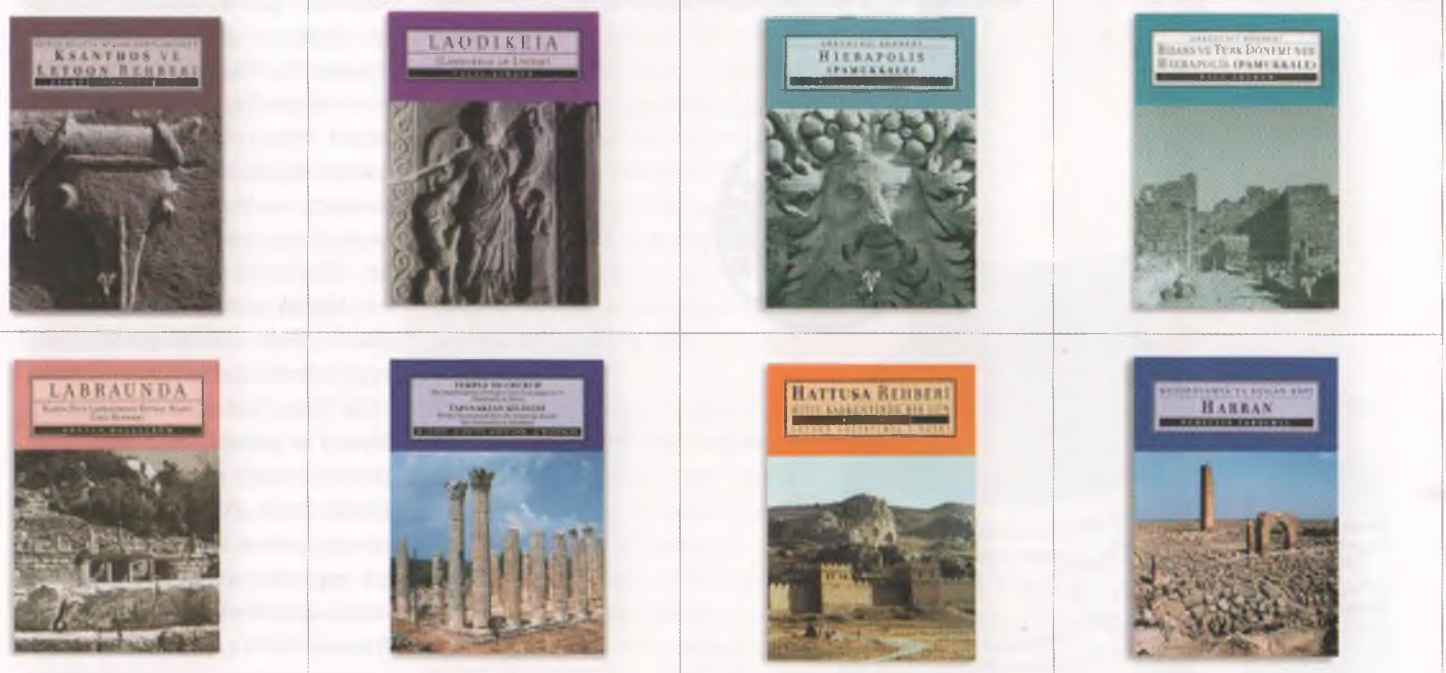
12 *Servet-i Fünun, Tevcihat ve Havadis Kısmı*, 302, 12 Kanunuevvel 1312 (24 Aralık 1896), s. 125.

13 BOA. Y. MTV. 150/100, 27 Ş. 1314 (31 Ocak 1897).

14 BOA. Y. MTV. 150/100, 27 Ş. 1314 (31 Ocak 1897).

15 BOA. Y. MTV. 150/100, 27 Ş. 1314 (31 Ocak 1897).

ESKİ ANADOLU KENTLERİ SERİSİ

ege YAYINLARI

online sipariş için; www.egeyayinlari.com

Aslanyatağı Sokak Sedef Palas Apt. 35/2 34433 Cihangir/Beyoğlu - İstanbul **t:** 0212 244 75 21-22-23 **f:** 0212 244 32 09 **e:** info@egeyayinlari.com

PATENTLİ İLK TÜRK İLACI

LİTYAZOL CEMİL'İN ÖYKÜSÜ

OP. DR. FAHRETTİN ER

Lityazol Cemil'i ülkemizdeki son dönem hekimler ve eczacılar hariç hemen herkes şöyle ya da böyle, bir şekilde duymuştur. Adını, mucidi Dr. Cemil'den (Şener) alan bu ilacı belli yaşın üstündekiler, taş düşürmek ve diğer idrar yolları şikâyetlerinin tedavisi için kullanmıştır. İşte bu yazıda şevketi bostan bitkisinden elde edilen, yüzde yüz bitkisel, ilk patentli ilacımız olan Lityazol Cemil'in yapımından üretimine son verilinceye kadarki serüveni anlatılacaktır.

T. C.
SANAYİ BAKANLIĞI
Sınaî Mülkiyet Müdürlüğü

MARKA TESCİL BELGESİ

Markanın Numarası : 39859
Çeşidi : Kerdi

DOKTOR CEMİL ŞENER
LİTYAZOL
MANİSA

Marka sahibinin adı, soyadı : Dr. Cemil Şener
Tabiiyeti, ikâmetgâhı : Türkiye Cumhuriyeti
Utku Mah. Sinema Park Cad. No.21 Manisa
Markanın kullanılacağı emtia : İlâç.-

551 sayılı kanuna göre 11 Temmuz 1969 tarihinden mutebar olmak üzere on yıl müddetle tescil edilmiştir.

SANAYİ BAKANI

Dr. Cemil Şener'in 1969 yılına ait tescil ruhsat belgesi.

DR. CEMİL FEVZİ ŞENER KİMDİR?

1897 yılında Rodos'ta doğan Cemil Fevzi, ilk ve orta öğrenimini Osmanlı Devleti'nin birçok yerinde şubesi olan Fransız okulu College des Freres de Salle'de (Frerler Okulu) yaptı. Ardından yüksek öğrenim yapmak için İstanbul'a giderek Darülfünun-ı Osmanî Tıp Fakültesi'ne askeri öğrenci olarak kaydoldu. 1920 yılında askeri tabip olarak mezun olduğunda, birçok arkadaşı gibi İstiklal Savaşı'na katılmak üzere Anadolu'ya geçti. Konya, Kayseri, Niğde, Gülhane, Kars, Sarıkamış, Karaköse (Ağrı) ve Manisa askeri hastanelerinde askeri hekim olarak görev yaptı. 1932 yılında bakteriyoloji uzmanı oldu. Tabip binbaşı iken istifa edip Manisa'ya yerleşti (1934). Bunun en önemli ve belki de tek sebebi, 1928 yılında Manisa'da askeri tabipken tanıdığı şevketi bostan bitkisi ile ilgili araştırma ve çalışmalarını daha rahat yapabilmekti. Bu arada, coğrafi yapı ve iklim çeşitliliğinden dolayı çok sayıda tıbbi ve aromatik bitkinin Manisa'da doğal olarak yetiştiği de

Teşekkür: Lityazol Cemil hakkında bilgi ve belgeler veren, Lityazol Cemil Laboratuvarı'nın eski Mesul Müdürü Mehmet Raşit Karaosmanoğlu'na ve Prof. J. Lejoly'nin mektubunu çeviren Doç. Dr. Yeşim Işıl Ülman'a teşekkür ederim.

unutulmamalıdır. Bu bitki çeşitliliği, 468 yıl önce Merkez Efendi'ye, Manisa'daki şehzade sarayı Saray-ı Âmire'de saray hekimi iken 41 bitki karışımından Mesir macununu yaptırmıştır. Manisa topraklarının yüzyıllar sonra Dr. Cemil'e de ilham kaynağı olduğu söylenebilir. Manisa'daki çalışmaları sonunda ilacına ruhsat alarak hem Lityazol Cemil'i üreten hem de hekimlik yapan Dr. Cemil Şener, Manisa belediye başkanlığı yaptığı dönemde Demokrat Parti'den 11. dönem milletvekili olarak parlamentoya girdi (1957-1960). Sosyal hayatın içinde aktif olarak yer alan Dr. Cemil Yassıada'da yargılandıktan sonra daha sakin bir hayat sürmüş ve 3 Ocak 1978 tarihinde vefat etmiştir.

LİTYAZOL CEMİL'E RUHSAT VERİLMESİ

Dr. Cemil 1928 yılında Manisa Askeri Hastanesi'ndeyken, bir yüzbaşı böbrek sancısı çektiği sırada Tabur Komutanı Bnb. Mehmet Bey, dağlarda yetişen bir bitkinin kaynatılıp içildiğinde sancıları geçirdiğini ve böbrek taşlarını düşürdüğünü söyler ve Dr. Cemil'e yüzbaşının bu yolla tedavisinin mümkün olup olmadığını sorar. Bunun üzerine konuya ilgi duyan Dr. Cemil, kumandanın yardımıyla temin edilen bitki ile çalışmalara başlar. Manisalıların şevketi bostan adını verdikleri bu bitkiyi yemek olarak çok tükettiklerini, aynı zamanda kök yumrusu kabuklarını kaynatarak karın, bel ağrıları gidermekte ve taş düşürmekte kullandıklarını öğrenince çalışma şevki artar. Bitkiden elde ettiği suyu 600 vaka üzerinde dener. Aldığı olumlu sonuçları Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti'ne bildirir. Vekâlet, kaynatılmış sudan bir ekstre hazırlamasını ister. Dr. Cemil üç yıllık bir çalışma sonunda elde ettiği ekstreye, taş eritici anlamına gelen "Lityalizin" adını koyar ve ilaç olarak üretip pazarlamak için 23 Mart 1931 tarihinde, ekstre numunelerini Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti'ne gönderir. Bu, genç Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk ilaç patent başvurusudur. Başvuruda, preparatın *carduus marianus* bitkisinin kök kabuklarından hazırlandığını bildirir. Aynı bilgi, ilacın ilk prospektüsünde de yer alır. Oysa şevketi bostan bitkisinin Latince adı *scolymus hispanycus*'tur. Hem *carduus marianus* hem de *scolymus hispanycus* aynı familyanın (*compositae*) üyesidir. Görünüm olarak da birbirlerine çok benzerler. O yıllarda Anadolu bitki florasının iyi tanınmamasından kaynaklanan bu karışıklık ileride sorunlara yol açacaktır.

Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti, 5 Mayıs 1931 tarihli cevabi yazısında ellerinde var olan tıp, eczacılık ve botanik kitaplarında ve yeni çıkan yayınlarda bu konu hakkında bilgi bulunmadığını, konunun, uzmanlar tarafından tetkik edilmesinden sonra verilecek rapora göre yeniden değerlendirilebileceğini bildirir. Dr. Cemil, ilacının vekâletin uygun göreceği müessese ve şahıslara inceletilmesini kabul eder. Bunun üzerine Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti 1 Mart 1932 tarihinde, İstanbul Darülfünunu Tıp Fakültesi Tedavi Kliniği ve Farmakodinami hocası Prof. Dr. Âkil Muhtar'ı (Özden), bu konuda mütalaa ve rapor vermek üzere görevlendirir.

Dr. Âkil Muhtar iki yıl boyunca numunelerle yaptığı klinik çalışmalardan edindiği sonuçları 1 Mart 1934'te Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili Dr. Refik Saydam'a bildirir. Muhtar bu yazısında, şevketi bostan bitkisinin karşılığını Fransızca olarak "Şardon Mari" (Chardon marie) şeklinde yazar.

Dr. Âkil Muhtar iki yıl boyunca numunelerle yaptığı klinik çalışmalardan edindiği sonuçları 1 Mart 1934'te Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili Dr. Refik Saydam'a bildirir. Dr. Âkil Muhtar bu yazısında, şevketi bostan bitkisinin karşılığını Fransızca olarak "Şardon Mari" (Chardon marie) şeklinde yazar. Muhtar, bitki hulasasını böbrek taşından mustarip birçok hastasına günde 100 damlaya kadar vermiş ve hiçbir kötü etkisini görmemişti. Üstelik mideyi ve böbrekleri de tahriş etmemiş, müzmin böbrek taşı ağrıları olan birçok hastanın ağrılarını teskin etmişti. Bitki hulasasının, böbrek taşlarının vücuttan atılmasına bir etkisi olup olmadığı hakkında kesin hüküm vermesi mümkün değildir, ancak birkaç hastası tedaviden sonra küçük taşlar düşürmüştür. Dr. Âkil Muhtar'ın klinik deneyler sonunda bildirdiği bu olumlu görüşler üzerine Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti ilacın adının "Lityazol Cemil" olarak değiştirilmesini önerip, 9 Ekim 1934 tarihinde 3/91 numara ile ülkemizin ilk ve yüzde yüz bitkisel

Lityazol'un kutusu ve damlalıklı şişesi.

ilacına ruhsat verdi. Dr. Cemil Bey, Manisa yöresindeki geleneksel bir uygulamayı altı senelik bir çalışma sonunda ilaç haline getirip mutlu sona ulaşmıştı. Ölünceye kadar Lityazol Cemil'i geliştirme çalışmalarını sürdürmüş, ampul şeklinde deneme üretimleri bile yapıp uygulamıştır.

1934-1995 yılları arasında kesintisiz olarak piyasada bulunduğu 60 yıl içinde binlerce hasta Lityazol Cemil ile şifa bulmuştur. Bu süre zarfında, hiçbir yan etkisi bildirilmeyen Lityazol Cemil'in üretimi bazen elde edildiği bitkinin kültüre edilemeyişi, kışın sert geçtiği yıllarda yeterli bitki temin edilemeyişi gibi nedenlerle aksardı. Böyle durumlarda Türkiye'nin dört bir tarafından ve kimi yabancı ülkelerden talep mektupları gelirdi. İhraç edilmediği halde ilacın yurtdışında tanınması üreticilerini şaşırtmış ve yapılan araştırmada İstanbul Osmanbey'deki Bayer Eczanesi'nin 1974 yılından 1980'li yılların sonuna kadar piyasadan topladığı Lityazol Cemil'i yurtdışına sattığı anlaşılmıştı. Bugün ailenin elinde Fransa'dan, Romanya'dan, Yemen'den, Yunanistan'dan gönderilmiş pek çok mektup vardır. Gölcükten Deniz Hastanesi Biyokimya Laboratuvar Şefi Haluk Tanyol bu ilaçla böbrek taşı düşürdüğünü bildirip teşekkür etmişti (1971). Atina'dan Evgeniya Çeliknal, İstanbul'da Lityazol Cemil ile kumlarını hemen döktüğünü bildirip ilacın Atina'ya gönderilmesini istemişti (1974). Savulescu Ana Rodica, Yemen Arap Cumhuriyeti'ndeki adresine Lityazol tabletlerinden veya şurubundan gönderilmesi için adeta yalvarmıştı.

Şevketi bostan bitkisi

Latince adı *scolymus hispanicus L.* olan bitki *compositae* familyasındandır. Ülkemizde doğu ve güneydoğu hariç hemen her yerde yetişen bitkinin ismi bölgelere göre değişir. En yaygın ismi şevketi bostan olup, Manisa ve İzmir civarında kullanılır. Balıkesir, Bursa, Uşak yöresinde "akkız dikeni", İç Anadolu'da daha çok "akdiken" olarak bilinir. Boyu 70-80 cm kadar olabilen bu bitkinin kökleri havuca benzer. Çok dallı gövdesinin üzerinde aralıklı ve dikenli koyu yeşil yaprakları vardır. Baharda parlak, sarı çiçekler açar. Kök ve kök kısmına yakın gövdesi, etle pişirilip limon ilavesiyle yemek olarak yenir. Şifa amacıyla özellikle kış sonunda ve bahar aylarında bolca yenir.

Şevketi bostan bitkisinin çiçek açmamış hali.

Çiçeğin filizi.

İlaç yapımında kullanılan havuç tipi kökleri.

Bitkinin çiçekli hali.

LİTYAZOL CEMİL'İN ELDE EDİLİŞİ

Yaz mevsiminde bolca toplanan şevketi bostan bitkisi önce kurutulur, sonra da kök kabukları elektrikli değirmenlerde çekilerek toz haline getirilir. Toz haline getirilen drog %70'lik etil alkolle bire bir oranında karıştırılarak bulamaç yapılır. Yirmi dört saat dinlendirildikten sonra konik tarzda hazırlanmış perkolatörlerde perkolasyona (seçici filtrasyon-süzülme) tabi tutulur. Konik perkolatörün ucundan dakikada 70 damla akacak şekilde ekstre alınmaya başlanır. İlk 20 litresi daha koyu olduğu ve daha fazla aktif madde içerdiğinden, ayrılıp bir kenara konur. Daha sonra karışımın üzerine, kök miktarının beş katı olacak şekilde sürekli etil alkol ilave edilir. Elde edilen ve perkolatörden geçirilip tentür haline gelen karışım odistilasyon cihazından geçirilerek kaynatılır. Böylece etil alkolün bir kısmı geri alınır. Odistilasyondan sonra evaporasyon cihazına geçen tentür, içindeki alkolün daha da ayrılıp geri alınması ile pekmez kıvamına gelir. En başta ayrılmış olan, sadece perkolatörden geçirilmiş 20 litrelik karışımla birleştirilerek partikülleri tekrar süzülen tentür, vanilin ile tatlandırılıp şişelenecek hale gelir. Hacmi 20 cc olan damlalıklı şişelere konularak kullanıma sunulur. 300 kg şevketi bostan kök tozundan 300 kg ekstre fluid elde edilmesi kırk iki gün sürmektedir. Elde edilen ürünün Ph'sı 5.5-6.0, özgül ağırlığı ise 0.96 ile 0.99 arasındadır ve çok viskoz, koyu renkli, acımtırak bir tattadır.

ŞEVKETİ BOSTAN VE LİTYAZOL CEMİL İLE İLGİLİ BİLİMSEL ÇALIŞMALAR

Bu bitki üzerindeki araştırmaların çoğu Dr. Cemil Şener'den sonra yapılmıştır. Prof. Dr. D. Berkan ve Prof. Dr. A. Çakıroğlu'nun yaptığı ilk farmakolojik çalışmalarda, Dr. Cemil Şener Laboratuvarı'ndan sağlanan drogların, izole kobay ileumu ve duedonumu üzerinde antispazmodik, relaksan, hipotansif etki yaptığı, bunun da doza bağlı olarak değişken olduğu saptanmıştır (1967). Eczacı Tayfun Berkan aynı materyal ile Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi Farmakoloji kürsüsünde yaptığı invitro çalışmada benzer sonuçlara ulaşmıştır (1977). Prof. Dr. Asuman Baytop, Manisa yöresinden toplanıp gönderilen bitki örneklerinin *scolymus hispanicus* L. (*compositae*) olduğunu tayin eder (1979).

Lityazol Cemil ile yapılan en önemli ve kapsamlı klinik çalışma, 1983-1984 yıllarında İzmir Atatürk Eğitim ve Araştırma Hastanesinde, Üroloji Klinik Şefi Prof. Dr. Gözen Gürel

başkanlığında, 17-62 yaş aralığında 104 erkek, 58 kadın, toplam 162 hasta üzerinde gerçekleştirilmiştir. Taş teşhisi röntgen ve laboratuvar testleri ile konulmuş, hastalar 20 gün aralıklarla röntgenle kontrol edilerek izlenmiştir. Taş boyutu 1 santime kadar olan ve anatomik bozukluğu bulunmayan hastalara günde üç defa onar damla Lityazol Cemil verilmiş, tüm hastalarda taşın hareket ettiği görülmüş, erkek hastalarda taşın %80 oranında düştüğü, kadın hastalarda ise bu oranın %65 olduğu belirlenmişti. Tüm hastalar daha az ağrı duyduklarını söylemişlerdir. Bu çalışma 1985 yılında Datça'da düzenlenen 8. Ulusal Üroloji Kongresi'nde sunulmuş ve büyük ilgi görmüştür.

Fakat 1984 yılında, M. Tanker, M. Yenen, Y. Sarıoğlu aynı malzemelerle yaptıkları çalışmalarda ilacın elde edildiği bitkinin *scolymus hispanicus* olduğu, gerek bu bitkinin kök ve kabuklarından elde edilen ekstrelerle ve gerek Lityazol Cemil damla ile yapılan denemelerde antispazmodik bir etki görülmediği, yani Lityazol Cemil'in etkisiz olduğu sonucuna varmışlardır.

LİTYAZOL CEMİL'İN HAZİN SONU

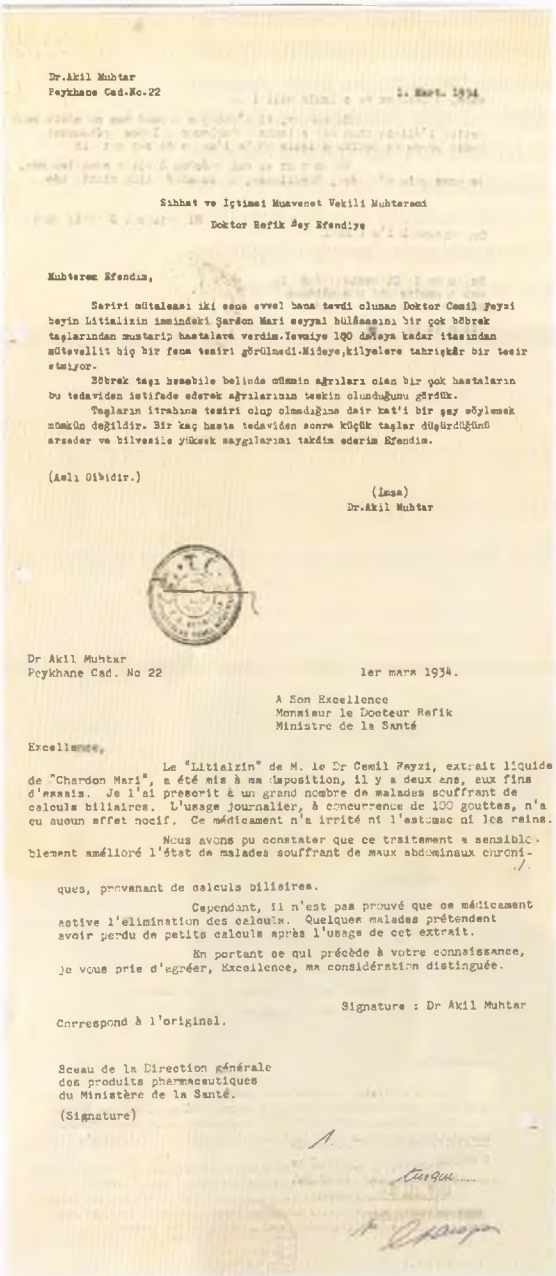
Dr. Cemil Şener'in vefatı üzerine Lityazol Cemil'in ruhsatı, mirasçısı olan eşi Şükriye Şener ve manevi oğlu Alp Karaosmanoğlu adına 13 Nisan 1978'de yenilenir. Üretim devam ederken, Metin Tanker 30. 09. 1985 tarihli yazısıyla Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı İlaç ve Eczacılık Genel Müdürlüğü'ne ilaç hakkındaki olumsuz görüşlerini bildirir. Sağlık Bakanlığı bunun üzerine, Metin Tanker'in yazısının imzasız bir fotokopisini de ekleyerek, Manisa'daki laboratuvara 19 Kasım 1987 tarihinde bir yazı gönderip; ilacın imal edildiği bitkinin Latince adının *scolymus hispanicus* olduğunu, oysa kutu üzerinde *carduus marianus* yazdığını bildirir ve bu karışıklığın düzeltilmesi için bir farmakobotanik çalışması ister. Ayrıca, kırk iki günlük imalat süresinin uzun ve sakıncalı olduğunu, teknolojik yatırım ile bu sürenin kısaltılmasını, aksi takdirde ruhsatın iptal edileceğini bildirir. Ruhsat sahiplerinin ilaçla yapılan diğer in vitro ve klinik çalışmalardan olumlu sonuçlar alındığını bildirmelerine rağmen Sağlık Bakanlığı ilaç üzerinde farmakobotanik çalışma istememinden vazgeçmez.

Ruhsat sahipleri, üretim teknolojisi için hemen UNİDO'ya (Birleşmiş Milletler Sınai Kalkınma Örgütü) başvurup, teknolojik ve maddi destek almak için anlaşırlar. Çalışmalar hızla ilerler, bakanlığın itiraz ettiği üretim süresi yeni teknoloji ile dokuz güne

Bunun üzerine Sağlık Bakanlığı, Metin Tanker'in yazısının imzasız bir fotokopisini de ekleyerek, Manisa'daki laboratuvara 19 Kasım 1987 tarihinde bir yazı gönderip; ilacın imal edildiği bitkinin Latince adının **scolymus hispanicus** *olduğunu, oysa kutu üzerinde* **carduus marianus** *yazdığını bildirir ve bu karışıklığın düzeltilmesi için bir farmakobotanik çalışması ister.*

Dr. Cemil Bey, eşi ve manevi oğlu Alp Karaosmanoğlu.

Dr.Akil Muhtar
Peykhane Cad.No.22
1. Mart. 1934

Sihhat ve İçtimai Muavenet Vekili Muhteremi
Doktor Refik Bey Efendiye

Muhterem Efendim,

Seriri mütaleası iki sene evvel bana tevdi olunan Doktor Cemil Feyzi beyin Litializin isminderi Şardon Mari seyyal hülâsasını bir çok böbrek taşlarından mustarip hastalara verdim.Yevmiye 100 dâmlaya kadar itasından mütevellit hiç bir fena tesiri görülmedi.Mideye,kilyelere tahrişkâr bir tesir etmiyor.

Böbrek taşı hesabile belinde müzmin ağrıları olan bir çok hastaların bu tedaviden istifade ederek ağrılarının teskin olunduğunu gördük.

Taşların itrahına tesiri olup olmadığına dair kat'i bir şey söylemek mümkün değildir. Bir kaç hasta tedaviden sonra küçük taşlar düşürdüğünü arzeder ve bilvesile yüksek saygılarımı takdim ederim Efendim.

(Aslı Gibidir.)

(İmza)
Dr.Akil Muhtar

Dr Akil Muhtar
Peykhane Cad. No 22

1er mars 1934.

A Son Excellence
Monsieur le Docteur Refik
Ministre de la Santé

Excellence,

Le "Litialzin" de M. le Dr Cemil Feyzi, extrait liquide de "Chardon Mari", a été mis à ma disposition, il y a deux ans, aux fins d'essais. Je l'ai prescrit à un grand nombre de malades souffrant de calculs biliaires. L'usage journalier, à concurrence de 100 gouttes, n'a eu aucun effet nocif. Ce médicament n'a irrité ni l'estomac ni les reins.

Nous avons pu constater que ce traitement a sensiblement amélioré l'état de malades souffrant de maux abdominaux chroniques, provenant de calculs biliaires.

Cependant, il n'est pas prouvé que ce médicament active l'élimination des calculs. Quelques malades prétendent avoir perdu de petits calculs après l'usage de cet extrait.

En portant ce qui précède à votre connaissance, je vous prie d'agréer, Excellence, ma considération distinguée.

Signature : Dr Akil Muhtar

Correspond à l'original.

Sceau de la Direction générale des produits pharmaceutiques du Ministère de la Santé.

(Signature)

Âkil Muhtar'ın ilaç hakkındaki olumlu raporu ve Fransızcası.

Dr. Cemil Fevzi'nin ilaç için logo çalışması, kendi çizimi.

iner. Bu esnada Dr. Cemil Şener'in eşi vefat eder ve ruhsat, tek varis olan Alp Karaosmanoğlu'na kalır.[1] Alp Karaosmanoğlu, 1989'da Brüksel Başkonsolosluğu yaptığı sırada, ilacın elde edildiği bitki örneğini Universite Libre de Bruxelles'e gönderir. Laboratoire de Botanique Systematique et de Phytosociologie'den Prof. J. Lejoly, bitki örneğinin *scolymus hispanicus* olduğunu, fitoterapi kitaplarında tıbbi bitkiler arasında yer almamakla birlikte Türkiye'deki kullanımına ilişkin kimyasal bir inceleme yapmanın ilginç olacağını bildirir. Alp Karaosmanoğlu bu ilaca büyük umut bağlamış olacak ki, oğlu Kadri Kerim'i eczacılık tahsili yapması için Belçika'ya yollar. Ama hayatında kavga nedir bilmeyen Kadri Kerim biri Belçikalı, diğeri Fransız iki arkadaşını ayırmaya çalıştığı bir kavga sırasında aldığı bıçak darbesiyle hayata veda eder. Manisa'nın kaderinde üç yüz yıl rol oynamış ünlü edebiyatçımız Yakup Kadri'nin de ailesi olan ünlü Karaosmanoğlu ailesine mensup bu delikanlının beklenmedik kaybı Alp Karaosmanoğlu'nun bütün şevkini kırar. Diğer taraftan, Lityazol Cemil'e yaptıkları yatırımların boyutu giderek büyümektedir. Ülkenin o tarihteki ekonomik durumu, hammaddenin kültür edilemeyişinin ve köylülerden sağlanamayışının getirdiği zorluklar ve para piyasalarının da etkisiyle ilaç en son 1995'te üretilir ve değirmenler, imbikler bir daha çalışmamak üzere susar. Böylece Manisa'da yetişen şevketi bostan bitkisinden elde edilen Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk patentli ilacı tarih olur. İlk ilaç fabrikamız hüviyetinde olan laboratuvar ise müzeye dönüştürülmek istenirken bir metal hırsızı tarafından soyulur. El yapımı güzelim pirinç imbikler, perkolatlar, evaporatörler, distilatörler çalınır ve daha sonra parçalanmış olarak hurdacılarda bulunur.

Bugün artık ne laboratuvar ne de Lityazol Cemil var. Ama ülkemizde tedavi alanına hakiki, yerli bir ilaç kazandıran ilk kişi olan Dr. Cemil Şener'in adı ebediyen yaşayacaktır.

FAHRETTİN ER
MANİSA MERKEZEFENDİ
DEVLET HASTANESİ

Şardon Mari, seyyal hulasası

Dr. Âkil Muhtar
Peykhane Cad. No. 22
1 Mart 1934
Sıhhat ve İçtimai Muavenet
Vekili Muhteremi Doktor Refik
Beyefendi'ye Seriri mütaleası iki sene evvel bana tevdi olunan Doktor Cemil Feyzi Beyin Litializin ismindeki Şardon Mari (Chardon marie, Carduus marianus'un Fransızcası) seyyal hulasasını birçok böbrek taşlarından mustarip hastalara verdim. Yevmiye 100 damlaya kadar itasından mütevellit hiç bir fena tesiri görülmedi. Mideye, kilyelere tahrişkâr bir tesir etmiyor.

Böbrek taşı hasebiyle belinde müzmin ağrıları olan birçok hastaların bu tedaviden istifade ederek ağrılarının teskin edildiğini gördük.

Taşların itrahına tesiri olup olmadığına dair kat'i bir şey söylemek mümkün değildir. Birkaç hasta tedaviden sonra küçük taşlar düşürdüğünü arz eder ve bilvesile yüksek saygılarımı takdim ederim efendim.

DİPNOT VE KAYNAKLAR

1 Cemil Bey'in, ikinci eşi Şükriye Hanım'ın ilk eşi Abbas Karaosmanoğlu'ndan olan oğlu.

Başer, H. Can: "Lityazol Cemil", *Tıbbi ve Aromatik Bitkiler Bülteni*, sayı 7-8 (Eskişehir 1993), s. 13-18.

Bayat, Ali Haydar-Necdet Okumuş: "Lityazol Cemil ve Dr. Cemil Şener," *IV. Türk Eczacılık Tarihi Toplantısı Bildirileri* (4-5 Haziran 1998; İstanbul), Ed. E. Dölen, İstanbul 2000, s. 357-366.

Baytop, Turan: *Laboratuvar'dan Fabrika'ya Türkiye'de İlaç Sanayii (1833-1954)*. İstanbul 1997, s. 96.

Berkan, D-A. Çakıroğlu: "Cnicus benedictus L. Ekstresinin Farmakolojik özellikleri", *Ege Üniversitesi Tıp Fak. Dergisi* (1967), s. 61-70.

Berkan, T.: *Şevketi Bostan ile Yapılan Farmakolojik Çalışmalar*. Ege Üniversitesi Tıp Fakultesi, 1977.

Erciyas, E.-M. Baysal: "a-Amyrin tetratriacontanoate, A. New Triterpene from Scolymus hispanycus, *Parmazie* 44, H.8 (1989), s. 580.

Gürel, G.-F. Şengün-A. Özcan, "Lityazol Cemil'in üriner sistem taşlarına etkisi", 8. Türk Üroloji Kongresi Bildirileri. Datça 1984.

Özbay, Kemal: *Türk Asker Hekimliği Tarihi ve Asker Hastahaneleri*, C. III/2, İstanbul 1981, s. 126-127.

Tanker, M.-M. Yenen-Y. Sarıoğlu: "Scolymus hispanycus kök kabuklarının farmakolojik etkileri", *Pharmazia JTPA* 24 (1984), p. 52-95.

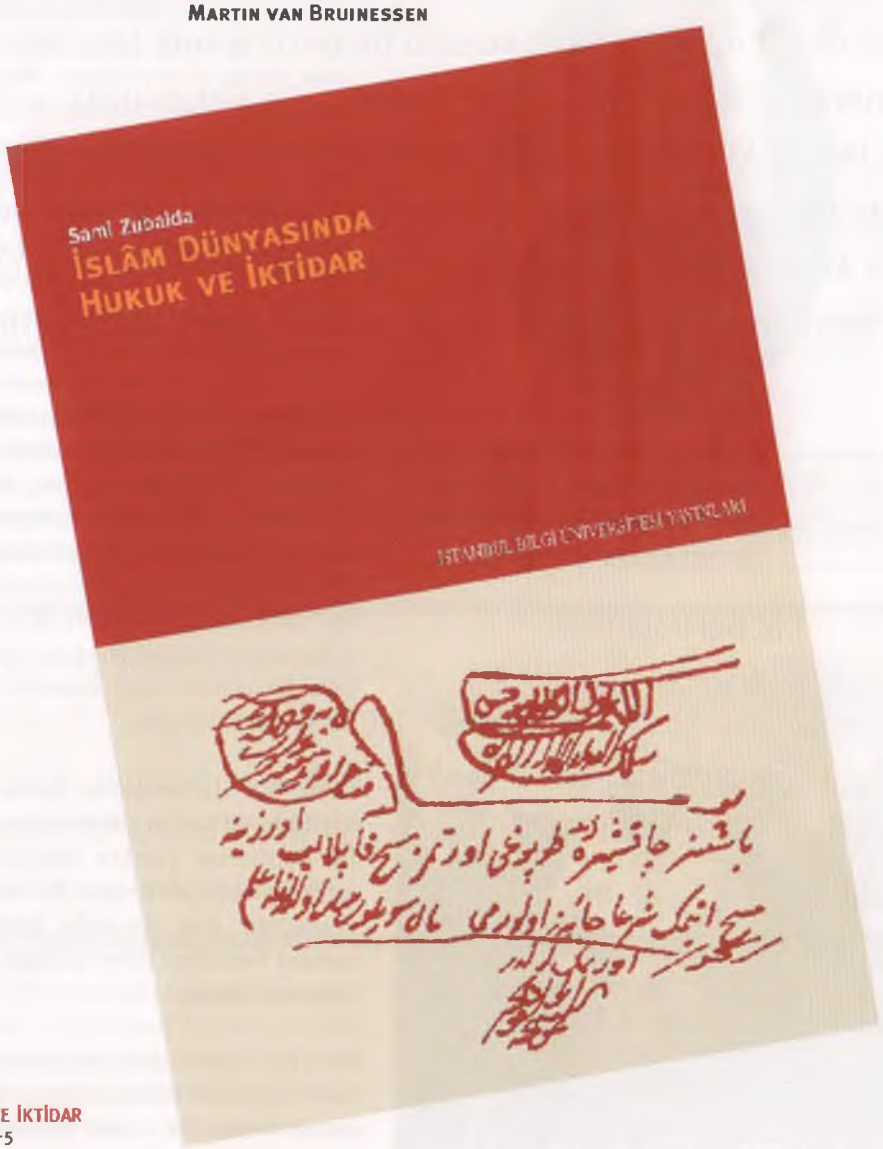
İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

İslâm toplumlarında Hukuk ve iktidar ilişkileri

Şeriatın tarihsel ve teolojik temeline dayanan İslâm Hukuku nasıl gelişti?

İslâm toplumlarında siyaset, devlet ve toplum yapısı üzerine yaptığı çalışmalarla tanınan Sami Zubaida, şeriatın oluşumunu, kavram ve yöntemlerini ele aldığı bu kitabında, özellikle Mısır, Osmanlı Devleti ve İran gibi ülkelerde biçimlenen hukuk ve iktidar yapılanmasını, Batılılaşmanın bu ülkelerin hukuk sistemlerinde yarattığı sonuçları, seküler reformlarla bunlara karşı gelişen tepkileri inceliyor.

"Ortadoğu' da siyasal modernleşme üzerine yapılmış en iyi çalışmalardan biri..."
MARTIN VAN BRUINESSEN

SAMI ZUBAIDA
İSLÂM DÜNYASINDA HUKUK VE İKTİDAR
478 s. ISBN 978-605-399-021-5

www.bilgiyay.com
Kurtuluş Deresi Caddesi No:47 34440 Dolapdere / İSTANBUL
Telefon: **0212 311 50 00**
Satış/Dağıtım Telefon: **0212 311 50 00** Fax: **0212 347 10 11**
E-mail: **yayin@bilgiyay.com - dagitim@bilgiyay.com**

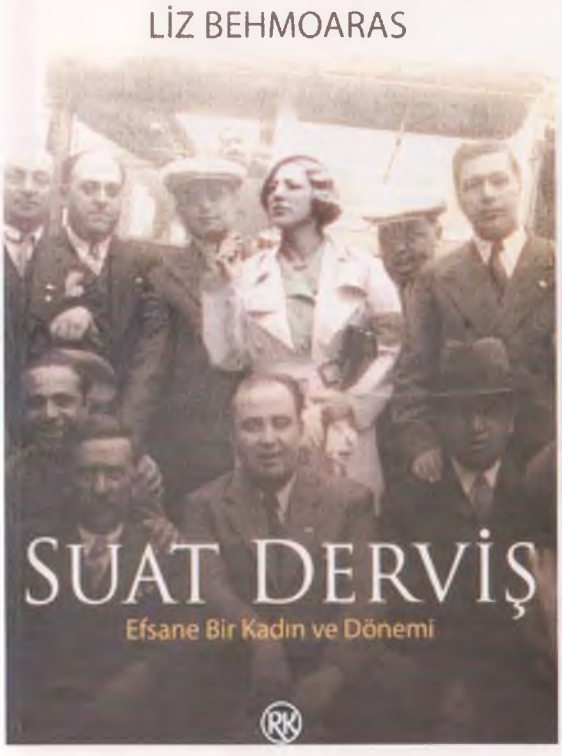
LIZ BEHMOARAS İLE SUAT DERVİŞ KİTABI ÜZERİNE SÖYLEŞİ

"BİR GÜZEL İNSANIN GÜZERGÂHI"

SÖYLEŞİ: ECE ZERMAN

"Suat Derviş... Aristokrat bir Osmanlı ailesinin kızı, Osmanlı Devleti'nin son, Cumhuriyet'in ilk yıllarının en önemli kadın gazetecilerinden... Romanları beğenilip birçok yabancı dile çevrilen Türk yazarı ve dillere destan Fosforlu Cevriye'nin yaratıcısı... Nâzım Hikmet'in ilk aşkı, Türkiye Komünist Partisi Teşkilat sekreteri Reşat Fuat Baraner'in eşi, kendisi de parti içinde faal bir militan, birkaç kere evlenmiş, güzel ve 'çapkın' bir kadın..." Liz Behmoaras, ocak ayında çıkan Suat Derviş Efsane Bir Kadın ve Dönemi *adlı kitabının girişinde Suat Derviş'i böyle tanımlıyor. Kitap, yazarın Jak Samanon, Mazhar Osman ve Munis Tekinalp'in (Moiz Kohen) ardından kaleme aldığı dördüncü biyografi çalışması. Gazeteci, çevirmen ve yazar Liz Behmoaras'la kitabı üzerine konuştuk.*

Kitabın başında, bir biyografi yazarının konusunu asla tesadüf eseri seçmediğini söylüyorsunuz. Sizi Suat Derviş'in biyografisini yazmaya yönelten nedir?

Cesur, dürüst, doğal bir kadın. Yaşamı boyunca ne ideallerinden, ne mesleğinden, ne aşklarından vazgeçmiş ne de kadınlığını unutmuş. İnsanlara, özellikle de hemcinslerine sunulacak bundan daha güzel bir model olabilir mi? Yazar ve gazeteci olması da elbette, kendimi ona zaman zaman çok yakın hissetmeme, onu "damardan" anlamama neden oldu.

Uzun bir suskunluktan sonra, özellikle 90'lardan itibaren Suat Derviş üzerine yapılan çalışmaların arttığını görüyoruz. Bu biyografinin Suat Derviş'le ilgili mevcut literatüre neler kattığını düşünüyorsunuz?

90'lardan itibaren yapılan çalışmaların hepsini çok değerli bulduğumu hemen söyleyeyim. Kişisel çalışmama gelince, sanırım herhangi bir şey "katmak"tan ziyade, Suat Derviş'i yer yer biraz farklı algılamış olmamdan söz etmek daha doğru olur. Zira biyografik çalışma, yazarla yazılanın etkileşiminin ürünüdür, dolayısıyla her biyografi, aynı kişiyi değişik bir açıdan sunabilir, sunmalıdır hatta. Eserimde yazar, gazeteci ve kadın Suat Derviş'i oluşturan unsurları bir bir ve ayrıntılı şekilde incelediğime inanıyorum; özellikle sol ideolojinin beyninde ve yüreğinde şekilleniş sürecinin çocukluğundan olgunluk çağına kadar izini sürmüş olduğuma. Daha önce yazılmamış kimi bilgilerin verilmesi, kesin diye sunulan kimi başka bilgilerin de muğlak olduklarının gösterilmesi bence bu biyografinin artılarındandır. Ancak tabii ki son söz okurlarındır.

Suat Derviş'in biyografisini yazarken hangi kaynaklardan yararlandınız?

Başta üç başarılı tez olmak üzere, daha önce sözü edilen çalışmaların hepsinden az ya da çok faydalandım. Bizzat Suat Derviş'in romanlarında ve hikâyelerinde, kahramanımın yaşam, ölüm, mutluluk, aşk, acı vs. hakkında görüşleriyle ilgili pek çok ipucu yakaladım. Bir başka önemli

kaynak da kendisini tanıyanların anlattıklarıydı. Bunların başında, Sayın Rasih Nuri İleri'nin geldiğini özellikle belirtmek ve buradan teşekkürlerimi bir kez daha yinelemek isterim. Zira bana, çok yakından tanımış olduğu Suat Derviş'i dürüstçe ve içtenlikle anlatmakla yetinmedi, arşivini açtı, fotoğraf ve mektup sağladı, görüşebileceğim insanların isimleriyle iletişim bilgilerini verdi, Türkiye Komünist Partisi'yle Suat'ın parti içindeki rolü hakkında pek bilinmeyen ayrıntılar anlattı, son olarak da kitap baskıya girmeden önce satır satır okuyup TKP'nin tarihçesiyle ilgili olası hataları dikkatle taradı.

Kaynak bulmakta özellikle zorlandığınız herhangi bir alan/dönem oldu mu?

Kaynak bulmakta zorlandığım dönem 20'li yılların ortasıyla 30'lu yılların başına kadar olan zaman dilimi oldu, yani Almanya'da geçen dönem. Çocukluk yıllarını, bizzat Suat Derviş anılarında anlatır. Edebiyat dünyasına ilk adımlarına ise dönemin basınında çok geniş bir yer ayrılır. Ancak Almanya'da geçen yıllar hakkında, kendisinin ilerde bir iki söyleşide söyleyeceği birkaç cümle dışında fazla bir belge yoktu. Üstelik ablası Hamiyet'le eğitim görmüş olduğu konservatuar ve üniversitenin, gazeteci olarak çalıştığı Ulstein kuruluşunun arşivlerinin büyük bir kısmı İkinci Dünya Savaşı sırasında yanmıştı. Fakat Berlin şehrinin o dönemdeki kültürel dokusu öylesine zengin, canlı ve ilgi çekiciydi ki, kahramanım onun içinde kendiliğinden hayat buldu. Nereleri gezeceği, hangi kitapları okuyacağı, kimlerle dostluk kuracağı neredeyse aşikârdı.

Suat Derviş'in annesi, babası, ablası ve kardeşi Ruhi'yle olan ilişkileri üzerinde epey duruyorsunuz. Sizce onların özel ve mesleki yaşamındaki önemi çok mu büyük?

Bence öyle. Öncelikle ailenin Batı'ya dönük yaşaması Suat Derviş'in bütün hayatını etkileyecek olan çok önemli bir unsurdur. Lyon kentinde tıp okumuş İttihatçı bir baba, genç yaşından beri ata binen, kayıkla denize açılan, hatta denize giren, aynı zamanda da gerçek bir entelektüel olan bir anne. Düşünün, asrın başındayız ve eve erkek misafir geldiğinde evin hanımları başları açık olarak onunla aynı odada oturabiliyorlar.

Suat Derviş'in aile fertleriyle ilişkilerine gelince... Babasına duyduğu büyük hayranlık, karşılığında ondan gördüğü neredeyse sınırsız sevgi onun özgüvenini sağlamlaştırmakla birlikte, evliliklerinin en azından ilk üçünü olumsuz yönde etkilemiş. Saraylı annesine karşı ise özellikle babanın erken ölümünden sonra koruyucu ve şefkatlidir zira hayata karşı ne denli korumasız olduğunu anlamış ve onu böyle kabul etmiştir. Ablası Hamiyet'le aralarındaki bağ da müthiş güçlüdür, hatta ilişkileri zaman içinde hiç bitmeyen, kimin kime daha çok ihtiyacı olduğu pek anlaşılmayan bir tür karşılıklı bağımlılığa dönüşür. Hamiyet kardeşine zor günlerinde yakın olabilmek için kurulu düzenini bozmayı, hatta evliliğini bitirmeyi göze almış, birlikte Paris'teyken Suat Derviş'in kitaplarının Fransızca çevirisini üstlenmişti. Son günlerini de Suat'ın yanında İstanbul'da geçirmiş, onun kollarında ölmüştü. Ruhi ile ilişkiler daha karmaşıktır; Ruhi başlangıçta ablası gibi TKP'lidir. Parti içinde, eniştesi Reşat Fuat'la Zeki Baştımar arasındaki iletişimi sağlamak gibi bir görevi vardır. Suat Derviş'in 1944 tevkifatında, o sırada Ankara'ya yeni yerleşmiş ve Anadolu Ajansı'nda işe başlamış olan kardeşinin bu "suç"unu üstlendiğini biliyoruz. Ancak daha sonraları, yazarın solculuğu, devlet memuru olarak bunu sakıncalı gören kardeşiyle arasının açılmasına neden olacaktır.

Edebiyat semasında yeni parlayan yıldız Suat Derviş, Süs dergisinin kapağında.

Kadın Eserleri Kütüphanesi Dia Arşivi.

Suat Derviş, yaşamı boyunca hep idealleri olmasına ve onları gerçekleştirmek istemesine rağmen "feminizm", "sosyalist realizm", "sosyalizm", "komünizm" gibi hiçbir "izm"e, hiçbir ideolojiye, düşünce kalıbına, siyasi tavra ya da edebi akıma tamamıyla hapsolmayı kabul etmemiştir. Bu tavır kaçınılmaz olarak, beraberinde eleştiriyi, eleştirilmeyi, dışlamayı ve dışlanmayı getirir.

Kitabın kimi yerlerinde "böyle olabilir, tam olarak bilmiyoruz" gibi ifadeler kullanıyorsunuz. Tarihsellik ile kendi kurgunuzu bir arada kullanırken nelere dikkat ettiniz?

Suat Derviş, Alay Köşkü'nde Bedia Muvahhit, Cecile Sorel ve Fransız Elçisi ile birlikte. Artık iyice ün yapmış bir gazeteci ve muharrire.

Gökhan Akçura Arşivi

Gerçekten hiçbir ipucu bulamadığım yerleri boş bıraktım ya da ancak tahmin yürütülebileceğini yazdım. Tarihsellikle kendi kurgumu bir arada kullandığım bölümlerde, ki bunlar metin içinde pek fazla değil, yazdıklarımı çok sağlam ve gerçek temellere dayandırmaya özen gösterdim. Başta yakın dostu Rasih Nuri İleri ve kardeşi Ruhi'nin eşi Neriman Dervişoğlu olmak üzere, onu tanımış olanların anlattıklarıyla bizzat Suat Derviş'in anılarından ve kendisiyle yapılan muhtelif söyleşilerdeki sözlerinden yararlanarak kaleme aldım bu bölümleri.

Suat Derviş'in "feminizmi siyasi bir tavır olarak görmekten çok, onu özgür ve dürüst mizacında doğallıkla barındıran biri" olduğunu söylüyorsunuz. Yaşamında bazen kadınlık bilinci üzerinden net çıkışlar olduğunu görüyoruz; kendisine Reşat Fuat Baraner'in eşi dendiğinde, "Hayır. Ben yazar Suat Derviş'im" demesi gibi. Bazen de bununla çelişen davranışları var. Siz Suat Derviş'in kadın meselesi ve cinsiyet sorunlarına bakışını nasıl değerlendiriyorsunuz?

1922'de, yani yirmisine yeni basmışken, "Ben öyle bir cemiyet istiyordum ki, cemiyet iki kısımdan teşkil etsin ve bu cemiyetin kadını kadın erkeği erkek kalsın ve o cemiyetin kadını ve erkeği kendi yolunda cemiyete, beşeriyete ve medeniyete hizmet etsin, fakat şimdi görüyorum ki günün medeni dünyasının medeni ihtiyaçlarıyla kabil-i telif değil," diye beyan eden yazar için, bence kadın erkek eşitliği asla bir kavga değil, doğal bir yaşam biçimiydi.

Bugünün Türkiye'sinde kadının erkek eli sıkıp sıkmayacağı tartışılabilirken, o bundan yaklaşık bir asır önce koltuğunun altında romanıyla Karabet Matbaası'nın kapısından tek başına, "(...) kırmızıya boyalı dudaklarında hafif bir tebessüm vardır, yüksek topuklu iskarpinleri üzerinde oradakilere doğru ilerler. (...) Kararlı, adeta bir yıldız edasıyla..." içeri daldığında bir seneyi aşkın zamandır bağımsız olmanın keyfini sürmektedir. Erkekler dünyasıyla eşit şartlarda tartışmaya, pazarlık etmeye alışmıştır, istediği şeyleri istediği kadar satın alma özgürlüğüne sahiptir. İlk evliliğini de, artık kocasını sevmediği için ve sevmeden sürdürülen bir evliliği "fahişelikten farksız" gördüğü için, yakında noktalayacaktır. 1922'den itibaren başı açıktır. Günümüzde bile, kimi kadınlarımız için bunlar erişilmez birer düşten ibarettir. Ancak daha olgun yaşlarda bir polemik sırasında yazdığı şu cümledir bence Suat Derviş'in feminizm anlayışını harika bir biçimde özetleyen: "Benim için gaye erkek ya da kadın olmak değil; evvela insan olmaktır."

Suat Derviş'in, içinde bulunduğu ortamlara/ideolojilere bile kimi zaman eleştirel/mesafeli durduğunu hissettiriyorsunuz. Sizce onun eleştirdiği/eleştirildiği, dışladığı/dışlandığı noktalar nelerdi?

Suat Derviş yaşamı boyunca hep idealleri olmasına ve onları gerçekleştirmek istemesine rağmen, "feminizm", "sosyalist realizm" -toplumcu gerçekçilik- "sosyalizm", "komünizm" gibi hiçbir "izm"e, hiçbir ideolojiye, düşünce kalıbına, siyasi tavra ya da edebi akıma tamamıyla hapsolmayı kabul etmemiştir. Bu tavır kaçınılmaz olarak beraberinde eleştiriyi, eleştirilmeyi, dışlamayı ve dışlanmayı getirir; mesela 40'lı yıllarda artık toplumcu gerçekçi çizgiden iyice ayrılıp daha özgün eserler vermeye başladığında. Ya da 1960'ta Reşat Fuat hapis yatarken, yaşamını eviyle hapisteki kocasına ziyaretleri arasında geçireceğine ablasıyla birlikte Paris'e gönüllü sürgüne gittiğinde; dönüşünde ise Reşat Fuat'ın, bazı davranışlarını beğenmediği dava arkadaşlarına sert çıkışlar yaptığında. Ödünsüz bir solcu olmakla birlikte, lüks otellerin lobilerinde çay ya da içki içmekten hoşlandığını, kürk giymeye bayıldığını açıkça ilan ettiğinde... Bütün bunlar onu tanıyanlara, "ne yapsa farklıydı, kendini yadırgatıyordu" dedirtmiştir.

İdealize edilmiş bir "biyografi kahramanı" yaratmaktan özellikle kaçındığınızı söyleyebilir miyiz?

Hiçbir biyografi kahramanımı idealize etmem. Suat Derviş'e ne kadar sevgi ve sempati duyduysam da, onu kayırmaktan kaçındım. Hasletleri olduğu kadar zaafları, korkuları, çelişkileri, hatta yer yer mantıksızca davranışlarıyla etten kemikten bir kadını anlatmaya çalıştım. Ancak ne kadar tarafsız davrandıysam da, bence bu kitabın son sayfasına gelindiğinde okunanlardan akılda kalan, "bir güzel insanın güzergâhı"dır.

JÖN TÜRKLER VE MAKEDONYA SORUNU (1890-1918)

MEHMET HACISALİHOĞLU

ISBN 978-975-333-216-3
514 Sayfa

32,00YTL

Mehmet Hacısalihoğlu, Jön Türkler ve Makedonya Sorunu'nda, konuyu son derece geniş bir yurtiçi ve yurtdışı arşiv araştırması eşliğinde ele alıyor. Yapıtta, Makedonya Sorunu ekseninde ele alınan Balkanlar-Osmanlı-Avrupa ilişkilerinin yanında, aynı zamanda Balkan uluslarının birbirleriyle olan ilişkilerini de oldukça ayrıntılı bir şekilde görme fırsatını yakalıyoruz.

Ayrıca, dönemin önemli politik kişiliklerinin özellikle Balkan dillerinde yayımlanan yapıt ve hatıratlarından yararlanılması yapıtı daha da ilgi çekici kılıyor.

Jön Türkler ve Makedonya Sorunu, Cumhuriyet'in kuruluşuna giden tarihsel süreci anlamak, ve bugüne geçmişin deneyimlerinin ışığında bakmak isteyenler için kaynak niteliğinde bir kitap.

MYRA

TARİH VAKFI

TARİH VAKFI YURT YAYINLARI
Barbaros Bulvarı, Yıldız Sarayı Arabacılar Dairesi 34349 Beşiktaş İstanbul
T (0212) 227 37 33-(0212) 227 37 34 F (0212) 227 37 32 E yayin@tarihvakfi.org.tr

Kadınlara tavsiyeler

Kadınlar gününüz kutlu olsun! Cumhuriyet döneminde kadınlar için yazılmış kılavuz kitaplar, tahmin edileceği gibi onları iffetli birer ev kadını yapmak için muhteşem bir çaba gösterir. Tarihimizin derinliklerinden gelen bu "hayat bilgileri", arızanın kökenlerini göstermesi açısından bugün tartıştığımız konulara da ışık tutacak nitelikte! Buyrun tavsiyeler faslına...

Sokaklar tehlikelidir!

Bir genç kızsanız, Dr. Besim Ömer Akalın'ın yazdığı *Kızlarımız İçin* (İstanbul 1935) adlı kitabı okumanız gerekmektedir. Hatta sizin değil, annenizin okuyup sizi tehlikelerden koruması belki daha da uygun olacaktır. Cinsel hastalıklardan (doktorumuz bunlara Venüs hastalıkları demekte) korunmanız için doktorumuzun çok etkili bir önerisi var: Sokağa çıkmamak!

"Sokaklarda hergün artmakta olan ahlâk bozukluğundan dolayı kızlar için her sokağa çıkışta bu korkular vardır. Bütün camekânlarımız, barakalarımız, heykellerimiz, ilânlarımız birbiri ile yarış edercesine kızların ayakları önüne konmuş tuzak gibidir. Kanunun pek geç ve gevşek yakaladığı görünen kalem ve fırça hudutları, resimli kâğıtlar ve sanki ustalıklı olarak yapılmış kartpostallarla gelip geçenlerin yüzlerine iğrenç tasvirleri atıyorlar; işte bunlar birinci baştan çıkaran şeylerdir. Bunlara bir zaç yağının etleri yakıp bitirdiği gibi kızgın çekinmemezlikleriyle ruhları agulayan romanları katınız; ilişiksiz ve çekinmeden ahlâkı bozan ve kötü duyguları uyandıran tiyatro ve sinema, kafe konser ve herkese mahsus balo (bu gibi yerlere götürülmek gevşekliğini gösteren kızlar için) gibi yerleri de düşününüz, hep bunlar ahlâkı bozan, yıkan mikrobun yetiştirilmesi, çoğalması, yayılması için en elverişli bir kültürdür."

Feliha Sedat ise *Genç Kızlara Muaşeret Usulleri* adlı kitabında (İstanbul 1932) genç kızların hangi eserleri okuyabileceğinden el işlerinin katacağı erdemlere, kabul gününde nasıl davranılacağından, hangi durum ve şartlarda "koku" kullanabileceğine kadar pek değerli düşüncelerini aktarır. Asri yaşam sonucu ister istemez yaşamımıza giren plajlarda bir genç kızın ne giyip nasıl davranacağı da doğal olarak bu kitabın konuları arasına girmektedir.

"Genç kız plajda

Genç kız hafif, fakat temiz ve itinalı bir deniz kıyafetine muhtaçtır. Saçlar darmadağınık, nerden geldiği bilinmeyen bir modaya uygun olsun diye, elbise kir içinde, evde bile dolaşılması doğru olmayan bir kıyafetle plaja gitmek terbiyeli ve iyi yetişmiş bir genç kıza yakışmaz. (...) Deniz banyosuna kiminle geliyorsanız ancak onlarla birarada bulunmalı. Umumi bir yer olan plajda münasebet tesisinin çirkin ve bayağı bir iş olduğunu kabul etmelidir. (...)

Plaj ve deniz kıyafeti herkesin bildiği şeylerdir. Yalnız kadın mayosile genç kız mayosu arasında dekolte itibariyle bir fark olacağı, çok açık dekolte mayoların genç kıza gitmeyeceğini artık söylemeye lüzum görmüyorum. Bunu herhangi bir taassup tesiriyle iddia ettiğimiz zannı hâsıl olmasın... Hiç bir erkeğin bulunamayacağı, yalnız kadınların girebileceği bir deniz hamamında da genç kız, dekoltesi daha az mayoyu tercih etmelidir. Temiz ruhlu bir genç kızın benliğindeki hicap hissi, yarı beline kadar açık bir mayoyu nerede ve kimin arasında olursa olsun kullanmaktan kendini men'eder."

Kadınlar futbol oynayabilir mi?

Hemen her konuda mutlaka bir sözü olan mümtaz şahsiyet Lokman Hekim (namı diğer Doktor Hafız Cemal), kendi adıyla çıkardığı *Lokman Hekim* adlı dergisinde (No. 47, 29 Haziran 1943) önemli bir konuya parmak basıyor. Genç kızlarımız hangi sporları yapabilirler acaba?

"(...) Erkeklerimiz her hususta sporcu olmalıdırlar. Fakat narin kızlarımız, nazenin bayanlarımız, hiç bir zaman erkeklerimiz gibi idmancı olamazlar! Çünkü bunlar, hilkaten, yaradılışça zaif nahif, çelimsizdirler. Erkekler kadar mukavemetli, dayanıklı değildirler. Hiç şüphe yok, köy kızlarının yapacakları spor başka, şehir kızlarının öğrenecekleri idman başkadır. Ben kızlarımızın umumiyetle 'fubol' oynamalarına taraftar değilim!

İngiltere ve Amerika'nın bazı yerlerinde futbolun pabuçları dama atılmıştır. Çünkü futbol bazı vücutları çok yoruyor. Aşırı (ifrat) derecede oynanırsa kalbi bozuyor, yüreği büyütüyor. Çeşit çeşit kazalara, kırıklara, çıkıklara ve sakatlıklara sebep oluyor.

Mutedil, orta derecede ve usulü dairesinde futbol oynayamayan gençlerin ne kadar malûl, romatizmalı, zatülcenpli, kalp hastalıklı oldukları görülmektedir.

Futbol oynayan kızlarımız ayaklarını her topa vurdukça döl yataklarına kan hücum ediyor. Yumurtalıklarda kan toplanmak ihtimali çoktur. Bu spora merak edenler aybaşlarını daha çabuk görürler ve daha fazla kan zayi ederek kansız düşerler. Hiç unutmamalıyız ki, âdetini erken gören kızlar aybaşından da erken kesilirler. (...) Vaktinden evvel âdetten kesilen kadınlara dünya zindan olur. Çeşit çeşit sebeplerle 28- 30 yaşlarında âdetlerini hiç görmeyen ne kadar kızlar, kadınlar görüyorum ki fena halde meyus ve mahzundurlar. Çok şiddetle sinir buhranları geçirmiş oluyorlar. Bu cihetle kızlarımıza 'futbol' sporunu tavsiye etmem."

Lokman Hekim'imiz kızlarımıza futbolun yanı sıra voleybol, boks, güreş, binicilik ve hatta bisiklet sporunu da uygun bulmamaktadır. Aşırıya gitmemek kaydıyla jimnastik, tenis, kısa mesafe koşusu, kürek ve yüzme sporlarını yapabilirler. Bunlar arasında, nedense kürek favori sporudur. Üstadımız dünyanın dört bir yanında kürek çeken kızları izlemiş, kendi ifadesiyle, hoşlanmış, neşelenmiş, keyiflenmiş ve heyecanlanmıştır. Sonra birden İstanbul'da olduğunu hatırlar:

"Dünyada misli menendi bulunmayan o güzelim Boğaziçi'nde ve Moda, Kalamış cihetinde kürek çeken ve denizde mercan balığı gibi yüzen, gümüş balığı gibi nurlar saçan cazibeli kızlarımıza baktıkça aşka gelirim."

Lokman Hekim yazısının devamında esas olarak kadınların sert sporlar yapmamalarını öğütler ve bu düşüncesini güçlendirmek

LOKMAN HEKİM

Fiatı 15 Kuruş Sayı 47

için bin dereden su getirir. İdmanlı olmak istiyorlarsa ev işleri ne güne durmaktadır:

"Kızlarımız ev işlerinde de idmanlı olmalıdırlar. Hanelerimizde bayanlarımızı alakadar eden öyle ehemmiyetli işler vardır ki en sıhhî spor yerine geçmektedir. Bunları saymaya lüzum görmem." Yazısının sonunda birden hatırlar ve ekler: "İtiraf etmeliyim ki ben spor mütehassısı değilim. Hekimce düşünerek yazdım. Bu hususta en salâhiyetli ve iktidarlı söz söylemek hakkı üstadı azam Selim Sırrı beye aittir."

Odol diş suyunun hazırladığı bu ilan, bilinçaltından gelen bir koşullanmayı kullanıyor: "Kadın ağzını açmadıkça güzeldir."
(*Resimli Şark*, Haziran 1931)

Kocanıza çıplak ayağınızı göstermeyiniz!

Sırada Kemalettin Tuğcu'nun *Dişi Kuş – Kocanızı Nasıl Muhafaza Edebilirsiniz?* (İstanbul 1942) (2. B.) adlı, bir gün elbette evlenip yuvasının sahibi ve çocuklarının annesi olacak kadınlar için cevher niteliği taşıyan kitabı var. Kitabın başlığında yer alan sorunun elbette birden fazla cevabı bulunmakta. Bunları kısaca başlıklarıyla ve 24 madde halinde yandaki kutuda görmeniz mümkün:

Bu başlıklardan da anlaşılacağı gibi, söz konusu tavsiyeleri yerine getirdiğiniz takdirde değil kocanızı elinizde tutmak, yaşam boyu sigorta benzeri bir armağan kazanırsınız. Kemalettin Tuğcu, elbette bu maddeleri derin açıklamalar ve örneklerle de süslemiş. Bunlara bir örnek olması amacıyla, 6. maddenin ayrıntılarını hizmetinize sunuyorum.

"Çıplak bir bacak belki güzeldir. Fakat çıplak bir ayak asla. Kadın ayağına, o güzelliği veren bir çorap ve şık bir ayakkabıdır.

Arkadaşlarımızdan birisinin bir ayağından ayakkabısını ve çorabını çıkartınız. Giyimli ayağı ile çıplağını mukayese ediniz. Çok büyük bir güzellik farkı bulacaksınız.

Dar ayakkaplar, parmakları birbirlerine yapıştırmıştır. Cildi iyi teneffüs etmeyen ayak sarımsı bir renk almıştır. Baş parmağın mafsalı dışarı doğru çıkmıştır. Serçe parmakta veya topukta nasır vardır. Bir kadın ayağı, nihayet altı aylık bir çocuk ayağı gibi güzel değildir. Küçük olabilir, beyaz olabilir, topuğu pembe olabilir. Fakat ne olsa giyimli bulunduğu güzelliği gösteremez.

Kadın ayağı için bunları söylerken, her şeyde olduğu gibi, vasatı gözönünde tuttuğumuzu unutmamalıdır. Sizin fevkalade güzel bir ayağınız varmış, bu umumi bir hükme mani olabilir mi?

Eskiler, çıplak ayağın erkekler üzerindeki antipatik etkisini iyi bildikleri için, ilk gecede gelini çorapla yatırırlardı.

Ayağın, bütün bacakla birlikte, güzel bir çorap ve ökçeli iskarpin veya terlikle arzettiği güzel manzarayı ve kazandığı sevgiyi, onun bütün çıplaklığı ve kusurlarile birlikte erkeğe göstererek kaybettirmemek lazımdır."

Ama illa da göstereceğim diyorsanız, Beşir Kemal Bey emrinizde!
(*Holivut*, 10 Temmuz 1932)

Kocanızı elde tutmanın yolları

1. Kocanızın hulyalarını bilerek, ona göre bir hattı hareket tayin etmelisiniz.
2. Kocanıza karşı büsbütün açılıp saçılmayınız.
3. Geceliklerinizi başka renk ve biçimde yapınız.
4. Temiz olunuz.
5. Kocanızın karşısında kılıksız bulunarak sokağa çıkarken süslenmeyiniz.
6. Kocanıza çıplak ayağınızı göstermeyiniz.
7. Temaruz etmeyiniz. (Yani kendinizi hastaymış gibi gösterip mızmızlanmayın.)
8. Kocanızın ıstırabile alâkadar olunuz.
9. Kocanıza itimat ediniz.
10. Gözyaşları kadının en büyük silâhıdır. Fakat bu silâhı çok ve sık kullanmak onun artık hiçbir işe yaramamasına sebebiyet verir.
11. Ona kendisini daima beklediğinizi ihsas ediniz.
12. Kocanızın yemeklerine dikkat ediniz.
13. İstekleriniz için münasip zamanlar seçiniz.
14. Kocanızı sayınız ve tebrik ediniz.
15. Kocanıza mahrem işlerinizden bahsetmeyiniz.
16. Herkesin yanında, onun lehinde sözler söyleyiniz.
17. Kocanızın fikirlerini benimseyiniz.
18. Kocanızla aranızda geçen her şeyi arkadaşlarına söylemeyiniz.
19. Kocanızın anasının hatırını sayınız.
20. Kocanızın yanında başka erkekleri methetmeyiniz.
21. İhanetini kocanızın yüzüne vurmayınız.
22. Kocanızı kadın ihtiyacı içinde bırakmayınız.
23. Çocuğunuzu kocanıza tercih etmeyiniz.
24. Çocuğunu terbiye etmesine itiraz etmeyiniz.

Karyola meselesi

O. B. Kayı adlı bir meçhul yazarımızın kaleme aldığı *(Kızlarım V — B ile) Mahrem Konuşma* (İstanbul 1961) adlı risale ise, "Bu yazının erkek eline geçmesi doğru değildir, gizli kalması lâzımgelen bir muhtevası," vardır diye uyardıktan sonra nasıl iyi bir zevce olabileceğiniz konusunda tavsiyelerde bulunuyor. Bir kadının kocasına uyku halinde görünmesinin ne gibi tehlikeler içerdiğinin altını çiziyor.

"Mütekâmil cemiyetlerde, karı kocanın ayrı karyolalarda yattıkları malûm bir keyfiyettir. Hatta ileri ve asil bazı ailelerin ayrı odalarda yattıkları da söylenmektedir. Ayrı odalarda yatmak pek de tercihe şayan bir keyfiyet olmamakla beraber, benim zaviye'i rüyetim bunu takdir mahiyetindedir. Çünkü:

Kadın muhakkak ki uyku halinde de güzeldir ve sevilir. Fakat, uyku, insanların elinde olmayarak çok acaip ve hatta çirkin hallere düşebileceği yarı ölü bir haldir. Binaenaleyh, uyku halinde de güzel olan kadın, çirkin hale pekâlâ düşebilir. Meselâ:

Çene yastıktan kaymış boşlukta olabilir. Boşlukta olduğu için de ağız çarpık bir şekilde açılmış olabilir. Ağız açıldığı için de sular akmakta olabilir. Şayet bu esnada bir de rüya görülmekte ise, soldan sağa ve sağdan sola fıldır fıldır dönmekte olan yarı açık gözlerin akı da görülmekte olabilir.

İşte böylesine çirkin bir manzaranın, güzelliğin yegâne ifade'i cismanisi olan kadında görülmesi, asla arzuya şayan değildir. Gerçi uykunun tabii tezahürlerinden olan bu hal, asla ve kat'a bir kusur olmamakla beraber, ne de olsa göreni irkiltecek bir haldir. Binaenaleyh:

Ayrı odalarda yatırılması hususunu takdir ettiğim halde, tavsiye edemeyeceğim. Çünkü bizde, kabili tatbik bir iş değildir. Fakat, hiç değilse ayrı yataklarda yatılmasının sıhhi bakımdan olsun faydalı olacağına kani'im."

Bir tebessüm kâfidir...

Rakım Çalapala da müstear adla (Ademoğlu) kaleme aldığı *(Hayatta Muvaffak Olmak İçin) Bir Kadının Bileceği Şeyler* adlı risalesinde (İstanbul 1932) "Senin en büyük kıymetin, en büyük faziletin ana olmandadır," diyerek söze girer ve "Kocam diyor ki — Dünyanın en iyi kadını sensin!" başlıklı bölümde işin püf noktalarını açıklar.

"Kadınım! Dedim ki:
Senin tatlı bir gülümseyişin evinin manevi varlığını temiz bir neşe ve yüksek bir şefkat içinde yaşatır.
Kocasını memnun eden kadınların başında güler yüzlü hanımlar gelir.
Zaten meşhurdur:
Güler yüz her kapıyı açan bir anahtardır.
Derler.

Kocan, çocukların, yakınların... Herkes senin dudaklarından dökülecek tebessümlerden can alırlar. Dedim ya, sen ev demeksin... Bu evin herşeyi senden koptuğu gibi neşesi de senden kopar.
Eğer erkeğini memnun etmek, mesut etmek ve ona her gün biraz daha büyük bir gayretle çalışmak hevesini vermek istersen, onu akşamları en güler yüzünle karşıla!"

LİDERLİK GELECEĞİ
GÖRMEK DEMEKTİR
Ajans Press güçlü teknolojik altyapısı sayesinde tüm medyayı anında takip eder. Rakiplerinizi inceler, sektörünüzü araştırır, müşterilerinizi analiz eder, Avrupa ve dünyayı sizin için izler. Geleceği netleştirmek için size gereken nitelikli bilgiyi sunar. Çünkü liderlik geleceği görmek demektir.
nitelikli bilgi için: www.ajanspress.com.tr
AJANS PRESS
LİDERLER ÖNDE GİDER